

LUTHER LELKE

HANGULATKÉPEK A LUTHERÁNUS MAGYARSÁG
MÚLTJÁBÓL

*BÁRÓ RADVÁNSZKY ALBERT EGYETEMES FELÜGYELŐ
ELŐSZAVÁVAL*

ÍRTA

SZIGETHY LAJOS

KIADJA
AZ EVANGÉLIKUS TANÁREGYESÜLET
1926.

31 KÉPPEL

KAPHATÓ
A LUTHER TÁRSASÁG KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN

LUTHER ÉL.

Írta: báró Radvánszky Albert, egyetemes felügyelő.

1537-ben az a hír terjedt el Schmal kaidén városában, hogy Luther meghalt. Egyszerre csak lovag érkezett száguldó paripán, s végigvágatva a vá-

Luther Márton domborművű arcképe. Cranach-féle kép után készítette Nötel Vilmos.

ros utcáin, harsányan kiáltozta: „Lutherus vivit! Lutherus vivit!” – „Luther él! Luther él!”

Aggódó hívei és kaján ellenei egyaránt több-
ízben keltették holthírét a Reformátornak. Kis-
hitűség és rosszakarat ugyanúgy jósolgatta négy

évszázadon át sok ízben a Luther lelkét hordozó magyar lutheranizmus pusztulását.

E könyv a magyar lutheránus egyház múltjának néhány jellegzetes lutheri egyéniségét eleveníti meg az olvasó előtt. Ezáltal szócsove annak az új-jongó hírnek, amely hatalmas lutheri jellemek életében végigzeng négy évszázadon és beleharsog a mai korba is. Beleharsog, mint harsona riadója, azok számára, kikben szunnyad a lutheri lélek. Beleharsog, mint öntudatos összetartásra, „lutheri megállás”-ra toborzó trombitaszó, azokra nézve, kikben Luther lelke él. Beleharsog, mint vészkiürt, azoknak, kik a lutheri lélek halálát akarják: „Lutherus vivit!” „Luther él!”

Legyen ez a könyv bizonyágtétel az igazság mellett, amelyet egykor Luther maga írt biztos kézzel coburgi szobája falára:

„Nem halok meg, hanem élek s hirdetem az Úrnak dolgait.”

A SZERZŐ ELŐSZAVA.

Az a lelkes és szép előszó, amellyel egyházunk és iskoláink általánosan szeretett és tisztelt egyetemes felügyelője ezt a kis könyvet a világba bevezeti, élő jelképe annak a tökéletes harmóniának, mely a „vezér”-t és iskolai ügyekben körötte álló „táborkarát”, az Evangélikus Tanárok Egyesületét, a cél kitűzésében és az eszközök megválasztásában egyesíti.

A cél: egyházunk és hazánk javára Isten országának megalapozása az iskolában és az életben. Egyik eszköze a Luther-kultusz. Ez azt jelenti, hogy a szívekben Luther lelkével és példájával ébresszük fel és ápoljuk a vallásosság, hazafiság és eszményiség hármasszent lángját.

A Luther-kultusznak akar szolgálni ez a kis könyv is, mely nem valami töprenkedések között kigondolt Program eredménye, hanem önkénytelenül, egy gondolatnapsugár hatása alatt sarjadzott ki, erre félszázad benyomásaival fogékonyra tett lelkemből.

Ezt a gondolatnapsugarat Payr Sándor alapvető munkájának, a „Dunántúli evangélikus egyházkerület történeté”-nek abban a mondatában láttam felvillanni, melyben elmondja, hogy Kovács Márton sárvári diák, könyvét Nádasdy Tamásnének ajánlva, kérte: küldje ki őt a wittenbergai egyetemre. Ezt a gondolatot tovább fejlesztette a lelkem, melynek segítségére jött más alapvető könyvek tanulmányozása is.

Anyyra beleéreztem magamat a reformáció fényes hajnalkorába, mintha csak magam éltem volna ottkűnn Luthernek és övéinek áldott körében és mintha azután én magam szenteltem volna itthon a lelkemet Luther kultuszának.

Így keletkezett egy kis korrajz, mely csak annyiban „regény”, amennyiben Márton diák életére vonatkozik; egyebekben a képzelet csak a történeti valóságok szikláira vet egy-egy fénysugárt.

A korrajz végén egészen természetesen támadt bennem a kérdés: élt-e, s ha élt, miképen élt az elmúlt négy évszázad folyamán a magyar lutheránus világban Luther lelke, melyet a magyar diákok Wittenbergából hazahoztak! Erre a kérdésre most már teljesen történeti alapon, olyan jellegzetes, reprezentatív nagy lutheránus férfiak és nők „hangulatos” életképével akartam megfelelni, akikben saját koruk és környezetük érzése és gondolkodása a szokottnál erősebben, mintegy elementárisan nyilatkozott meg: és akik együttvéve a mi egész, szívünknek annyira kedves, lutheránus magyar világunkat jelentik nekünk. Egyúttal legjellegzetesebb nagy evangélikus Sionaink géniuszát, különleges szellemi és érzelmi világát is meg akartam éreztetni olvasóimmal.

Jól tudom, hogy e sorozatból sok nagy magyar evangélikus emberünknek és nevezetes Sionunknak képe hiányzik. De hát e könyvnek kicsinek kellett maradnia, hogy utat találhasson minél több lutheránus magyar otthonba.

Végül köszönetet mondok barátaimnak: Bereczky Sándornak, aki jó tanácsaival és szerető szívének buzdításával támogatott, és Hetvényi Lajosnak, aki pompás Luther-naptárából, úgyszinté Hittrich Ödönnek, aki értékes könyvéből, a „Budapesti evangélikus gimnázium történetéből” engedett át kliséket. Ez utóbbiak (Luther-medallion, Székács-, Hunfalvi-, Böhm-, budapesti régi gimnázium képe), boldogult kollégám, Serédi Lajos leányának, Doboziné Serédi Katának művészi rajzai után készültek.

**A SÁRVÁRI MAGYAR DIÁK
WITTENBERGÁBAN.**
(Korrajz Luther idejéből.)

Ezerötszáznegyvenegy augusztus 20-ikát írjuk: a kies Dunántúl kellős közepén, Sárvárrott, a magyar Wittenbergában vagyunk. Itt sokat megtalálunk abból, ami az igazi Wittenbergat huszonnégy év óta a világ érdeklődésének középpontjává teszi.

A sárvári egykori Nádasdy-várkastély.

Amott a szász választófejedelem rezidenciája, itt a Kanizsayak ősi várkastélya. Illetőleg öt év óta a Nádasdy-címer, a koronás kacska is ott örökös kőből kifaragva a várkapu fölött. A százfalu örökösét, a fiúsított leányt, Kanizsay Orsolyát ekkor

vette feleségül Nádasdy Tamás országbíró, a későbbi nádor.

Ezóta Bölcs Frigyes is van Sárvárnak. Éppoly hű védelmezője a „magyar lutherek”-nek, mint az igazi Luthernek volt amaz. Mert „lutheri” is vannak Sárvárnak. Dévai Bíró Mátyás, akit majd a történetírók is „magyar Luther”-nek neveznek, elhagyta ugyan Sárvárt és Wittenbergában a magyar diákok nemzetének elnöke, széniora, de méltó utódában, Erdősy Szilveszter Jánosban is Luther lelke lakik. Ő is bibliát fordít, énekeket ír, iskolai könyveket szerkeszt, kitűnően vezeti a Sárvárral összeépített Új szigeten a latin iskolát. Egyike ez a legvirágzóbbaknak ama százharminc latin iskola között, amiket „a wittenbergai nap” keltett életre a magyar rónán.

Hanem olyan kincse is van Sárvárnak, amit német mintaképe is méltán irigyelhet tőle: a lutheri lelkesítő, jóságos Orsolya nagyságos asszony. Ahogyan Luther még a menyegzői ajándékkul kapott ezüst poharát is eladta a szegényei kedvéért, úgy a nagyságos asszony is – még nincs gyermeke – szíve egész melegét, férje mellett a szegényeire és árváira pazarolja. Igazán pazarolja.

A tavalyi rossz terméskor minden gabonáját kiosztotta négy vármegyei szegényei között. Eleget zúgolódott is a jószágigazgatója, mikor aztán vetőmagot is drága pénzen Török Bálintnak, a pápai földesúrnak magtárából kellett vásárolnia.

És ha Luther, szegénysége mellett is, öt árvát nevel a házában, a nagyasszony alumnus diákjainak, nevelt árváinak száma egész légió. Gondviselő édesanyja valamennyinek, de legjobban szereti mégis e kettőt: Kovács Marcit, meg a kis Boros Erzsikét.

Mind a kettőnek atyja a Kanizsayék várjóbágya, katonája volt innen Újszigetről. Egy ágyúgolyó sodorta el őket a mohácsi halálroham alkal-

mával, melyből a Kanizsay-bandériumnak csak három katonája került haza. De ha a hősi halottak alátekintenek az égből, meg lehetnek nyugodva az árváik sorsa felől.

Marcival kijáratta a nagyasszony a híres soproni iskolát. Itt pompásan megtanult latinul, görögül, valamelyest héberül is. Németül olyan jól tud, hogy délutánonként Luther egy-egy új német munkáját rögtönözve a legszebb magyarsággal olvassa fel a nagyasszonynak és Erzsikének.

Az isteni tudományokban pedig annyira járatos, hogy keresztapja, Tóth János, a jó öreg sárvári esperes-lelkész – áldja meg az Isten halóporaiban is – rögtön felavatja lelkésznek, mihelyt „szerencséje akad”. Akkor még nem voltak hazánkban evangélikus püspökök: az esperesek tehát papot is avattak.

Akadtt is már szerencséje, de a nagyasszony azt mondta neki: „Fiatal vagy még, Márton, a te huszonhárom és fél esztendőddel, hogy lelki atyja légy azoknak a szilaj nemes embereknek ott Haragoston, a Rába ingó ványai között: különben is minden évben más papjuk van.” ¹

Akkor még szokásban volt ugyanis a „papmára sztás”. A papnak „esztendeje lejártával” meg kellett tartania a búcsúprédikációját és ha valamelyik „az uraimék” közül megharagudott rá, mert kiprédikálta, hát mindjárt el is énekelhette: „Kocsira ládám!”

Luther védte a papi tekintélyt és a szászországi egyházi szervezetben erős gátat emelt a „Herr Omnes”, „tömeg öfelsége” efféle hatalmi túltengései ellen. Magyar követői is soká küzdöttek, míg végre ezt a „csúf szokást” eltörölhették.

Így hát Márton diák – diáknak hívják, mint iskolavégzett embert – illetőleg Insulanus diák, ahogyan a kor latinos divatja szerint a szülőfaluja,

Újsziget után nevezgetik, továbbra is megmaradt segédtanárnak, a Szilveszter uram bölcs vezetése alatt.

A kis Boros Erzsikét annyira szereti a nagyságos asszony, hogy el se tudna tőle válni: itthon neveli és 'taníttatja tehát. És mégis milyen sokat tud! Először is tud írni-olvasni. Azután lantot pengetni, énekelni: még olaszul is. Erre a nagyságos úr olasz karmestere tanította meg, akit ez pádovai diák korából hozott magával. A finom olasz dalok úgy csilingelnek a kis leány gyöngysor fogai között, mintha csupa ezüst csengők volnának. Mennyi idézetet tud a bibliából! Abban a kis bodros fejecskében hogyan is fér meg annyi tudomány!

Luther kiskátéját felmondja, mint a vízfolyás! A kérdésekkel együtt! De érti is! Vallásra a jó esperes úr tanítja, aki neki is keresztapja, mint Marcinak. Ez is kapocs kettejük között. Az esperes úr pedig azt tartja Lutherrel, hogy a vallásban többet ér egy szó értelemmel, mint száz szó értelem nélkül.

Gyönyörűek a kézimunkái. Sütni, főzni pompásan megtanult az urasági szakácstól.

A mellett olyan szép a sugártermetével, rózsás arcával, jóságos égbék szemeivel, amilyen csak magyar lány lehet tizenhatesztendő korában. Márton diák szereti is ám, mintha csak a testvére volna. Vagy talán egy kicsit jobban is?

A két tanár ott beszélget a szép új iskola igazgatói szobájában. Az idősebbik – még ő is csak harminchétféle éves – csupa tüzláng, mint mindig, ha a magyar népnyelvről és népköltészetéről beszélhet.

„Bizony, Insulanusom, ebben is Luther nyomdokain kell járnunk. Ahogyan ő a német nyelvet, nekünk meg ezt a mi Hamupipőkénket kell felöltöz-

tetnünk királynénak s belevinnünk a bibliába, az iskolába, fel a szószékre, sőt – Isten bűnömül ne vegye – a Mária-szobrok helyébe az oltárra kell helyeznünk.”

„Urambátyám meg is tette a magáét – felelte emez – még a latinos vers, a distichon aranyos nyergét is feltette a mi bozontos pusztai csikónk há-tára. Milyen szépen hangzik az újtestámentuma bevezetésében:

„Próféták által szólt régen néked az Isten,
S az, kit ígért, ímé, végre megadta fiát.”

„Hagyd el fiam! Nem ez, hanem az ősi nyolcszó-tagos vers az igazi magyar poézis. Az az „Ének Pannónia megvételéről”:

„Emlékezzünk régiekről,
Szittyiából kijöttekről.”

„És a virágénekek! A szerelmes paraszti dalok! Ha én mégegyszer huszonnégy esztendő s lehetnék, mint te, szerelmes virágéneket írnék és pedig ősi nyolcasban.”

Márton diák tüzes, fekete szemeiben hamiskás mosoly csillant meg. Hogy is ne! Azon a kis papír-szeletkén, aminek a csücske kilátszik az öve mellől, virágének van: ősi nyolcasban. Kihez! Megtudjuk, csak menjünk utána. „Isten vele, bátyám, megyek felolvasó órára”.

„Menj-menj, öcsém, ahová a szíved vezet”. Mondta Szilveszter uram megértő mosolygással.

*

Ott siet Insulanus ruganyos léptekkel a várkastély felé. Megfeszül rajta a hosszú papos kabát, mint a Nádasdy urunk huszárjain a katonadolmány. Hát hiszen ő is katona: a Krisztus hadseregében, a Luther regimentjében. A női palotateremben Erzsikét egyedül találta.

„Kis testvérkém, elhoztam az ősi nyolcasban írt virágéneket, amit tegnap ígértem. Szilveszter bátyánk megölelne érte ha olvashatná.”

Á kislány átvette a lapot és olvasta:

„VIRÁGÉNEK ERZSIKÉMHEZ.

Világ legszebb rózsaszála,
Csókolgat a napsugara,
Még az ég is beléd ezerét,
Ha rá csillog csillagszemed.

Boldog az ég, boldog a nap,
Én vagyok a legboldogabb;
Égkék szemed énrám nevet,
Enyim, enyim a hű szíved.”

Erzsike pirulva köszönte meg a neki oly szép verset. Meg is jutalmazta volna talán az íróját, de éppen jókor, vagy talán éppen rosszkor, belépett a nagyaszonny.

Nagyasszony? Talán ifjúasszony? Vagy inkább gyerekmenyecske! Hiszen még csak huszonöt éves. De egész lénye csupa méltóság. Magasan áll ám a közönséges földi halandók fölött az ilyen várúrnő, százezer jobbágy életének föltétlen ura. Cselebi török utazó azért beszél mindig Zrinyi-királyról, Nádasdy-királyról.

De milyen nyájasan mosolyog ez a királyné két legkedvesebb „alattvalójára”: „Mit olvasunk ma, kedves Mártonom?”

Mit is akar ez a két fiatal? Erzsike zavarban van. Csak nem a virágénekek miatt? Biztosan pihen az már hűséges szíve fölött. Márton meg egyet köhint, hátralép, mélyen meghajol, kivesz a zsebéből egy kis könyvet s úrnőjének átnyújtotta: „Fogadja el ezt síríg tartó háladatosságom jeléül.”

Az úrnő meglepetve átveszi, nézi. A tábláján a Kanizsay és Nádasdy címer. A könyv címe: „Zenge-

dező mennyei magyar lant. Énekek, fordította és szerzetté Kovács Márton (Insulanus). Dedikálja jó-ságos nagyságos asszonyának, Nádasdy Tamásné, Kanizsay Orsolyának. Nyomattatott az Úr 1541-ik esztendejében a sárvári urasági könyvnyomtató műhelyben.”

Benne: „Erős várunk”, „Mennyből jövök most hozzátok” és még más tizenöt lutheri ének. Aztán a Márton saját vallásos énekei. Kottákkal! Mert a zenekedvelő Luther hívei, különösen Sárvárott ehhez is értenek.

„Ilyen kedves meglepetés! Ma ezeket olvasod fel nekünk jó Mártonom!”

Olvasta is lelkesen a derék fiú a saját verseit azoknak, akik a szívükkel hallgatták.

Majd Erzsike lantkísérete mellett ég felé szállt a három kedves fiatal hang, mint három hófehér galamb. Valóságos istentiszteletnek érezték ezt. Hiszen megtanulták Luthertől az evangéliumi tanítást, hogy ahol ketten vagy hárman együtt vannak a szeretet Istenének nevében, ő is jelen van ott.

Most meg Mártonnak szerzett meglepetést a nagyságos asszony: „Ilyen fényes tehetséget, mint a tied, nem szabad parlagon hevertetni. Halljad elhatározásomat: két hét múlva indulsz Wittenbergába, három évet töltesz ott, mint alumnus diákom.”

A meny ország szakadt-e rája? Kérdezte magától Márton, mikor ilyen váratlanul teljesült szíve legtitkosabb álma.

De Erzsike rózsás orcáscskája fehér lett, mint a halál. Óh, mert a kis lányok esze ilyen dolgokban gyorsabban jár, mint a fiúké. Hiszen akkor ő három végtelen esztendeig nem láthatja Marcika ját!

Marci ránézett. Egy kis híja, hogy a két fiatal, illetve a három fiatal sírva nem fakadt. Úgy megsajnálta őket a nagyasszony, mert ismerte a titkukat. Hogyne ismerné. Hisz egy év óta erről csiripelt min-

den veréb a gyöngyösmenti fűzfákon. A sárvári „közvélemény” pedig már évek óta egymásnak szánta őket.

„Ne búsuljatok gyerekek, három esztendő nem a világ. Minden hónapban írok neked: az Erzsike kezével. Te is írhatasz hónaponként és Erzsike részére külön levélkét tehetsz bele a leveledbe.”

Így megvigasztalta őket, azután magukra hagyta, s akkor egymást vigasztalták.

*

Elröpült a két hét. Felvirradt szeptember első vasárnapja. Mártonnak az utolsó, hosszú három esztendőre az édes Sárvárrott.

A sárvári öreg templom, mint minden vasárnap, ma is zsúfolásig megtelt. Mikor mi belépünk, az esperes úr éppen az oltári szolgálatot tartja. De milyen különös. Majdnem mise ez, csakhogy magyarul van.

A bölcs Luther és hűséges magyar követői „a gyengébbek kedvéért” csak lépésről lépésre reformálták az istentiszteletet. A fődolog az ige tiszta hirdetése. A többi, „adiaforon”, „másodrendű valami.”

A szószékre Szilveszter uram ment fel. Nem a szokott módon kezdte a bevezetést. Felolvasta Tinódi Lantos Sebestyén diáknak, Enyingi Török Bálint fia nevelőjének levelét, amit Pápáról írt Orsolya nagyságos asszonyunknak. A levél szomorú magja ez:

„Sebesült katonák meghozták a híret, hogy Szolimán, ez a sátán fajzata csellem elfoglalta Budavárát; nagy jó urunkat börtönbe vetette; ki tudja, látjuk-e többet? Szegény nagyasszonyunk, Pempf linger Kata őnagysága azóta se holt, se eleven. Bárcsak sírni tudna. De olyan mint egy Niobé szobor. Elesett a mi fejünk koronája! Jaj most nekünk, mert vét-

keztünk.” A levél végét olvasta fel Szilveszter teksztusnak, amint írva találta Jeremiás Siralmai ötödik részének tizenhatodik versében.

Azután elmondta a fájdalomtól elcsukló hangon a prédikációját és azt így fejezte be: „Elesett a mi fejünk koronája.” Csonka lett a mi hazánk. Azaz hogy, ha csak csonka volna! De olyan, mint a vérző tetem. Kitépték a szívét és mégis fáj minden porcikája. „Jaj most nekünk, mert vétkeztünk.” Idegen nyelven bálványokhoz, szentekhez imádkoztunk, azért van rajtunk Isten haragja. De a megtérés útja Istenhez vezet. Ő megkönyörül porbasújtott népén. Ne búsuljatok keresztyén hívek, „eszünk mi még szőlőt lágy kenyérrrel!”

Mert lehetne-e a Luther akkori követőinek, különösen Szilveszter uramnak prédikációját elképzelni népies, tősgyökeres közmondás nélkül.

A hívek pedig hazaoszlottak, bánatosan ugyan, de a remény derengésével szívükben.

Áldott Lutherünk! a te papjaid nem voltak „néma ebek”. Ama szörnyűséges időkben Isten igéjével vigasztalták a szegény magyar nemzetet.

*

Kettős bánat nehezedett Insulanus lelkére, mikor másnap reggel urasági kocsin kirobogott a várkastély udvarából. Annak a legkedvesebb ablaknak a csipkefüggönye meglibbent, Egy remegő fehér kezecke búcsút intett a messze-messze távozónak.

Insulanust Sopronig vitte az urasági kocsi. Innen bort szállító fuvarosokkal három hét alatt eldöcögött Lipszéig.

A borkereskedő udvaráról éppen indulóban volt Hans Philips, a híres wittenbergai fuvaros. Ő maga szólította meg Mártont, mikor meghallotta, hogy hová készül: „Jöjjön velem, diák úr, elviszem én

szívesen Wittenbergába; legalább lesz beszélgető társam az utón.”

Volt is idejük beszélgetni, míg a három erős ló a nehéz boros szekérral szántogatta a feneketlen homokot. Mert ez a vidék itt „Európa porzótartója”. Erre írta Luther: „O Ländichen! Du bist ein Sändichen!” „Kedves kis hazám: homok vagy, az ám.”

„Nézze diák úr – kezdte Hans a beszélgetést, – ezt a bort Cranach Lukácsnak, a híres festőnek, Luther hű barátjának és kedves keresztkomájának szállítom. Ő különben a polgármester is és olyan szigorú rendet tart a városban, hogy néha még a diákok is szót fogadnak neki. A mellett gyógyszer-tára, papírkereskedése, könyvesboltja és bormérése is van. Egyszóval ő a „minden lében kanál-ember” Wittenbergában. Igazi eredetiség.”

De az ám maga Hans is. Insulanusnak volt módja alaposan a lelke mélyére néznie ennek a közlékeny embernek. Mesélt ez annyit, hogy alig győzte hallgatni. De minduntalan megszakította a meséit, hogy valamelyik szemközt jövő fuvarosra, vagy bárki másra válogatott gorombaságot zúdítson. Ezekre többnyire tréfa, vagy nevetés volt a válasz. Mert úgy látszott, neki minden szabad, hisz ő a „goromba Hams”, a leggorombább fuvaros egész Szászországban. Pedig ez sokat mond, különösen, ha fuvarosról van szó: hát még abban a gorombaságáról híres XVI-ik században.

De a beszélgetés során kitűnt, hogy amellet milyen áldott jó szíve van: Luther példájára, mint gyermektelen ember, egy csomó örökbefogadott árvát nevelt a házánál. Milyen nagy szeretettel beszélt róluk.

És milyen hiszékeny emle! Most meséli Insulanusnak, amit komája, Luther „udvari borbély” hitetett el vele. A nyáron csaknem kibékültek a pá-

pisták és Luther. A bíborosok megírták neki, hogy lutheránusokká lesznek, megválasztják pápájuknak, csak menjen Kómába, az Angyalvárba lakni. De Luther egyenesen kijelentette nekik, hogy ő bizony nem hagyja itt a kedves wittenbergieket! Ezen azután el is múlt a megegyezés.

„Nem is csodálom ezt; majd meglátja diák úr, milyen kedves és szép város az a mi Wittenbergánk. Nem hiszem, hogy Róma neki nyomába léphetne!” – mondta Phlips uram nagy büszkén.

Azonban olyan melegen sütött le az őszeleji nap erre a fiók-Szaharára, hogy a bőbeszédű Hans is belefáradt a szóba, s mindkét utas elbóbiskolt.

Hadd mondjam el addig Luther anekdotáját erről a Hans Phlipsről, mint ami jellemzi Luther mindent megértő jóságos lelkét:

Meghalt Phlips uram s a lelke elszontyolodva zörgetett a mennyország kapuja mellett a Szent Péter ablakán. Úgy se ereszti be. Sok van a rováson. És mégis beeresztette. Egy napi próbaidőre. Ha addig megállja gorombáskodás nélkül, ittbenn maradhat.

Állta a próbát a „goromba Hans”. Még azt is eltűrte szó nélkül, hogy a kis angyalkák feneketlen öntözőkkel akartak vizet hordani a mennyei virágokra; de mikor a tejúton meglátta, hogy egy szekeret, mely elakadt az aludttej-kátyúban, úgy akarnak a mennyei fuvarosok tovább vontatni, hogy két lovat a rúd mellé, kettőt meg a szekér másik végére fognak be, akkor mégis elszakadt a türelme fonala és elkezdte éktelenül szidni a kocsisokat: „Ti akartok mennyei kocsisok lenni? Még Lipcsében se fogadnának fel benneteket”. A lipcseiekre ugyanis igen haragudott, mert eleinte Luther ellenségei voltak. De azóta ezek is meghódoltak egyéniségének varázsa előtt.

De hát goromba volt. Mint afféle jól fegyelmezett

német, indult kifele a paradicsomból. Az ajtónál meglátta, hogy a „betlehemi kisdedek” vágyva néznek fel egy „aranyalmafára”. Megrázta. Menynyire örültek ezek s mennyire örült örömknek a jó Phlips.

„Nohát, Isten áldjon minden embert!” búcsúzott a mennyeieiktől. De Szent Péter utána kiáltott: „Várj csak goromba Phlips; a jó szivedért ittbenn maradhatsz. De azután befogd ám a szádat.”

i

A két utast harangszó ébresztette fel abból a toronyból, melynek kapujára Luther felszegezte a kilencvenöt tételét. Átdübörögtek az Elbe hídján, bedöcögtek az Elster-kapun. Elfordultak a volt Ágostonrendi-kolostor mellett, mely most Luther lakóháza. Benn voltak Wittenberga főutcájában, a Kollegium-utcában.

„Hát ez a híres lutheránus Róma!” – gondolta magában Márton. – „Ez bizony legfeljebb lutheránus Betlehem lehetne! Alig nagyobb Sárvárnál!” A város 356 keskeny-magas háza rendetlenül szegélyezi a girbe-gurba utcákat. Most tele a főutca sétálókkal.

Insulanusnak feltűnt a sok lengőtollas, színes lapos sipkás fiatalember, nagykosaras kardjával, sebhelyes arcával, szilaj tekintetével.

„Honnan kerül ide ez a sok katona, Phlips bácsi!” „Nem katonák ezek, diák úr, hanem egyetemi polgárok, Luther és Melanchton kedvéért valami kétezerén vannak itt együtt a világ minden tájáról. Bizony verekedő, párbajozó, szilaj fiúk ezek. Mikor Luther doktor urat arra a híres lipcsei disputálásra vittem, kétszáz ilyen diák lovagolt a szekerem mellett. Nem is mertek moccanni se azok a haszontalan lipcseiek”.

Most azonban milyen nyugodtan sétálgatnak a diák urak, szertartásosan köszöngetve a mamáikkal szemérmesen sétálgató leányoknak. Ezek meg olyanok a félrecsapott, lapos, 'tányérforma kalapjukkal, mintha a Cranach képeiből léptek volna elő.

– Szépek-e a wittenbergai leányok? – kérdezi valamelyik fiatal olvasó. – Tnsulanustól hiába kérdezi. Az ő szeme előtt mindig csak Erzsike édes arca lebeg. De a legtöbb wittenbergai magyar diák azt

A wittenbergai főtér Luther és Melanchton szobrával.
Háttérben a Vártemplom.

feleli, hogy, ami a szép leányokat illeti, hát: „Extra Hungariam non est vita”. Ilyenek csak Magyarországon teremnek igazában. De egy-két magyar fiú hallgat. Ezek úgy látszik innen készülnek feleséget vinni. És nem is járnak rosszul: a jámbor, szorgalmas német leányból többnyire jó magyar papné válik.

Megérkeztek az utasok Phlips uram házához. Nyájas arcot derített ez feleségére és a kis árvákra; a mély kocsis ülésből előkerült a sok ajándék asszonynak, gyerekeknek.

*

Insulanus hamar megbarátkozott a jó Phlips néni-vel. Ott is maradt nála a wittenbergai évek alatt. Fizetett teljes ellátásért havi két tallért. Nagy pénz! De bőséges kosztja volt érte. Csak ne főznének vajjal azok a fránya németek.

Korai vacsora után sietett Márton a Heine-féle vendéglőbe. Itt volt a magyar diákok találkozó helye, Stammkneipe je is. A kövér kocsmáros, a jó Heine bácsi künnállt az ajtóban s messziről nyájasan üdvözölte Insulanust:

„Azt a fűzfán füttyülő rézangyalodat!”

Elhitették vele a jókedvű magyar fiúk, hogy ez a magyar „Adjon Isten!” s azóta így üdvözöl minden magyart. A bőbeszédű öregtől nem tudott Insulanus egyhamar szabadulni. De mi előre siethetünk.

A magyar diákok külön termében valami negyvenen ültek a patkóalakú asztal körül. Az elnöki széket Dévai Bíró Mátyás foglalta el, „a vén Luther”. Így emlegetik társai, ha nem hallja.

Most még az összejövetel hivatalos része folyik. Azután majd a kedélyes rész igazán „folyik”, mert a sörivást is megtanulták a magyar fiúk a németektől. Egy Schreiner nevű derék soproni fiú éppen most indítványozta: tegyék kötelezővé „a magyar diáknemzet” tagjaira a magyar ruha viselését. Ez az indítvány voltaképen Luther lelkéből fakadt. Mai félévmegnyitó előadásában elmondta, hogy a reformáció egyúttal a német nemzet szabadságharca is az olasz pápa zsarnoksága ellen. Aki nem hű fia a nemzetének, az nem lehet hű fia az evangélikus egyháznak sem.

Hogyan tomboltak, doboltak a német fiúk a lelkesedéstől. A magyar szívek pedig „magyarul” értették meg Luther szavait. Innen származott a Schreiner indítványa.

Egypár magyar anyanyelvű fiú ellenezte az indítványt:

„A dolog helyes, de a kényszerítés nem fér össze az evangéliumi szabadsággal.”

Ekkor felugrott Helth Gáspár, jóra való erdélyi német fiú. Illetőleg már Holtainak nevezi magát. Itt Németországban tanult meg magyarul, gyűjti a tősgyökeres, sőt kacskaringós magyar kifejezéseket. Ilyeneket utóbb már tőle tanulnak a magyarok.

Csak annyit mondott Heltai:

„Akármilyen is az anyanyelve, aki magyar almafán termett, ne guruljon messze a fájától, járjon magyar ruhában. Kutya fékom teremtette!”

Borzasztó! Káromkodni az összejövétel hivatalos része alatt! Meg is bírságolta „az öreg” egy hordó sör erejéig. De a többiek ölelték, csókolták és egyhangúlag jegyzőkönyvbe vették: „Aki pedig nem pirulna idegen nemzet ruhájában járni, a magyar diákok nemzetéből kizárassék”.

Bizony ilyen tüzes kemence volt Luther magyarországi fiainak közössége. Ami idegen nemes érc belekerült, színmagyar aranyá olvadt benne.

Végre megszabadult Insulanus is a jó Heinepapától. Ez még csak azt kiáltotta utána:

„Menjen végig ezen a folyosón. Amelyik ajtó mögött a legnagyobb lárma van, azon bátran nyisson be. Ott vannak a magyarok”.

Insulanus a jelzett ajtó előtt megdöbbenve állt meg.

„Ölik ezek egymást odabenn!”

Dehogy ölik, csak eszmét cserélnek a Heltai söre mellett arról a kérdéstről: melyik nagyobb kutya, Ferdinandus király népe, vagy a Szolimán szül-

tané? A tiszavidékiek Szolimánt szidják, mert a torok átkot érzik; a sopronvidékiek pedig alig győznek panaszkodni „a kalapos szomszéd gonosz praktikái” ellen. Végre ezt a fogas kérdést Dévai döntötte el:

„Egy kutya az mind a kettő és a szegény magyar-
nak két pogány között egy hazáért folyik a vére”.

Lőn erre egy percre általános elgondolkodó csöndesség. Benyitott Insulanus. Milyen örömmel fogadták, különösen a jó poproni, meg a sárvári fiúk. Legjobban örült Briccius, a Márton kenyeres pajtása. Ez tulajdonképen Bereczky Péter. Majd nevezetes reformátora lesz délnyugati Vasvármegyének, különösen a vendvidéknek.

Éjfélig ment a víg barátkozás. Insulanus is csapoltatott egy hordó sört, mint új tag: került a sárvári „sárga csikókéből. Éjfélkor csendet, szilenciumot parancsolt az öreg:

„Fiúk, tegyük el magunkat holnapra; reggel nyolckor Luther-kollégium lesz a Római-levélről. Mindenki ott legyen! Ezt kívánja a magyar becsület!” „Kihörpintik söreiket s hazamennek a legények”.

De Briccius és Insulanus még egy darabig sétálgattak. Elmentek Luther háza előtt is: dolgozószobájának ablaka még mindig világos volt.

„Látod – mondta Briccius – Luther, a munkásságnak ez a világcsodája, még mindig dolgozik. Bizonyosan a holnapi előadására készül. Mert ő a legszorgalmasabb egyetemi tanár. És a mellett sokszor hónapokig is helyettesíti Bugenhagent, a város lelkészét, mert ez örökösen egyházakat szervez: még Dániában is. Mennyi a Luther lelkipásztori gondja! Ő tulajdonképen az egész evangélikus Németország lelki atyja. Ha valamelyik tizedrangú német fejedelem összevesz a feleségével, vagy az atyjafiaival, hát nem neki kell-e őket kibékítenie!

És mennyit levelez! Mennyi könyvet ad ki! Hans Luft, a kövér nyomdása mindig panaszkozik a sok munka miatt és egyre gazdagszik. Luther persze szegény marad. Esténként sűrűn üritgeti Luft uram a söröskancsókat a Heine papánál s egyre mondogatja: „Oltogassuk a gyehenna tüzét, amire pápa ö szentsége kárhoztatott bennünket!”

„Mert nagyra van vele az öreg, hogy Luther mellé, mint eretnek könyvei kiadóját őt is belefoglalták abba a híres Eck-féle pápai átokbullába.”

„Mi magyar diákok is – folytatta Briccius, – buzdulunk Luther példáján. Egyikünk bibliafordításba töri bele kését. Másik Aesopust fordít, egyházi énekeket farag. Én meg többekkel együtt a Luft bácsi „Mitugrálz” üzletvezetőjéhez járok be könyvnyomtatást tanulni. Majd otthon könyvnyomtató műhelyeket állítunk, hogy így is terjeszszük a világosságot a magyar éjszakában. Hidd el, édes Insulanusom, most nyugatról kelt fel nekünk magyaroknak a nap, és ezt Luthernek hívják!”

*

Másnap reggel a Luther lakóháza nagy előadótermében valami félezer diák szorongott s félszáz nyelven zsongott a társalgás. De belőle ki-kihangzott a Luther neve.

Végre halotti csend lett. Belépett Luther. Büszkén hátraszegett fejével még erőteljesebbnek látszott, mint a milyen a valóságban volt. „Ejnye – gondolta Insulanus – nem Csontos Szigfrid lépett-e be, a Niebelungok hőse, akiről Sopronban került a kezembe egy német versezet! De még sem! Hiszen Luther barna. Inkább Kinizsy Pál ő, a nagyvázsonyi várúr, akinek arcképét sokszor láttam Sárvárrott a palotában. Vagy akár a sárvár-új szigeti öregbíró is lehetne. Olyan jó, magyaros arca van. Hát ezért vittatta az este Makárius Józsi, igaz hogy a kedélyes

rész vége felé, hogy Luthernek leányágon magyar őse is volt, valamelyik hadifogoly, aki a merseburgi csata után idekünn szorult.”

Ahogy Luther a katedra felé haladt, „vaskos lábnyomától messze rengett” a padló. Aztán körül nézett villámló szemeivel s Insulamis fogékony magyar szívét ellenállhatatlanul meghódította egész lé-

Luther lakóháza, az egykori Ágostonrendi kolostor.

nyéből kisugárzó két „magyar” tulajdonságával, a bátorságával és a büszkeségével.

Insulanus megérezte Lutherben azt a magyar embert is jellemző, szinte enyelgő, játszi bátorságot, ami a lelket a veszedelem fölé emeli.

Megelevenedett lelkében, amit Lutherről hallott, hogy ez sohse volt jobbkedvű, mint mikor Wormsba ment arra a sorsdöntő kihallgatásra. Magával vitte gitárját és a pihenő állomásokon istenes énekekkel, de egyúttal vidám nótákkal felemelte útítársai

lelkét is. Pedig mire odaért, lejárt a császári menedéklevél határideje és ő azzal a bizonyossággal haladt útján, hogy Wormsban a halálos verem várja.

És jól esett Insulanusnak, hogy Luther egész lényén láthatta azt a büszkeséget, amely a magyar embernek is tulajdonsága, akár párdubörkacagányt, akár báránybőrbekecset visel. Ő, a jobbágyfiú, meglátta és megszerette Lutherben a büszke életerőt, amit paraszt őseitől örökölt, ami ezt a thüringiai tölgyet olyan érdekessé tette, hogy aki nekiment, jól megütötte a homlokát, még ha korona volt is a fején.

Azután megragadta a lelkét Luther előadása. Nem hiába bányász ősök ivadéka, gondolta Insulanus, de le is száll a Római-levél titkainak a legmélyebb rejtekébe s onnan hozza elő a gondolat-aranyakat.

Előadásról hazamenet alig bírt magával a lelkesedéstől, mialatt Bricciusnak elmondta, milyen hatást tett rá Luther első látásra is.

A jó Briccius vele örült s két jellemző történetet mesélt neki Lutherről:

„Tudod-e hogyan járt vele VITT. Henrik, ez a félig örült, félig gonosz angol király? Írt, vagy Íratott Luther ellen egy zagyvalék és alantjáró könyvet a hét szentség védelmére. Egyike ebben még a tűrhetőbb kifejezéseknek: „Te Luther, te veszett farkas, folyik a véres nyálad, amint az Úr nyája körül ólálkodik.”

Felelhetett-e erre Luther mással, mint azzal, hogy ellenfelét aisinus coronatusnak (koronás szárnak) nevezte.

Mennyire megbotránkoztak ezen Luther nagyképű ellenségei: műveiből minden erős mondást összegyűjtöttek. Jókora bokréta lett belőle. Be nagy dolog! Ellenségeinek gorombaságaiból százszor ak-

korát lehetne gyűjteni. Erős érzésű kornak erős a hangja és erősek a kifejezései is.”

„Hát azt tudod-e – folytatta Briccius – hogyan ijesztett rá legsilányabb ellenségére, Albert mainzi érsekre, aki a bűnbocsátó cédulák árultatásával akarata ellenére megindította a reformációt!”

Mikor Luther Wartburgban volt, Albert halott-nak hitte és nagy bátran ereklyevásárt hirdetett székhelyén, Halléban. A hivatalos árjegyzék szerint, amit magam is láttam, kapható volt ott negyvenkét millió esztendőre szóló bűnbocsánat; az a medence, amiben Pilátus megmosta a kezét; két üveggel a kánai menyegzői borból; kilenc tövis a Krisztus koronájából. Sőt Phlips uram szerint, akivel ezt a diákok hitették el: az egyiptomi sötétségből három rőfnyi, a jerichói kürtzengés kottája és Mózes három feje. Egy a gyermek-, egy a férfi- és egy az öregkorából.

Luther erre Wartburgból levelet írt Albertnek. Mi volt benne? Nem tudhatjuk. Albert nem tette ki az ablakába. De megvan ennek a válasza. Luther megmutatta) a minap, mikor Dévaival nála voltunk vacsorán:

„Lieber Herr Doktor! Mihelyt levelét megkaptam, rögtön bezárattam az ereklye vásárt Meglássa, én leszek a legjámborabb püspök a Németbirodalomban.”

Látod kedves Insulanusom – fejezte be elbeszélését Briccius – ilyenekért szeretjük mi, szókimondó magyar fiúk a bátor, büszke, tetteiben és szavaiban erőteljes Luthert.”

*

Insulanusbam az egymásután következő hónapok csak erősítették az első benyomás villámszerű hatását. Legrajongóbb tanítványa lett Luthernek. De a többi tanárt is szorgalmasan hallgatta, különösen Melanchtont.

Leveli vitték haza hónaponként a hírét a sike-reinek, miket új körében aratott. Erzsike sokszor nem is látta örömkönnyeitől a betűket, úrnője kivette kezéből s maga olvasta végig a levelet.

Insulanus kitüntetéssel letette a magiszteri, vagyis bölcsészet-doktori vizsgálatot. Melanchton nagyon megdicsérte a görög dolgozatát. Dévai hazatávozásával, Briccius indítványára a magyar diákok egyhangúlag megválasztották szenioruknak.

Elment tisztelegni az új választmánnyal Lutherhez. Pompás üdvözlő beszédet „vágott ki”. Németül kezdte, latinul, majd görögül folytatta és egy „berezic boró” féle héber idézettel fejezte be. Bugenhagem is ott volt és annyira megtetszett neki az ifjú szónok, hogy meghívta vízkereszt ünnepére prédikálni a városi templomba. Zsúfolásig megtelt a templom a népszerű magyar szenior prédikációjára. Luther maga is idejött aznap istentiszteletre.

Különösen tetszett a prédikációnak ez a részlete: „Ahogyan valamikor a napkeleti bölcsek Jézushoz, úgy jöttek el most egy napkeleti népnek istenes bölcseségre vágyó fiai a napnyugati bölcsekhez. Itt a magasan lobogó oltári lángnál meggyújtják a fáklyájukat és világosságot visznek haza a nagy éjszakába. Ott náluk most a gyásznak éjszakája borong, mert nemzetük élethalál harcot vív a vad pogány százszoros erejével, nemcsak magát, de az egész keresztyénséget védelmezve. És a nagy keresztyén nemzetek mégis cserben hagyták. Sőt a „legkeresztyénibb” király, a francia, a pápával, „a keresztyénség atyjá”-val egyetértve rázúdította a pogány török vad dühét a magyarságra, „a keresztyénség védőbástyájáéra. És még ezek merik vádolni a reformációt, mintha része volna a Magyarországra nehezedő „törökátok”-ban.

Te, a reformáció nemzete, te Európa legelső nemzete, ne hagyd cserben Európa legboldogtalanabb

nemzetét! De siess! Már a tőszomszédod háza ég. Jam proximus ardet Ucalegon.”

Luther maga is üdvözölte az ifjú szónokot:

„Fiam, a lelkemből szóltál!”

Mert Luther sokszor buzdította a német fejedelmeket, rendeket: egyesüljenek a töröknek Európából való kiverésére. Ha rá hallgatnak, nincs másfél száz éves török hódoltság, nem pusztul ki a színmagyar lakosság az Alföldről, nem szivárog be helyébe a „Balkán”, nincs Trianon és nincsen ma „Csonka-Magyarország” sem.

Insulanus nevezetes prédikációjával annyira megnyerte Luther tetszését, hogy ez meghívta nevelőnek fia, Hanzi mellé. Ez volt ám csak a szilaj fiú! Atyja tűzlelke így nyilatkozott meg benne.

A minap, míg atyja a városi templomban prédikálta a súlyos igéket, az oltár mögé lopódzott és belevágta a nevét a gyönyörű Cranach-féle kép keretébe. Ma is olvasható ott gyermekes betűkkel: „Johannes Luther.”

Máskor, míg Luthernél a két reformátor a bibliafordítást nézte át, ki tudja hányadszor: az udvaron éktelen sivalkodás támadt, az alatt a körtefa alatt, ahol valamikor Luther és Staupitz beszélgettek a hit által való megigazulásról. Hát Hanzi dögönyözte Melanchton fiát, a jámbor kis Fülöpkét. Insidanusnak kellett szegényt kiszabadítania a kezéből.

Insulanus kemény magyar öklének és meleg magyar szívének mennyi része van a dologban, nem tudom, de annyi bizonyos, hogy Hanzi megjavult. Ember lett belőle. Nagyra vitte: udvari tanácsosságra Berlinben. Itt is bevált Luther nevelési elve: „A mustnak ki kell magát fornia, hogy jó bor legyen belőle”.

Így lett Insulanus Luther asztalának minden napos vendége. És ott az áldott papcsalád, „az Aroni-ház” meleg világában tárult fel előtte Luther

közvetlen, meleg, „treuherzig” egyéniségének csodás gazdagsága.

Luther lírikus természetének határtalan őszinteségében sokszor elemlegette asztalánál, hogy nehezen szánta magát a házasságra. Halálra ítélt embernek érezte magát. Tudta, hogy a Borgiák és Mediciek honában a mérreg és orgyilok gyakran használt harci eszköz. Nem akart egy gyenge nőt a végzetéhez hozzáfűzni.

De finom női kezek addig fonogatták a fonalat két egymásra méltó nemes szív között, míg végre Luther és Katalin egymáséi lettek.

Hosszú dalt zenghetnék Bora Katalin és lelke örökösei, a magyar papnék dicséretére, akiknek példája ott tündököl ezer és ezer gyülekezetben.

Ehelyett csak azt mondom el, hogy Luther nagyon boldog volt „Wittenberga hajnali csillagá”-val, ahogyan feleségét nevezte.

Büszke is volt feleségére. Mikor a jó Cranach Lukács elhozta neki Katalinja új arcképét, tréfálva mondta:

„Elküldhetnénk ezt a képet a pápának, azzal az aláírással: „Mit szólsz a cölibátushoz (papnőtlenységhez), öreg?”

Még a felesége hibáit is – hisz a napnak is vannak foltjai – kedves humorral emlegette asztalánál. Mert jól tudta, hogy a „Frau Demosthenes”, a „gestrenge Eheherrin”, a „Herr Käthe”, a szigorú „feleségem uram”, a „Kató úr” hibái inkább oly erények túlzásai, amik ő benne, az e világ dolgaiban sokszor naiv, járatlan gyermekben teljesen hiányoztak.

És mennyire szerette Luther a gyermekeit! Büszkén mondta Insulanusnak, hogy három fiát nem adná Ferdinandus király három országáért: Magyarországért, Ausztriáért és Csehországért.

Insulanus látta, hogy Luther olyan ember, amilyent Sárvárott „jó feleség- és gyermektartó em-

ber”-nek neveznek. Még dolgozni is úgy tudott igazán, ha gyermekei ott hancúroztak az íróasztala körül.

Házassága első éveiről mesélte, hogy egyszer nagymosáskor a ház minden asszonynepe el volt foglalva: a jó Linka néni is, a házi asszony jobb

Luther Márton (Cranach kép)

keze, „die Stütze der Hausfrau”. Katalin asszony erélyesen megparancsolta: „Vigyétek be Hanzit a doktor úrhoz.”

Luther aztán lábával ringatta a bölcst és az alatt írta karácsonyi prédikációját. Fényes álomszerű varázs szállt a lelkére. A szoba Betlehemmé, a bölcső jászollá, Hanzi, gyermek – Jézussá változott... és a bölcsőringás melódiájára megszületett a bájos karácsonyi ének: „Mennyből jövök most hozzátok.”

A virágénekek hazájának szülötte, a költői lelkeletű Insulanus, megszerette Lutherben a költőt is.

Mert Luther költő volt, nemcsak megírt költeményeiért, hanem azért is, mert lelke állandóan a költői világnézet bábortaván ringatózott. Ő meglátta és megszerette a szépet a természetben. Szerette a

virágokat: szerinte Istennek az égből leröppent angyalait, akik gyökeret vertek a földben és hallgatva is prédikálnak nekünk az Úr nagyságos dolgairól.

Magyar tanítványai elhozták haza virágszeretetét, és alig véletlen, hogy nálunk a növénytan, ez a „szeretetreméltó tudomány” elsősorban az evangélikus iskolákban talált otthonra.

De szerette a költészet virágait is. Az ótestamentumban is a költői részek, elsősorban a zsoltárok voltak kedvesek a szívének. Énekeiben, az „Erős várunk”-ban is, zsoltár-motívumok csendülnek meg. Szerette a népköltészetet; ennek a motívumai is benne vannak énekeiben. Magyar követői is a népköltészet lelkes hívei voltak s az „idők teljességében”, Petőfi és társai által diadalra segítői a népies-nemzeti irodalmi iránynak.

Bora Katalin (Cranach kép)

Luthernek gazdag volt a humora. Tréfás ötletei, szellemes szálló igéi, lelkének asztali beszélgetések közt kipattanó szikrái utat találtak Insulanus és társai útján hazánkba is. Ha a szegény magyar ember azokban a zordon időkben néha-néha jóízű

nevetésre fakadt, nem egyszer azt is Luthernek köszönhette.

Ez az életvidám bölcs nem volt olyan „savanyúpofájú szent”, mint a reformáció egyes túlzó hívei. Ő szerette és művelte a zenét, a dalt. Magyar követői is. Sárvár egyik büszkeségéről, Sztárai Mihályról jegyzik fel, hogy baranyai papsága idejében a las-kói dombon szépen énekelt kilenc falu körültre gyülekezett népének s azokat – mint ellenségei mondták – „áténekelte a maga nyájába.”

*

És ez a melegszívű, egekbe szárnyaló költő egyúttal megtestesülése a logikus, józan, hogy úgy mondjuk „magyar ész”-nek. Ezért is vonzódott hozzá Insulanus, mint rokon lélekhez.

A lutheri prédikáció! Szívre, akaratraható ereje mellett egyúttal milyen nagy a gondolkodást fejlesztő ereje. A magyar lutheri lelkész, mikor elmondja logikusan felépített, elmaradhatatlanul három részre oszló prédikációját, gondolkodásra neveli híveit. Így a templom egyúttal valóságos „felnöttek iskolája”: egyik tényezője lutheri népünk magas szellemi színvonalának.

És a két lutheri Káté, azzal a minden pontnál ismétlődő kérdéssel: „Mi ennek az értelme!” – mily hatalmas gondolat-sarkantyú tanítónak és tanulónak.

*

Insulanus vonzódását még egy dolog erősítette olyan szinte fájó gyönyörűséggé, aminek mását csak az ifjú szívek szerelmében lehet megtalálni. A boldogtalan nemzet fia meglátta Luther arcán a bánat borongását a játszi, szinte gyermekded jókedv csillámlásai mögött is.

Tulajdonképpen minden nagy ember boldogtalan. Égeti az önmagával való elégedetlenségnek Nessus-vére, mint Arany János mondja. És a törpe emberek között néha: kénytelen magát elhagyatottnak érezni lelki fenségének magas sziklacsúcsán. Ezért mondhatta Luther is: „Ich war alleinig, wie eine Feldblume; egyedül voltam, mint a puszták vad-rózsája.”

De volt a bánatának valami kézzelfoghatóbb oka is. Aggódott nemzetéért, egyházáért, élete nagy művéért. A rettenetes spanyol világhatalom harcra-készülődései nem maradtak előtte elrejtve. Látta, hogy a török áradat már Bécs felé hömpölyög. Nem borítja-e el e kettő együttesen egyházát, hazáját! így töprenkedett, „reménytelenül küzdve végzetével.”

És kire bízza ilyen vészes tengeren az egyház hajóját! Ez az elemi őszinteségű ember sokszor el-elmondta Insulanus előtt is: „Bárcsak itt hagyhatnám a fejemet és a szívemet. A fejemet ezeknek az oktalanul egeket ostromló titánoknak, e bátor szívet pedig a bölcs, de módfelett félénk Melanchtonnak.”

És érezte, hogy élete már nem soká tarthat. Beteg volt. Hőslelkű, áldott felesége nem egyszer harcolta vissza a halál karjaiból.

A wormsi hős, természetesen, legyőzte a csüggedés támadásait. Egy ilyen diadalának emléke az „Erős várunk”.

A bánatos Luthert hogy ne értenők s hogy ne szeretnők meg Insulanussal mi magyarok, akiknek nemzeti kincsünk „egy szentelt fájdalom”.

*

Hat hónappal a három esztendő letelte előtt Insulanusnak nevezetes levelet íratott Orsolya nagyaszonyunk, Erzsike kezével:

„Szilveszter uramat meghívták Bécsbe egyetemi

tanárnak. Téged nevezlek ki a helyébe. Siess haza; foglald el az iskolaigazgatói széket.”

Kimondhatatlan büszke örömtől dobbant meg Insulanus szíve, mint azé, aki a levél szélére a saját nevében odaírta édes kis gyöngyszem betűivel: „Jaj de boldogok leszünk, Marcikám!”

De azután valami fájdalmas hír is megpendült a lelkében: hiszen így el kell hagynia rajongva szeretett mesterét örökre.

Megtörtént a nehéz búcsúzás Luthertől, a kedves Hanzitól, a jó Phlips nénitől, az aranyos magyar fiúktól, a német pajtásoktól. Ládáját már előbb Phlips néni 'kocsija vitte el Lipcséig. Odáig gyalog ment.

„Ballag már a vén diák” azon az úton, amely fölött Luther csillaga ragyog. Mi vár reál Diadal-koszorú, vagy töviskorona, vagy mind a kettő! Akiben Luther lelke lakik, harcol az elsőért, de készein áll a másodikra is.

*

Újra itthon vagyunk a kedves Sárvárott. A gyönyörűen berendezett kis háromszobás igazgatói lakásban ott látjuk a világ legfiatalabb igazgatótanárát és legbájosabb igazgatónéjét boldog, édes kettesben.

De Erzsikéék nem sokáig maradnak ebben a kis lakásban. Öt év múlva átköltözködnék a szép, új, nagy sárvári paróchiába. Másik öt év múlva Erzsike Keletvasvármegye esperesnéje, idő múltával Dunántúl püspöknéje lesz.

Ebben az emelkedésben része volt a Márton nagytiszteletű úr érdemei mellett Erzsike kedvességének és erényeinek is, mert nem ok nélkül él a szálló ige a lutheri magyar egyházban:

„Kinek a pap, kinek a papné.”

Kovács főtitiztvendő úr pedig még sok évtizeden

át élt, híven legeltetve az Úrnak magyar lutheri nyáját. Hivatala tövises útján és a sötét Rudolf-féle korszak megpróbáltatásai között Erzsike szeretete mellett a wittenbergai emlékek és Luther lelke melegítették a szívét.

Mennyit mesélt ezekről az emlékeiről unokáinak és a káplánjainak. Egyszer azzal végezte emlékezéseit:

„Bizony, ezekben a nehéz időkben el kellene pusztulnunk, ha Luther lelke nem lakoznék bennünk. Mi is az a Luther lelke? Ezt csak hasonlattal tudom veletek megértetni. Wittenbergából az utolsó nyáron elmentem egypár hétre egyik német pajtásommal ennek apjához, a sassnitzzi paphoz, Rügen szigetére.

Hányszor láttam ott a tengert; mindig másnak, de mindig csodálatosan szépnek; amint szendergett a holdfényben, pirulva felébredt a hajnalsugár csókjára, dühöngve vitázott orkánhangon az éggel, majd kibékülve szívárvány-kezet nyújtott neki.

Ilyen változatos és ilyen örökszép a Luther lelke is. Azt mondom rá, amit ott a tengerről énekeltem:

Szeretlek Luther, változó a képed,
És mindig igaz és örökre nagy;
Imádom benned az őszinteséget,
Te a szívemnek büszkesége vagy!”

THURZÓ GYÖRGY.

Hetven évvel többet írunk, mint első történetünk kezdetén. De hová tévedtünk Sárvár szelíd vidékéről? A hegyek oldalán sűrű fenyvesek sötétlenek: a völgy közepén szilaj hegyi folyó roham sziklás partok között.

És mint evangélikus magyarok, itthon érezhetjük magunkat ezen az eleinte szokatlan tájon is, mert

az a szép kis város ott a Vágón túl Bittse, a felvidék Sárvárja; a várkastély ura, Thurzó György a maga korának Nádasdy Tamása: nemcsak nádori méltóságáért, hanem kiváló tulajdonságaiért is. Felesége, a lutheri lelkű Czobor Erzsébet pedig éppen olyan vallásos, művelt és finom lélek, éppen olyan jóságos anyja sok ezernyi jobbágyának, rengeteg udvari népének, seregnyi alumnus diákjának, mint valaha Nádasdy Tamásné, Kanizsay Orsolya volt. Ehhez különben Zrínyi-ágon rokonság is kapcsolja.

Ha valaki azokat az irodalmi értékű és korfestő tartalmuknál fogva annyira érdekes leveleket olvassa, amiket Czobor Erzsébet férjéhez intézett, el se akarja hinni, hogy csak menyecske-korában tanult meg írni, mégpedig fiatal férjétől. Pedig ebben nem kételkedhetünk Thurzó György eme sorainak olvasása után, amiket fiatal feleségéhez írt: „Hogy magad kezdeddel édes lölköm írtál az levélben néhány ígét, szívem szerint láttam és jó néven vettem tőled, mint szerelmes és édes tanítványomtól, hogy ily jól tanulsz.”

Jó tanítvány volt, pompás nádorné lett belőle, méltó felesége Magyarország legelső főúranak. Mert Thurzó György még hatalmasabb kiskirály, mint amilyen Nádasdy Tamás volt valaha. Kérdezzük csak meg valami háromszáz falujának többnyire tót jobbágyait: ki uralkodik Magyarország fölött? Száz közül egy ha említi II. Mátyás ő felségét. A többi azt feleli: „Ki uralkodnék más, mint jó urunk, Thurzó György ő nagysága! És még távollétében is megemelinti neve kiejtésekor a széles karimájú kalapját.

*

A Thurzók az Anjou-kor vége felé költöztek be Ausztriából. Zsigmond korában két Thurzó vitézül harcolt a szerencsében nikápolyi csatában. Mint

Jókai „új földesura”, ők is gyorsan beleolvadtak a magyar nemességbe, és erényeikben, sőt jórészt hibáikban is „fajmagyarok”-ká lettek. Német őseik elevenebb üzleti szellemét, szerző hajlamát, szervezőképességét mégis megtartották. Mint patriciusoknak, városi nemeseknek nagy volt a jelentőségük több felvidéki város, különösen Lőcse gazdasági és kulturális életében. Lőcsének, a dícsőbb múltjáról álmodozó csodaszép Hófehéreknek koronájában a legékesebb két drágakő: a Thurzó-ház, a renaissance stíl e remeke és a Szent Jakab-temploma, több Thurzónak sírszobrával. De a Thurzók csakhamar „kinőttek” Lőcse szűk keretei közül. Nagy lett a jelentőségük a hazai ipar fejlesztésében: Thurzó-alapítás a gölnicbányavidéki vasbányászat és vasipar is, mely a legújabb cseh megszállásig oly szépen virágzott.

A mohácsi vést megelőző évtizedekben rokonaikkal, az augsburgi Fuggerekkel, az akkori világ legelső bankáraival társaságba állva, kibérelték a besztercebányavidéki rézbányákat és annyira meggazdagodtak, hogy a Szapolyayak és a Báthoryak mellett emlegették őket. Mohács után csak harminc nagy úrból állt a Szapolyay-ellenes Habsburg-párt, de köztük volt Báthory István és Thurzó Elek is. Ferdinánd, erre a harminc úrra támaszkodva győzelmes vetélytársa lett a nemzet-megválasztottá királynak. Thurzó Elek azután be is jutott a „bécsi király” kegyébe: a grófi rang mellett csak úgy özönlött rá a királyi jóindulat minden bizonyága.

Miksa uralkodása alatt a főnemesek, hármat kivéve az evangélikus egyház hívei lettek: velük Zrínyi Miklós, a szigetvári hős és Thurzó Elek fia, Ferenc, a nyitrai püspök is. Ez elvette feleségül a szigetvári hős leányát, Katalint.

Zrínyi Katalin is egyike a XVI. század evan-

gélikus nagyasszonyainak. Luther zászlajához való lelkes ragaszkodásban fölébe senkit, melléje csak névrokonát, Török Bálint özvegyét, Pempflinger Katalint lehet helyezni. Thurzó Ferencét is bátran elnevezhetnénk „lutheránus nőoroszlán”-nak, ahogyan kortársai amazt hívták.

GEORGIUS THURZO DE BETHLEMEAIVA COMES DE ARVA
EIVSDEMQUE COM. SUP. AC PFR. COM. DAP. REG. HUNG. MAGR. S. C. M. C.

Justitiae fulgens sacrate THURZO. corona.

GEORGIUS antiquae gloria, sacrae Domus.

Hic COMES est Martii, cui cito fur uoluit et Orbi.

Lumen et o ingens BANNONIS ora tuum.

E. J. G. G. G. G.

Das. May. G. B.

Thurzó György.

Thurzó Ferenc és Zrínyi Katalin fia, a mi Györgyünk örökölte mind a két szülőjének hitbuzgó-sága mellett a Zrínyi-ősöknek – Arany Jánossal szólva – „Zrínyi-keményesség”-ét is. Határtalanul vakmerő, „bravúros” katona volt. Párkánynál

például kis csapatával nekiment a török seregnek, és hajszálon múlt, hogy rajta nem vesztett. Korán árvaságra jutván, mint nagy kegyben álló udvari párti főnemesi család sarja Ernő főherceg udvaránál nevelkedett. Nem csuda tehát, hogy erős volt a „király-hűsége”. Hirdette is, követte is azt a történet-politikai felfogást, hogy a nemzet csak a Habsburg-házzal szoros kapcsolatban szabadulhat meg a sorvasztó török uralomtól.

Nem is csatlakozott Bocskay István felkeléséhez, sőt a bécsi béke megkötésekor döntő volt a befolyása a Mátyás-párti urak között. Így került be a királyi család kegyéből a két evangélikus nádor jelölt közé s így jutott el a legnagyobb méltóságra, amit királyságbeli magyar úr elérhetett.

De mint nádor mélyen belelátott a nemzetellenes bécsi politika szövevényeibe, és mindinkább erősödött lelkének, hogy úgy mondjuk: „kuruc érzése”. Ez különben is rendesen ott szunnyadozott a „labanc magyarok” szíve mélyén. Nemzete alkotmányos jogait, tehát egyházának a törvénybe iktatott bécsi békén alapuló vallásszabadságát is, nagy Zrinyi-keményiséggel védelmezte. Haragudtak is rá ellenfelei, s köztük a legnagyobb, Pázmány Péter, Thurzó halálának hírére boldogan sóhajtott fel, hogy most már legalább csönd lesz a politika berkeiben.

Vallása és egyháza védelmére azonban nemcsak nádori kötelessége, hanem erős hitbuzgósága is ösztönözte. Szépen tükröztetik ezt, élete ezer cselekedete mellett, levelei is, amiket például feleségéhez és fiához, Imréhez, neve és lelke méltó örököséhez intézett.

A nagy lutheránus fejedelmi férfiú híre-neve messze országokra elterjedt. Mikor a vakbuzgó Stájer Ferdinánd – a későbbi TT. Ferdinánd magyar király – küldözte országából az evangélikusokat,

ezek benne bíztak, és nem is csalatkoztak: közülök sokat jószágain telepített le. írók, wittenbergai híres tudósok neki ajánlották műveiket, mint nagy Mecénásnak. Jókora német fejedelemséggel felérő birtokain boldog volt az evangélikus nép. Bittse evangélikus Sión, püspöki székhely, valóságos „iskolaváros” lett.

A lutheri ügy védelmében egyházmegmentő cselekedete volt, hogy az északnyugati felföld evangélikus egyházainak Vezetőit zsinatra hívta össze Zsolnára. Ennek határozatából a tíz északnyugati vármegyében három egyházkerületet állított fel. Jött nemsokára az ellenreformáció második nagy támadása, a harmincéves háború elején. Hogy ezt, habár megfogyva is, de meg nem törve, kiállhatta a mi evangélikus világunk, abban Thurzó Györgyé a főérdem. Bátran nevezhetjük őt „a legnagyobb evangélikus magyar”-nak.

A többi Thurzó is nyomdokain járt; így Kristóf, Györgynek testvére, aki a szepesváraljai zsinaton a Poprád-Hernád-vidéki evangelikusságot szervezte egyházkerületekbe. A másik Thurzó-nádor, Szaniszló, Semptén tartott zsinatot, melyen a szuperintendensek, vagyis püspökök hatáskörét állapították meg. Hitsorsosai méltán nevezték „a hit védőjé”-nek. Thurzó György ebben a szellemben neveltette fiát, Imrét is. Mellé kiváló magyar és wittenbergai tudósokat hívott. Tanulmányai megkoronázására a Luther és Melancton hagyományait ápoló wittenbergai egyetemre küldte ki. Itt a szilaj diákok eleinte nem jó szemmel néztek a szokatlan öltözetű és modorú, németül furcsán beszélő úrfira. Érkezett is e miatt az apa kérésére a brandenburgi választófejedelemtől megrovó figyelmeztetés az egyetemhez.

De azután megszerették jó szívéért, közvetlenségéért, nemes jelleméért és megválasztották az

egyetem rektorának: mintegy tiszteletbeli felügyelőjének. Társzekérszámra érkezett Bittséről a sok mindenféle jó a rektori beiktató lakomára. Ezen – hogy népmesei stílusban szóljunk – három napig még a város kútjából is tokaji bor folyt víz helyett. Mert hát az ilyenféle dolgokban is vigyáz egy Thurzó „a magyar becsület”-re.

De vigyázott arra komolyabb dolgokban is. Egy magyar úrfi sok adósság hátrahagyásával váratlanul otthagya Wittenbergát. Imre levélben kérte atyját, kényszerítse a fiú szüleit a hitelezők kielégítésére.

Thurzó György, elsősorban fiában bízva, nyugodtan nézte egyháza és háza jövőjét. Végredeletében is Luther lelke nyilatkozott meg: kijelentette, hogy vagyonából csak az örökölhet, aki hű marad a meg nem változtatott ágostai hitvalláshoz.

Tetemei legnagyobb uradalmának székhelyén, Árvaváralján nyugsznak. Árvaságra jutott nem sokára egyháza és háza is. Fia, Imre, a nagy evangélikus ember, Bethlen Gábor leghívebb fegyvertársa, fiivadék nélkül korán elhunyt. Ennek özvegye, Nyáry Krisztina, férjhez ment Eszterházy Miklóshoz. Ez az erős egyéniség a maga katolikus hitére térítette a gyenge nőt.

A Thurzó-birtokok a fiág kihaltával, különféle módon katolikus kezekbe jutottak. Bittséről és vidékéről eltűnt az evangélium, de vele a magasabb kultúra is. Az egykor oly virágzó művelődési középpont ma mezővárosnak nevezett falu.

*

Ledőltek az egyház leghatalmasabb sarokbástyái: a kiskirályi evangélikus nemzetségek egyrésze kihalt, másrésze elhagyta apáinak hitét. Jött Pázmány, a fényes tehetségű nagy rábeszélő. Ámbár itt nem hallgathatjuk el, hogy erős argumentum volt

Pázmány „igazai” mellett annak meggondolása, aki áttér a király hitére, arra majd árad a kegyek aranyesője; a Luther hitében megmaradónak sorsa ellenben üldöztetés, a legjobb esetben mellőztetés. Pázmány méltó ellenfelei, Zvonarics Imre, a csepregi, Magyary István, a sárvári és Alvinczy Péter, a kassai pap ilyen „öreg ágyúk”-at nem tudtak megszólaltatni ellenségeik hadiállásai ellen. Az evangélikus egyház így a végzet súlya alatt jórészben elvesztette első hadiállását, a „fejedelmi-hatalmú” főúri osztályt; de visszavonult a második hadiállásba és onnan folytatta a harcot elszánt lélekkel.

Itt a művelt középosztály lett a vezére, élén a vagyoni, társadalmi helyzetében független vármegyei középnemességgel. Amit Széchenyi mond, hogy „a tudományos emberfők” mennyisége a nemzet igazi hatalma, az áll a mi evangélikus egyházunkra is. A kiváló, előkelő és művelt urak, tudósok, tanárok, orvosok, ügyvédek, írók, költők, művészek aránytalanul nagy mennyisége adott és ad a mi egyházunknak hívei számát messze túlhaladó, országos jelen tőséget. Elismerik ezt – sokszor akaratuk ellenére – a más hitfelekezetűek is.

De e megváltozott időkből is történeti érzékkel kell a múltba visszatekintenünk, méltányolnunk kell a dicső kiskirályi nemzetségek egykori sorsdöntő jelentőségét, gyászolnunk kell elmúlásukat.

Mert örök igazságot fejez ki Tompa Mihály allegorikusan a „Sírboltban” című költeménye végső soraiban:

„Szép a lapály, amely kalászt hoz s érlel,
De szép a bérc is a mező felett;
Ez kölcsönöz tölgykoszorús fejével
A tájnak fölséges tekintetet.
És árnyékot vet néha bár amarra
S uralkodnak fölötte ormai:
Széllal, viharral a bérc kelve harcra,
Nem hagyja a völgyet^ megromlani.
S fájhat, ha dőlnek a bérc ősi fái,
Ha pusztulnak s enyésznek a nagyok.

ZÓLYOMVÁRMEGYE ÉS A RADVÁNSZKYAK.

Trencsén vármegyéből, a Thurzók hónából, csak a közel Zólyom vár-megyébe, a Radvánszkyak hónába kell átmennünk, s azonnal megértjük, hogy a kiskirályok lehanyatlása után milyen nemzetvédő és egyházzvédő szerepet töltött be az előkelő vármegyei nemesség.

Zólyom vármegye, ez a világtól nagy hegyekkel elzárt kis tündérváros olyan, mint Magyarország kicsiben. Van termékeny szép rónasága a sebesen rohanó Garam mentén, vannak lombos és túlevelű erdőkkel borított, nemes ércekben gazdag hegyei; és van „Kis Budapest”-je, a kedves Besztercebánya, ez a drágakő a magyar városok sorában.

De Zólyom vármegye, tekintélyes részben evangélikus lakosságával, egyszersmind hazai evangélikus világunk képe is kicsiben. Képvisele van itt mind a három nyelvcsoporthoz, mely a magyarhoni evangélikusságot alkotja. A falusi földművelők hazafias tótok, akiket megillet a Mikszáth-adta elnevezés: „tót atyafiak”. Mert örömben is, búban is hűségesen osztozó atyánkfiai voltak sok-sok évszázadon át. Ennek a jóra való népnek sarja apai ágon Bél Mátyás, a későbbi besztercebányai, majd pozsonyi tanár és pap, a XVIII. század első világra szóló magyar tudósa.

Besztercebánya német város volt, míg a legújabb korban meg nem magyarosodott. Ez a német származású művelt, derék polgárság ajándékozta nekünk Böhm Károlyt, a későbbi budapesti evangélikus gimnáziumi igazgatót és kolozsvári egyetemi tanárt, aki mint mélyreható filozófus és prófétai ihlettségű tanár, eszményies gondolkodást sugárzó munkáival és lelkétől áthatott tanítványai útján szinte korszak-

kos jelentőségű munkása nemzeti kultúránknak. Méltán jelzi emléktábla szülőházát, ahonnan dicsőséges és közhasznú pályafutása kiindult.

A vármegye kisszámú, de nagy befolyású nemesége tisztán magyar. Ez a néhány száz tagot számláló testület, a magyar úri osztályt jellemző finom

Böhm Károly.

modorával, kedvességével és parancsolásra termett bátor energiájával meg tudta adni a magyar jelleget ennek az idegen ajkú vármegyének akkor is, mikor már a nemesség privilégiumairól önként lemondott. Kebelében nyolc évszázadon át szakadatlanul a Radvánszky-nemzetség vitte a vezérlő szerepet. Az

ősi magyar nemzetség tótos hangzású nevének az az egyszerű magyarázata, hogy a felvidéki tót jobbágyság csak lakóhelyük után nevezte a nemes urat: „Ez a radványi, – tótosan Radvánszky, ez az osztrolukai, vagyis Osztroluczky, emez meg a rakovi, vagyis Rakovszky uraság.” De a régi árpádkori oklevelekben még a „de Radván”, vagyis Radványi nevet találjuk. Csak később, a nép ajkáról ment át a család mai neve az oklevelekbe és a közhasználatba.

Ha a Radvánszkyak díszes hosszú során végig tekintünk, annyi rokon jellem vonást találunk bennük, mintha egyetlen Radvánszky szerepelne előttünk más és más kísérő körülmények között huszonegy emberöltőn át. A „Radvánszky-jellem”-ből természetesen nem hiányzik a vitézség sem, hiszen magyar nemesi törzs fiáról van szó. Került a Radvánszkyakból Kun László király oldalán a cseh Ottokár ellen harcoló hős, került elszánt kuruc vitéz, Mária Terézia háborúinak két bajnoka és kötelességét híven betöltő negyvennyolcas nemzetőr is.

De a jellegzetes Radvánszky-erények a békés munka terén tündökölnek. Ezek között legelső a közügyek terén való lankadatlan és önzetlen buzgólkodás. Megyénkben nemzedékek hosszú során át szinte szakadatlanul Radvánszky ült az alispáni székben: mintha családi örökségük lett volna e díszes hivatal, melyet a közbizalom ruházott rájuk. Majd, mikor a család befolyásban és címben a főurak közé emelkedett, tagjai országos jelentőségű hivatalokban és szerepben is buzgólkodtak nemzetünk hasznára.

Mint lutheri lelkű buzgó evangélikusok az egyházi közügyek szolgálatában is mindig egész emberek voltak. A család egyik tagja, Ferenc, a hétéves háború egykori vitéz őrnagya, borsodvármegyei, sajókazai birtokán élve, megalapította a később annyira felvirágzó miskolci gyülekezetet. Mások mint szegény alumnus diákoknak, akadémiákat meg-

járó ifjakkak gyámolítói írták be nevüket egyházunk nagy jóltevői közé. Akadtak köztük kiváló gyülekezeti, egyházmegyei, gyámintézeti, egyházkerületi és egyetemes felügyelők, illetve elnökök.

Ezen a téren a Radvánszky-jellem legszebben ragyog Antalban, a bárói ág megalapítójában. Mint igen buzgó evangélikus és amellet politikai bátorsággal a legnagyobb mértékben megáldott ember, azzal kezdte nyilvános szereplését, hogy 1840-ben, mint Zólyom vármegye alispánja, rettenthetetlen bátorsággal lépett fel egy vallása miatt üldözött szegény evangélikus tót paraszt mellett. És győzött, mert igaza volt. Majd az 1843–44-i országgyűlésen mint követ döntő részt vett a szabadelvű vallási törvények megalkotásában.

A szabadságharc korában mint Zólyom vármegye főispánja és a főrendiház egyik jegyzője egész az összeomlásig rendíthetetlenül kitartott a nemzeti ügy mellett. A Bach-korszakban, mint Jókai „Új földesuráéban az öreg Garamvölgyi, tisztas magányból nézte a közügyek szomorú menetét.

Akkor lépett ki a harci porondra, mikor a bécsi kormány hírhedt, „Patens”-nek nevezett rendeletével meg akarta semmisíteni egyházunk ősi alkotmányát. Bár cserébe sok anyagi jót ígért, a protestáns világ nemesein ellenállt és győzött. E fölséges harcban Zsedényi Edével, Székács Józseffel ő volt hitsorsosainak elszánt és egyúttal bölcs vezére. Ezért bíró elé is idézték és hosszabb időre internálták.

Majd mikor közel hetven éves korában a közbizalom az egyetemes felügyelői tisztet ruházta rá, öregségét nem kívánta jogcímül felhasználni arra, hogy méltóságának csak külső díszét viselje. Mint igazi Radvánszky, e hivatal terheit lelkiismeretesen magára vette.

Kedves és felemelő emlékem soproni diákkoromból, mikor kiváló tanárunk, Poszvék Sándor el-

mondta nekünk, hogy nagy vendégünk érkezik, az egyház egyetemes felügyelője, s azután megmagyarázta, mit jelent a hazának és az egyháznak a Eadvánszky név és mit jelent báró Radvánszky Antal egyénisége. És mikor a tisztes ősz férfiú megjelent közöttünk és buzdító szavakat intézett hozzánk, úgy érezte áhítattal figyelő lelkünk, mintha az egy-

Bárá Radvánszky Antal.

ház és a haza együttesen nyilatkozott volna meg előttünk.

Radvánszky-jellemvonás a takarékoság, a tisztes vagyonszerzésre való józan törekvés. Ennek köszönheték az anyagi függetlenséget, közéleti szereplésük egyik alapfeltételét,

Családi öröksége a Radvánszky-léleknek az úgynevezett gyűjtői szenvedély is. Ennek folytán a

radványi ősi kastély a műkincsek, régiségek, könyvek, kéziratok, oklevelek országos jelentőségű múzeuma lett. Itt találták meg szerencsés kutatók Ballasi Bálint virágénekeit, a magyar költészet kertjének e gyönyörű virágait. És a radványi kastély mindenkori ura nemcsak őrizőjei, hanem tanulmányozója is volt e történeti és irodalmi kincseknek. Minden Radvánszky történetbúvár, nem egy történetíró is. Egyikük pedig, Béla, a régi előkelő családok magánéletének lelkiismeretes kutatója és megörökítője, könyvei hosszú sorozatával a művelődéstörténetnek alapvető tudósa.

E mellett a Radvánszky-lélek túláradt a költői hangulattól, sőt a költői ihlettől. Majdnem minden Radvánszky verselt: többnyire csak legszűkebb környezetének, vagy talán csak önmagának. Ahogy Goethe mondja:

„Dalt zengek, mint a kis madár,
Mely fönt lakik az ágon,
Dal, mely torokból égre száll,
Jutalmaz önmagában.”

De van több Radvánszky, akinek költői természet az irodalomtörténet is iszámon tartja éjfé értékeli. Ilyenek: János, a kuruc; a másik János, Kazinczy kortársa; Ferenc és Dénes, a hétéves háború hősei. Vannak, akik mecénásai az irodalomnak. Ilyen különösen László, fia Jánosnak, a kurucnak. Bizonyos tekintetben az a jelentősége a mi világunkban a Radvánszkyknak, ami a református testvéreknél a közügyekben buzgólkodó és irodalmi tehetségekben gazdag Teleki grófi nemzetségnek.

És ha a Radvánszky-nemzetségnek munkában és dicsőségben gazdag nyolcoszázéves történetén végig tekintünk, milyen furcsának kell találnunk némely radikális embereknek a történeti érzék teljes hiányára valló megjegyzését, hogy az ilyen úri nemzetségek, mint a Radvánszkyak is, csak hiú dísz, sőt

teher a nemzet testen. Hiszen még csak adót se fizettek annyi évszázad folyamán! Igaz! nem fizettek olyan módon, hogy sorban álltak volna a vármegyei adópénztáros fülkéje előtt és leolvasták volna adógarasait.

De százszorosan adóztak ingyen szolgálattal a közügyekben, ingyen katonáskodással és katonáallítással és bőséges adományokkal, amikre őket nekünk kötelezte, szívük ösztönözte. És mily lelkesen fizették a véradót száz csatatéren. De fizettek véradót másképp is: mint vértanúi egyházuk és nemzetük szent ügyének.

Történetünk egyik legsötétebb korában, I. Lipót alatt élt Radvánszky György, akiben családjának leginkább irodalmi, gazdálkodó és jótékonyági hajlamai fejlődtek ki. Még a politikától is tartózkodott: már amennyire azt egy Radvánszky megtehetette. Gazdálkodott, segítette hitsorsosait, különösen a szegény tanulókat. Elárasztotta jóságával egész környezetét: amint ezt levelei is bizonyítják. És írt naplót, emlékiratot, másolgot okleveleket. De volt egy rettenetes „nagy bűne”: gazdag volt! Már pedig Cserei Mihály, a krónikás, erről a korról mondja: „... ha magyar vagy és soká akarsz élni... pénzed ne legyen sok!” Nagy vagyona felingerelte a bécsi udvar bérenceinek kapzsiságát. Már 1671-ben a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé idézték. Itt semmit rábizonyítani nem tudtak, tehát elbocsátották.

Majd 1687-ben Caraffa tábornok, az „eperjesi hóhér”, az eperjesi vértanúkkal együtt egész házanépével őt is elfogatta és Eperjesre vitette. A rettenetes szenvedések között, a kínpadon meghalt, de holttestét is meg akarták gyalázni és a hóhérrel a vérpadon felnégyeltették. De ami vele történt lényegében nem meggyalázás, hanem megdicsőülés. Az eperjesi vértanúnak neve és vele általában a

Radvánszky-név glóriával övezve ragyog minden magyar és különösen minden evangélikus magyar ember szemében. És a zsarnokság nem tudta vérbefojtani a Radvánszky-lélek magyar hevületét. A vértanú fia, János, atyja szenvedéseinek tanúja „csak azért is” kuruc magyar lett; legodaadóbb híve II. Rákóczi Ferencnek, önzetlen kincstartója a „szövetkezett rendek”-nek.

Előttünk a Radvánszky-nemzetség típusa a közügyért önzetlenül buzgólkodó magyar előkelő' nemesi és főnemesi rendnek, mely kiérdemelte, hogy első legyen a tiszteletben, mert első volt a szolgálatban is.

HAT NAP SOPRON ÉLETÉBŐL.

A Kárpátok fenyvesekkel vadregényes tájáról megint a szelídebb dunántúli vidékre jutottunk. Magaslaton, bükkös erdő szélén állunk. Alattunk gyümölcsösök, szőlőskertek. A széles völgy közepéről körbevonuló, bástyákkal koronázott hatalmas várfalak mögül gótikus tornyok tekintenek felénk.

Ez Sopron, a dunántúli Sión. Sajnos, a XVII. század közepe óta már csak egyetlen Sión. Csepreget 1621-ben vérbefojtották II. Ferdinándnak a jezsuitáktól felizgatott belgiumi francia zsoldosai. A Szent-Bertalan éjszakával vetélkedő kegyetlenséggel több mint ezerkétszáz védtelen polgárt gyilkoltak le: egyrészüket, papjukkal, a nagy Zvonarics Imrével együtt a templomban, őt magát az oltár előtt. Sárvár pedig 1645-ben veszett el, Nádasdy Tamás és Kanizsay Orsolya méltatlan ivadékának, Ferencnek hitehagyása miatt.

Szálljunk le magaslatunkról és próbáljuk megismerni dunántúli Sionunknak: nem az arcát –

hiszen nem útikönyvet írunk, – hanem a lelkét. En jó kalauza lehetek olvasóimnak; hiszen ez a város mintegy szellemi szülőföldem. Itt jártam iskolába magam is és családomnak ki tudja, hány tagja évszázadok folyamán a szép Vas vármegyéből.

Ne féljen senki, nem tévedünk bele Sopron több ezeréves történetének tömkelegébe. Hat különböző alkalommal röppenünk le az emlékezés és a képzelet kettős szárnyán e városba, hogy egy-egy olyan jellemző napot éljünk ott át, melyen „egész Sopron”-nak lelke nyilatkozik meg előttünk, amint azt a történelem, illetőleg az eleven száj-hagyomány beszéli el.

*

A XIII. század végefelé járunk. Az Árpád-ház fáján – hogy a Képes Krónikával szóljunk – már csak „egy aranyallyacska” él: III. Endre, az utolsó Árpád király. Egész Sopron az utcán van ma és izgalmas örömmel üdvözli bandériumát., Abból a diadalmas háborúból van ez visszatérőben, melyben III. Endre tönkrevverte gonosz szomszédját, Habsburg Albert osztrák herceget. Ez ugyanis sokszor ismétlődő „osztrákmódra” viszonozta nemzetünknek, hogy nemrég ennek ereje szerezte meg, a cseh Ottokár leverésével, családjának Ausztriát. El akarta foglalni éppen azt, a ma Burgenlandnak nevezett Nyugatmagyarországot, amit most hat évszázad múlva a vakszerencse egy-időre osztrák kézre juttatott.

Az osztrákok feljegyezték, hogy Endre seregében tizenhat nyelven beszéltek. De úgy látszik, mind magyarul éreztek. így éreztek Sopron és tegyük hozzá, a testvér Pozsony német polgárai is, akik igen kitüntették magukat ebben a háborúban. A király oklevélben mondott hűségükért köszöne-

tet. Íme, már ekkor is „civitas fidelissima”, igen hűséges város volt Sopron, aminek méltán nevezték el most, a legújabb népszavazás után, mikor oly lelkesen jelentette ki, hogy az ősi magyar házához akar tartozni. A Szent István koronájához, a magyar állameszméhez való törhetetlen hűség Sopron lelkének egyik jellemző vonása.

*

Majdnem két évszázaddal később, Hollós Mátyás uralkodásának legfényesebb szakaszában vagyunk, melyben „Nyögte Mátyás bús hadát, Bécsnek büszke vára”. Lázás izgalomban van egész Sopron. Lakossága künn tolong a Bécsi-kapu előtt. Az esztergomi prímást várja, aki visszatérőben van székhelyére, a király bécsújhelyi táborából.

Vegyüljünk el mi is a tömegbe, hogy üdvözzöljük az ország első főpapját és fogadjuk a tisztes aggastyán atyai áldását. De milyen csalódás i Cifra nyergű kis paripájáról egy hétéves olasz fiúcska hinteget felénk csókot, betanított mosolygással. Estei Hippolit herceg ez, a Mikszáth Kálmán-megörökítette „kis prímás”. Nagynénjének, Beatrix királynénak hathatós pártfogása segítette a primási székbe, a nagy főpapok örökébe.

Hát ennyire süllyedt az Isten anyaszentegyháza! Főszámadónak tették az Úr magyarországi nyája fölé azt, aki még bojtárnak is éretlen volna!

Nagy megbotránkozásunkban délután átme gyünk földműves polgár, úgynevezett „poncich-ter” szomszédunkhoz. Ő tűzte ki most a piros és fehér szalagos cégért a kapuja fölé, annak a je léül, hogy négy hétig, ősi jog szerint, kiméri a sa- ját termésű vörös és fehér borát.

Ott azután jó soproni bor mellett kipanaszko- duk magunkat és meghallgatjuk, amit a soproni polgárok beszélnek a rengeteg sok egyházi vissza-

élésről. Van mit elbeszélniök. Hiszen Sopron valószínűs „Kis Róma”: tele van pappal, baráttal, apácával. Viselt dolgaik elbeszélésével egész könyvet lehetne betölteni.

Az a polgár, aki legtüzesebben veri az asztalt, miközben egyik jellemző papi botrányt a másik után elmondja, titkos huszita. Mert ilyenek is akadnak Sopronban, még a ferencrendi barátok között is. Hej! ele jól elő van itt készítve a talaj arra az időre, amikor majd kitavasodik és el lehet vetni a jó magot. És amikor majd megszólal a „wittenbergsehe Nachtigall”, a wittenbergi fülemile, Luther.

Vallási téren igen erős ellenzéki, „protestáns” szellem Sopron lelkének másik jellemvonása.

*

1557-ben nagy ünnep van Sopronban. Az evangélikus gyülekezet születése napja.

Eddig is elevenen élt itt az evangélium lelke, de csak fokozatosan szorította ki a régi szokásokat. A városi tanács például vasárnaponként először misére ment, azután meg a tiszta igét hirdető lutheri prédikáció meghallgatására. Ma végre megszűnik ez a felemás állapot. A város határozottan színtvall Luther mellett. Sűrű tömegben tódul egész Sopron a Szent Mihály-utcán végig az ősi plébánia-templom felé, hogy meghallgassa a város ékesen szóló „Luther”-ének, Gerengel Simonnak, a főlelkésznek gyülekezet-avató prédikációját.

És mily jellemző dolog! Az új evangélikus gyülekezet első gondja volt iskoláinak szervezése. Ebben Gerengelé a főérdem. Élt is a neve századokig hálás népe emlékében. Iskolai könyvét tanulta a soproni gyermek és ha játszani kéredzkedett, sokszor hallhatta az édesanyjától: „Erst

musst du deinen Gerengel lernen!” Előbb tanulja meg a Gerengeledet.

Eddig is volt Sopronnak jó latin iskolája. Nem egy volt tanítványa lett azután a krakkói, bécsi, wittenbergai egyetem hallgatója. De most Gerengel Luthernek és Melanchtonnak szellemében a wittenbergai egyetem mintájára, mondhatjuk, „csonka egyetem” gyanánt szervezte át az iskolát. Végzett diákjait sokszor mindjárt fel is szentelte papnak a soproni első lelkész, aki teljesen önálló volt a falusi gyülekezeteket kormányozó szuperintendensekkel szemben és püspöki jogokat gyakorolt.

Sopron azóta is gondosan ápolta iskoláját és sokat áldozott érte, amint általában az egész iskolaügyért is. Ma is valóságos iskolaváros. Ha felsorolnánk összes tanító- és nevelőintézeteit, az óvodáktól a főiskoláig, az evangélikus theologiai fakultásig és az állami erdész- és bányász-akadémiáig, bizony több oldalt el kellene foglalnunk ebben a kis könyvben.

A kultúra és az iskola iránt való nagy érdeklődés és áldozatkészség is egyik jellemvonása Sopron lelkének.

*

Rudolf alatt az ellenreformáció első támadásának idejében jókora hadsereg kanyarodik el a Magyar-kapun kívül jobbra a Harkai-domb felé. A tömegből Luther diadaléneke harsog ég felé. Egész Sopron ez, mely megteszi az oda-vissza számítva húsz kilométernyi utat, hogy Németkeresztúron kedves száműzött papjaitól hallhassa a meg nem hamisított ígét. Pedig akárhányszor büntetés sújtja azt, aki elhagyja a várost, hogy „eretnek, prédikátor” ige hirdetését hallgassa meg. Ebben a „szent” városban ne féltsük az evangéliumot.

A szenvedésektől vissza nem riadó ragaszkodás Luther zászlajához: ez is egyik jellemvonása Sopron lelkének.

Valami kilencven évvel később, egy borús, tavaszi napon, egész Sopron népe a Bécsi-utcán tolong: olyan jelenetnek a szemtanúja, melyet ugyan nem teljesen így beszél el a történelem, de elevenen így él a szájról-szájra terjedő hagyományban,

Parasztsekéren két bilincsbevert főurat szállí-

Sopron 1681-ben.

tanak a városon át Bécsújhely felé. Meglett férfiú az egyik; dacos arcán a „Zrinyi keménység” tükröződik. Ez Zrinyi Péter horvát bán. Mellette egy daliás, szép ifjú, a sógora, Frangepán Ferenc.

Mínta csak Thorwaldsen nápolyi szobrát látnók, mely az utolsó Hohenstaufit, Konradinót ábrázolja, akit Anjou Károly elfogatott és lefejeztetett. Az utolsó Frangepánt hasonló sors várja. Sógora iránt való szeretete sodorta bele a Wesselényi-féle szövetségbe. Ennek szomorú lett a vége. Most

viszik az ifjút sógorával együtt Bécsújhelybe, viszik a vérpadra. A soproniak tudják, vagy legalább is sejtik ezt.

Az ég is megsajnálja szegény vértanukat, és a felhőkből a szánakozásának egypár könnycseppje hull a szekérre, míg ez kidöcög a Bécsi-kapun. A polgárok borzongó némaságban szemlélik θ megdöbrentő látványt, mert jól tudják, hogy „fejére szól, ki szót emel”. Hazafelé ballagtukban is csak balkan beszélgetnek arról, amit az imént láttak. Minden arcon részvét, nem egyen megdöbbenés tükröződik. Mert ebben a városban, melynek legelső polgára, az imént elhunyt Wittnyédy István volt a lelke a Wesselényiről elnevezett mozgalomnak, sok titkos híve van a rabbilincsbe vert két főúrnak.

Valaha a soproniak is, mint általában a városi német polgárok, elszigetelve éltek a magyar nemességtől, de a bécsi kormány oktalan vallási és politikai üldözése mintegy belekergette őket a nemesség karjaiba. Közös szenvedés és közös eszményképekért való lelkesedés örökre egyesítették őket magyar anyanyelvű honfitársaikkal. Magam is hallottam magyarul nem is tudó soproni német polgár ajakáról: „Wir sind deutsch sprechende Ungarn”, németül beszélő magyarok vagyunk.

A német és magyar szív tökéletes érzelmi egybeforrása is egyik jellemvonása Sopron lelkének.

*

Két évszázaddal később egy derült szép június-eleji napon megint egész Sopron az utcán van. De most bizony nem gyászmenet az, mely előttük a líceum udvaráról elindulva a Sétatéren, Várkerületen és Ógabona-téren visszakanyarodik a Sétatér szélére és kivonul a Deák-kúthoz: ehhez az

erdők ölen rejtőzködő forráshoz, mely emberemlékezet óta a liceumi diákság nevezetes „Deákkuti vármegyéjének tulajdona. A menet csupa jókedvű, ragyogószemű diákból áll. Talán legjobban ragyog a szeme annak a nyurga fiúnak ott a tizedik sorban, aki majd nem sok híján félszáz év múlva e sorokat írja.

A diákság jórésze magvar ruhát visel, köztük nem egy nyugatmagyarországi német, vagy vend

A soproni Deák-kút.

fiú is. Mert Sopronban nincs nemzetiségi elkülönülés: egy érzés dobogtat e menetben minden szívet. A sorok szélén szépen elosztva, tollas-kucsmás, zsinóros-attilás, sarkantyús-csizmás leventék. Ez a díszörség, a „pandúrok”, a legdaliásabb diákokból válogatva. Hangzik a vidám zene, közben-közben a ropogó-pattogó magyar nóta. Ma juniálist ünnepel a „Deákkuti Vármegye”.

Nevezetes egyesület ez! A gyakorlatias protestáns gondolkodásnak alkotása, mely az életnek

akart nevelni. Ma a soproni diák elvégezte iskoláit és hazakerült, valahová a Répcemellékére: hol érvényesíthette Istenadta tehetségét hazája és egyháza javára? A vármegyei és egyházi önkormányzat körében.

Tehát erre kell nevelni! A Deákkúti Vármegye nem volt más, mint kicsiben a vármegye és az egyházkerület: volt eleven önkormányzati élete, főispánjának, alispánjainak, szolgabíráinak, szuperintendensének vezetése alatt. Még vármegyei tisztifőorvosa is volt. Erre engem választott meg valaha a közbizalom. Az volt a dolgom, hogy nem engedtem a fiúkat felhevültén inni a forrás hideg vizéből.

A vármegyének volt területe is: az emlegetett forrás és mellette egy kis köralakú tánchely. Húsvét után ide járt ki a nemes vármegye ifjúsága szolgabírói járásokba csoportosítva, hogy a tavaszi táncmulatság idejére rendbehozza a forrás környékét és az odavezető utat.

Volt a vármegyének „nemessége”, minden jog birtokában: a nagyobb diákság. És ott volt, hogy teljes legyen az ősi vármegye képe, a „misera plebs contribuens”, a szegény adófizető jobbágy-ság is, a kis diákok: egyetlen joggal, hogy fizethették a tagsági díjat és azzal a reménnyel, hogy ők is lesznek majd teljes jogú „polgárai” a „kis hazá”-nak.

Mert „hazánk” volt e terület. Rajongtunk érte. Ránk nézve ennek világa a hazaszeretet iskolája volt.

Azt mondják a fizikusok, hogy a Vezúv lávája állandóan ezer – Reaumur szerint számított – hőfokban kavarog a krátere mélyén. Hát jó egypár száznyi hőfokban lángolt a soproni líceumi diákság hazafias lelkesedése is. Lobogott az ilyen juniálisi ünnepeken is. De ki is tört, ha a „nagy

haza” kívánta, mint 1848–49-ben, vagy mikor a Trianon-elszakította Sopront kellett visszavívni.

Egy dunántúli, „balatonmelléki költő-hitsorso-simk, apám barátja, Bozzay Pál ezt a nagy igazságot fejezi ki abban a költeményében, melynek refrainja: „Ki az, ki vélem a hazáért pohárt emelni meri” De a vers végén így változik meg a refrain: „Ki az, ki vélem a hazáért fegyvert emelni mer?” ő 1848-ban mert fegyvert emelni és meg is halt betegségében, melyet a hazáért való harcokban szerzett.

A Deákkuti Vármegyében lobogó magyar tűz: ez a hatodik jellemvonása Sopron lelkének. És hála T-ten, ez egyik jellemvonása általában az evangélikus magyar léleknek is.

Ezek után értjük majd meg Wittnyédy István, Kis János, Berzsényi Dániel és Székács József lelkét is, akikben Sopron gyújtotta lánggra a lutheri tüzet – és akik viszont ezt a soproni oltáron még magasabb lángolásra ébresztgették.

WITTNYÉDY ISTVÁN.

Igen érdekes és ránk nézve fölemelő jelenség, hogy az úgynevezett tudományos szabad pályákon, az orvosin és ügyvédin milyen sok evangélikus ember emelkedett országos jelentőségre. A nagy orvosok igen hosszú és díszes sorából csak a három papfiút említem névszerint: Balassa Jánost, a sárszentlőrinci, Székács Bélát, a pesti és Moravcsik Emilt, az aszódi papfiút. Mind a három eszményképe a lángeszű orvosnak és az Isten szerint való jó embernek. Egyúttal példák arra is, mennyi derék embert neveltek a tisztas evangélikus papházak egyháznak és hazának. Ha Luther nem tett volna mást,

minthogy eltörülte a papnőtlenséget, már ezzel is az emberiségnek és nemzetünknek egyik legnagyobb jóltevője volna.

És mennyi nagy evangélikus ügyvédet sorolhatnánk fel, akinek jogtudására és sziklaszilárd jellemére olyan szívesen bízták legfontosabb érdekeiket más vallású előkelő urak, sőt katolikus főpapok is. Ilyenért szemrehányással is illették gróf Eszterházy Károly egri püspököt, Kazinczy Ferenc kortársát.

Nagy lutheránus ügyvédek voltak III. Károly korában: Sembery Sámuel és Jeszenák Pál. Ez utóbbi Szavojai Jenő herceg jogtanácsosa és az országgyűlésen absentium-ablegatusa, vagyis megbízott követe volt.

Ott tündökölt a nagy evangélikus ügyvédek között Kossuth Lajos is, míg majd az egész nemzet ügyének védője nem lett.

#

Az országos jelentőségű nagy evangélikus ügyvédek között mintegy „reprezentáló”, tipikus jelenség Wittnyédy István, akinek élettörténete két nagy dunántúli Sionunk: Sárvár és Sopron történetébe kapcsolódik bele.

Atyja, János kedves udvarbírája volt Nádasdy Pálnak és ennek közbenjárására kapott nemességet II. Mátyás királytól. István 1612-ben született Sárvárott. Levelei, miket a Tudományos Akadémia kiadott, azt bizonyítják, hogy iskolázott, általános és nagyműveltségű, nyelveket tudó, e mellett lelkes, bátor, erős lutheri érzésű ember volt.

Eleinte a sárvári udvarnál volt íródiák, vagyis titkár, majd Sopronba költözött át, mint ügyvéd. Itt vert azután gyökeret; felesége is soproni polgárleány volt.

Ekkor már a közös politikai és vallási elnyomás erős érzelmi közösségbe olvasztotta az egymásra utalt soproni polgárságot és a vármegyei nemeséget. A soproniak szívesen választották meg tisztsegekre magyar nemeseket. Készségesen pártolták a külön magyar gimnáziumot, mely leginkább

Wittnyédy István soproni háza.

Wittnyédy áldozatkészségéből nyílt meg, majd egybeolvadt a régi gimnáziummal.

Wittnyédy éveken át Sopron jegyzője, ismételten országgyűlési követe volt. Mikor egyre gyarapodó ügyvédi gyakorlata folytán meggazdagodott, vagyona egyrészét soproni házakba fektette be.

Majd Sopron vármegyének lett fő adószedője és

közben egyik országgyűlési követe. De a vármegye határain túli is messze terjedt ügyvédi munkaköre és közéleti szereplése. Zrínyi Miklós, a költő és ennek testvére, Péter; Pálffy Pál nádor és Westelényi Ferenc, a későbbi nádor; a gazdag Thököly István, Imrének, a szabadsághősnek atyja; Lippay György esztergomi érsek és velük igen sok előkelő katolikus főúr e „lutheránus prókátorára bízta kicsiny és nagy ügyeiket. Leveleikben „primarius aulae familiárisának, udvari főbizalmasuknak, „consiliarus intimus”-nak, belső titkos tanácsosuknak nevezgették. Népiesen szólva: „a félország nála tartotta az esztét.”

El se tudnánk hinni, milyen sokféle dologban fordultak az eszéhez és a szívéhez, ha levelei nem bizonyítanák, amiket kilencztedrészben magyarul és pedig pompás magyarsággal írt meg. Pálffy nádortól mozsárágyúkat kért, hogy a Rábamenti végvárakat a fenyegető török betörés ellen megvédelmezhesse. Paripavásárlása ügyében levelezett, amit egyik ügyfele egy „imperiumbeli német herceginek akart ajándékba küldeni. Zrínyit és Nádasdyt, majd a reformátusokat és evangélikusokat békítette. Zrínyi Miklósnak felelt valami nagyon fontos országos dologban, majd Zrínyi Miklósnak írt, aki hozzáfordult, hogy szerezzen neki Bécsből „fehérnépnek való evőszerszámok”-at.

II. Rákóczi Györgynek adott jó tanácsokat, aki hozzáfordult szerencsétlen lengyelországi kalandja után. Ez nem fogadta meg szavait: maga és országa látta a kárát. Zrínyi Miklósnak ajánlotta, hogy kiadja egy versét, melyet ez neki megküldött. „Kár volna, ha világossága véka alatt maradna.” Levélben győzte meg hitsorsosait, hogy Lippay érsek jó magyar ember; vele egyetértve kell a nyomorgatott haza javára törekedniök. A túróci alispánnak írt egy „jóralvó jezsuita” érdekében, akinek lovait,

szekerét elraborták. Zrínyi Miklóssal igen gyakran közölte az evangélikusok sérelmeit és kérte pártfogását. Nagyrésze van abban, hogy a katolikus Zrínyi Miklós tündöklő példája lett e vakbuzgó korszakban a vallási türelemnek. Bizonyára Wittnyédynek lelkéből szólt, mikor azt mondta a nála tisztelgő evangélikus rendeknek, hogy „a sebeik neki is fájnak”. És akkor is, mikor nemzetét arra buzdította, hogy vallási villongásait feledve, egyesüljön a török kiverésére. Mert jól tudta Zrínyi is, Wittnyédy is, hogyha a német veri ki a törököt, akkor a hazára a „török világ” után „német világ” következik.

Wittnyédy egy Schwarz nevű híres tübingai egyetemi tanárt állandóan tudósított klasszikus tömörségű levelekben a hazai gyászos közállapotokról, így akarta a protestáns Nyugat támogatását megnyerni hazája és egyháza részére. Hitsorsosai úgy néztek Wittnyédyre, mint természetes vezérükre. Esdve hívták az evangélikus követek, jöjjön Pozsonyba és bölcs tanácsával vezesse őket a helyes útra. És jó tanácsa, de segítsége is mindenüvé ért, ahol ezt evangélikus érdek kívánta. Az eperjesi kollégium építéséhez hatezer forinttal járult. Óriási összeg ez egy ügyvéd-embertől akkor, mikor egypár jófajta csizmának egyforint volt az ára, Egyszerre egész sereg alumnus-diákja volt német egyetemeken. Ide küldte fiát is tanulmányai befejezésére. Volt alumnus-diákja, akire hat év alatt összesen hatszázötven forintot, egész vagyont költött. És diákjaival is levelezett, jó tanáccsal ellátta, buzdította őket.

Egyházának nagy összetartó ereje, valóságos „földi gondviselése” volt. Minden érdekelte és örömmel töltötte el, amiből elnyomott hitsorsosaira jót remélhetett. Így boldogan üdvözölte Thököly Istvánt, a leghatalmasabb evangélikus főurat „a

kis vendég”, Imre megérkezéséhez. Mintha csak előre látta volna, hogy a legvégső veszedelemben ez lesz majd egyházának megmentője.

De nagy nemzeti összetartó erő is volt. Ő szervezte tulajdonképpen a Wesselényiről elnevezett szövetkezést, úgyhogy ezt inkább Wittnyédy-iéle szövetkezésnek kellene neveznünk. Személyesen is, levélben is, felkereste az elégedetleneket; korholta, lelkesítette, békítette őket.

Kimondhatatlan csapás volt erre a mozgalomra Zrínyi Miklós halála mellett, melynek Wittnyédy is szemtanuja volt – az ő halála is, 1670-ben. Ezután lett a mozgalom azzá, aminek Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc bécsújhelyi emléktáblája jelzi: „Vak vezette a világtalant és mind a ketten a verembe estek.”

A Wesselényi-féle szövetkezést vérbe fojtották. Vezetői közül, akit ki nem végeztek, börtönbe vették, jószágaitól megfosztották. Wittnyédy vagyonát lefoglalták, soproni házába a jezsuitákat telepítették be. Ma ez a győri püspökség soproni társas káptalanjának háza.

Az összeesküvésben a protestáns papokat akarták mindenáron bűnösöknek találni. Következett a gályarabok és a bujdosók kora. A templomokat, iskolákat tömegesen elszedték. Majd mikor a Thököly-féle szabadságharc miatt mégis enyhült kissé az elnyomás dühe – a nyugati vármegyékben az evangélikus istentiszteletet két-két, a törvénycikkben, artikulusban megnevezett, „artikuláris” gyülekezetre korlátozták.

Az volt a terv, hogy megfosztják a nyáját pásztoraitól, azután szétszórják.

Sikerült-e a bécsi kormánynak ez az „ördögi praktikája?”

A NÉVTELEN HŐS.

Ha nekem azt mondanák, válasszak magamnak eszményképet, vezércsillagot a nagy magyar lutheránusok közül, alig tudnám megtenni: olyan sok a fényes csillag az evangélikus magyar égen. Azt mondanám, Tóth Kálmánnak, a költőnek szavait némileg bővítve:

„Nem kérdem én, ki volt nagyobb,
Csak áldom az Istenemet, amért én is magyar lutherá-
nus vagyok!”

És mégis választanék magamnak ideált, de nem a vezérek közül, hanem magát a névtelen hőst, a földművelő, falusi evangélikus népet. Ennek emelnék emléket szívemben, ahogy a mostani világháború után francia ellenségeink emléket állítottak „a névtelen közkatonádnak.

Sohase volt nagyobb az evangélikus nép, mint megaláztatása sötét korában, a Wittnyédy halálától II. József türelmi rendeletéig terjedő 111 esztendő alatt.

Sokat olvastam e gyászos korról, sőt a végére – bár természetesen csak közvetve – emlékeztem is visszatekinthet. Apám, akinek lelke az egyháztörténeti visszaemlékezések kimeríthetetlen kincsesháza volt, sokat beszélt nekem a XVIII. század második feléről: elevenen élő családi hagyományaink alapján.

Annak a nyugatvasvármegyei, őriszigeti egyszerű földművelő köznemesnek házába nem férközhetett be se a kísértő, se az üldöző. A kísértőt kiutasította, az üldözőt kiverte volna. A bibliát, énekes könyvet, egy pár áhitatos nyomtatványt el nem vehették tőle. Mint családapa papja, tanítója volt az Istentől rábízott lelkeknek.

Vasárnaponként már alig: szürkülő hajnalban szekérsorok indultak el Óriszigetről és a szomszédos falukból a harminc kilométernyi útra a nemescsói artikuláris templom felé. A katolikus falukat a kertek alatt megkerülték, mert nem egyszer útjukat állta az elvakított katolikus nép. Az ilyen összeütközéseket okosabb volt kerülni, de ha nem lehetett, akkor előkerült a fokos, meg a szekér oldaláról a lócs: és harc volt az ára a templomba jutásnak. De annál nagyobb volt a gyönyörűsége az Isten házában való tartózkodásnak.

Nagy szekértábor állt a templom körül. Száz falu népe hallgatta szomjú lélekkel a tiszta ígét, amit a több ezernyi magyar, német és vend népnek egymásután három nyelven hirdettek a papjai.

Egyúttal „seregszemle” is volt az ilyen templomozás. „Olyan sokan vagyunk, hogy a pokol kapui se vehetnek rajtunk diadalmat !” És megtelt a szív a bizakodásnak és az összetartozásnak erős érzésével. Ha valakit megkörnyékezett a kísértő és hittagadásra akarta bírni, azt legtöbb esetben visszatartotta már az is, hogy élő példákban látta, milyen lenézés lenne a sorsa rokonai, földijeinek részéről. Mert a hittagadót, amerikai szóval mondva, „boycott” alá vetették. Halálos üresség tátongott körülötte.

Ha azt mondanák: nekem adják a világ minden kincsét, de ráadásul azok lenézését, akiket szeretek és akiknek szeretetére eddig méltó voltam – elutasítanám, mint Krisztus a sátánt ott a magas hegy tetején.

Így élte át a magyar evangélikus nép, bár vezérei nagyrésztől megfosztották, történetének leggyászosabb, de egyúttal legdicsőségesebb korszakát. Olyan volt a mi egyházunk, mint Antaeus, akit Herakles földhöz-földhöz vágott, de míg az anyaföld érintésétől új és új erőt kapott, legyőzhetetlen maradt.

KIS JÁNOS.

Ez a történetünk a gazdag sopronmegyei Rábaköz egy kis evangélikus jobbágy falujába, Szent-andrásra vezet el bennünket. Termékeny ennek a kanyargó Bábától körülölelt határa, de áldott itt a lelkek földje is.

Ebből sarjadzott ki a wittenbergai nap sugarai alatt mint legértékesebb tembervirág: Kis János, vagyis „Szuperintendens Kis János”. Így szokták nevezgetni a dunántúli egyházkerületben viselt szuperintendensi hivatala után.

1770-ben született telkes jobbágy szülőktől. Mintha csak Arany János „Családi kör”-ét olvasnánk: olyan kép tárul fel előttünk Kis János „Emlékezéseidnek gyermekkorát tárgyaló fejezetében.

Itt is megvan a komoly, de nyájas, szorgalmas családapa; a „szelíd holdvilága”, az áldott jó édesanya; a nagy leány, „a hajnali csillag”. És megvan a nagyobbik fiú, „aki olvas, nem ügyelve másra, – E fiúból pap lesz, akárki meglássa”.

„Bizony legjobb is lesz a Jánost papnak nevelni; hiszen a mezei munkában készséges ugyan, de mi tőrés-tagadás, nem igen termett rá. És mindig a könyveket bújja: a bibliát, énekeskönyvet, meg a prédikáció-gyűjteményt, meg Rimai es Balassi istenes verseit.” Ezekből állt a kis házikönyvtár. Ezekből tanult meg szüleitől játszva olvasni. És hogyne támadt volna kedve a szent hivatalra abban a vallásosság és szeretet lelkétől áthatott idilli családi körben.

Kis Sándor és családja szorgalmasan látogatták vasárnaponként az Isten házát. Megtették a másfél órai utat, átkeltek a sokszor megáradva) hömpölygő

Rábán, hogy a győrmegyei Újmalomsokon hallgassák az Isten tiszta igéjét: abban a templomban, melynek egykor a gályarabságban elhunyt öreg Edvi Illés Gergely volt a lelkésze és melyben majd sok-sok évtized múlva az én jó apám hirdeti az igét félszázadon át. Mert a gályarabok kora óta, mikor a szentandrásiai áldott emlékü lelkésze, Borhidai Miklós a gályarabságban elhunyt, nem volt evan-

Kis János szülőháza régi alakjában.

gélikus templom és pap Szentendrason. Ez az „partikuláris helyek” kora. Sopron megyében csak Vadosfán és Nemeskéren volt hitünk szerint való gyülekezet.

De szürkült az ég, derengett a hajnal: ezúttal is nyugat felől. Locke, a protestáns angol filozófus hirdette: „A vallási türelem nemcsak szép erény, de bölcs állami politika is, mert lehetségessé teszi, hogy a haza minden polgárának erejét felhasználhassa a maga céljaira.”

Voltaire befűjt harsonájába: „Zúzd össze a gyalázatost, aki felebarátját vallásáért gyűlöli és üldözi.”

Nálunk is érezték az emberek, amit Beöthy Zsolt más értelemben és más korról oly szépen mond:

„Szürke az ég magyarom, de ne csüggedj, estre ne gondolj:
Ébredezünk, mozgunk, hajnali szürkület ez.”

Vége II. József alatt felvirradt „a türelem napja.”

A szentandrásiaiak is templomot, iskolát építettek, papot, „mestert” hívtak. És ki lett volna Isten házá-
nak szorgalmasabb mindennapos látogatója, mint Kis Sándor és háza-népe.

Ilyen lélekből fakadt végre az édesapa, nagy elha-
tározása, hogy fiát felviszi Sopronba és Isten segít-
ségével papnak taníttatja.

Kis János elmeséli, hogy a soproni határban az
első német szó hallatára sírva fakadt és kérte édes
atyját, vigye vissza, hiszen ezek nem beszélnek em-
beri nyelven.

És mennyire igazán mondja Eötvös József, hogy
ne higgyünk érzelmeink állandóságában. Utóbb
majd ezen a nyelven, a Luther nyelvén hirdette az
igét kedves soproni híveinek harmincöt esztendőn
át. Kis János legjobb tanítványa lett a soproni is-
kolának. Mintha csak őseinek sokszázéves kielégít-
etlen tudásvágya égett volna szomjú lelkében: ta-
nult mindent, amihez hozzájuthatott. Szíve méltó
barátjával, Németh László farádi fiúval magán-
szorgalommal nekifeküdt a matematikának, filozó-
fiának, latin, görög, héber, német, francia, angol,
spanyol, olasz nyelvnek és irodalomnak.

Össze is gyűjtött a fejében annyi tudományt, mint
majd félszázaddal később a „mindenttudás” világ-
csudája, a kolozsvári unitárius tanár, Brassai Sá-
muel, akire azt mondták a tisztelői, hogy „mindent
tud, amit ember tudhat, és azonkívül még igen so-
kat!” De abban az idegen nyelvű, bár a magyar-

ságtól nem idegenkedő környezetben és a latinul tanító iskolában Kis Jánosnak a magyar irodalom üde vize után epedő telke teljes kielégítést nem találhatott. Levelet írt hát az apostoli lelkű írónak, Péczeli József komáromi református lelkésznek és tőle kért tanácsot, mily úton kellene néki és társainak haladniok a magyar irodalom tanulmányozásában és művelésében.

Péczeli buzdítása és jó tanácsai alapján Kis János és négy társa megalakították a soproni „Magyar Társaság”-ot, szülőanyját annyi más iskolai önképzőkörnek, sőt nemzeti jelentőségű irodalmi társaságnak is. Mert nem volt ez szűkebb körre szorítózköző iskolai társulat: felolvasó, szavaló üléseit a felnőttek is látogatták, könyvtárát előkelő mecénások gyarapították, évkönyveinek megjelenése egész kis irodalmi esemény volt.

Széchenyi Ferenc gróf is megjelent egy-egy ünnepélyes magyar társasági ülésen, vele fiai is. Ki lát bele egy nagy lélek műhelyébe! Ki tudja, nem ilyen ülés hintette-e el Széchenyi István fogékony, ifjú lelkébe azt a gondolat-mustármagot, amiből majd az „idők teljességében” a Tudományos Akadémia terebélyes fája kibontakozott? Széchenyi Ferenc jóakaró figyelmét különösen a társaság vezetőjének irodalmi szárnypróbálgatásai keltették fel. Kis János az ő költségén adta ki és engedélyével fiának, Lajosnak ajánlotta első irodalmi értékű zsengejét, a „Herkules választása” című angol versfordítást. Ezzel a munkával jegyezte el magát az irodalomnak, és ezóta számítják őt az írók maguk közé.

Iskolai tanulás, önképzés, irodalmi szárnyemeltetések közt elteltek a soproni tanulói évek. Tanulmányait, – mint az már jó evangélikus szokás volt, – német egyetemeken kívánta folytatni. Ehhez, mint szegény fiú, csak úgy juthatott el, hogy régi módi szerint „albizálni” ment. Az ilyen albizáló ifjú al-

humával, melybe igazgatója ajánlósorokat írt, bejárta az országot. A jól tevők beírták adományaikat az albumba, mellé egy-egy bölcs, vagy kegyes mondat. Nem volt akkor szégyen az ilyen albizálás. Mindenki tudta, hogy a kegyes adomány csak kölcsönbe esett. Visszafizette az ifjú papjelölt később hasznos életével százszorosan is egyháznak, hazának. Sőt – mint Kis János tette – jóságával közvetlenül is, az újabb nemzedék szegény diákjainak.

Kis János és barátja, Németh László vettek egy pár olcsó lovat, szekeret, fogadtak kocsist és két hónap alatt végig albizálták a fél országot. Mikor rábaközi viseletbe öltözött kocsisukkal megálltak a debreceni kollégium kapuja előtt, körülözlönte őket a víg diáksereg. Debrecenben való tartózkodásuk csupa lakodalom volt. Ünnepezték és bámulták őket, mint valami csudáit, hogy lutheránus fiúk, és amellet se tótok, se németek. De hát mit is tudhattak azok a jó alföldi kálvinisták a mi gyönyörűsége szép kemenesalji, meg répcemelléki lutheránus magyar világunkról.

Így tölthetett azután Kis János egy-egy évet a göttingai és jénai egyetemen. Új és az eddiginél nagyobb arányú élet tárult fel itt előtte. Megbarátkozott a „két magyar hazá”-ból odasereglő kiváló és lelkes magyar fiúkkal, köztük Buday Ezsaiással, a későbbi debreceni református szuperintendenssel, a történettudóssal és Barcafalvi Szabó Dáviddal, a későbbi sárospataki tanárral, a szócsinálóval és nyelvújítóval.

Hallgatta a jelesnél is jelesebb tanárokat, köztük Schillert, a költőt, a jénai egyetem történettanárárt, akinek eszményiségével az ő lelke is annyira rokon volt. Elragadta lelkét az akkor aranykorát élő német irodalom. Milyen kár, hogy a „weimári nap” ragyogását csak messziről látta. Nagy szerénysége visszatartotta attól, hogy Goethénél tisztelegjen.

Mások, százan és ezren, bizony nem voltak olyan tartózkodók.

Izgatott lélekkel olvasta a lapokban a francia forradalom híreit. Eleinte őt is elragadta ennek heve, de azután – 1792 vége felé járunk – visszaborzadt a „rémuralom” szörnyűségeitől. Jénából kereste fel tisztelgő levéllel Kazinczyt. Ez lelkesen üdvözölte a nagyramenendő ifjú költőt. Negyven évi zavartalan barátság következett e levélváltás után.

1793 elején hazajött: megrakodva tudománnyal, könyvekkel és egész életre szóló benyomásokkal.

A jóhírű fiatal tudóst a tekintélyes győri gyülekezet hívta meg algimnáziuma tanárának és összes iskolái igazgatójának. Itt jól hatott fejlődésére az egyik pap: Ráth Mátyás, az író, az első magyar hirlap egykori szerkesztője. Életvidám, művelt fiatal emberek, úri leányok körében csiszolódott; a kissé félszeg könyvmoly társas lényé finomodott. Életkedve fellángolt. Még szerelmes verseket is írt.

De egyéb írói munkássága se szünetelt. Ennek híre messze szárnyalt. Levélben is, személyesen is fellekeresték oly vezető szellemek, mint Schwartner Márton, a történettudós, egykori kedves soproni tanára és Horváth Ádám, a költő. Kazinczy, mikor fogolyképen, mint a Martinovics-féle összeesküvés elítélt részesét, Győrön át szállították Kufsteinba, magához kérte. Egymást átölelve érezték át azt, amiről az őr miatt szólások nem lehetett.

1796-ban a szomszédos Nagybarátiba hívták meg papnak. Itt megházasodott és a szőlőkoszorúta hegyek alján fekvő kis faluban kedves idillként élt át boldog három esztendőt. Kevesbedett hivatalos gondjai mellett még több időt szentelhetett az irodalomnak, de papi kötelességeit is mintaszerűen teljesítette.

Írói és papi jó híre messze elterjedt. Ennek kö-

szönhette, hogy a jórészben nemes hívekből álló kővágóörsi gyülekezet bizalma ez előkelőbb állásra hívta el. Itt a kies Balaton vidékén, művelt evangélikus, református és katolikus papszomszédjai körében szintén kellemes három évet töltött el.

Kis János ifjúkori arcképe.

Egy alkalommal tisztelgett a különc, de nemeslelkű Feistetich György grófnál: és ez a nagy mecénás, az írók barátja, őt is szívébe fogadta, áldozatkészségével egyes munkáinak megjelenését lehetővé tette.

Ezalatt jóhíre mindinkább fokozódott. A harminc éves fiatal embert úgy kezdték emlegetni, mint espe-

rési, sőt szuperintendensi állásra méltó férfiút. Mint ilyet hívta meg papjának 1799-ben a legelőkelőbb magyar nyelvű dunántúli gyülekezet, a nemesdömölki. Ennek artikuláris templomába vasárnaponként tizenhét kemenesalji falu népe sereglett Össze.

A gyülekezet körében, valami harminc kastélyban és udvarházban lakó nemes urak, a Berzsényiek, Vidosok, Ajkayak és mások, köztük mindenekelőtt Berzsényi Dániel nagy 'szeretettel karolták fel a fiatal író, aki mint pap is méltó utódja volt a dömölki „nagy papok”-nak, a Hrabovszkyaknak, Periakyalbnak.

Nyolc év múlva innen hívta el őt papjának az egyházkerület első gyülekezete, a soproni. Nem kevés aggodalommal vállalkozott rá, hogy ezután németül hirdesse az igét. Egyik legjobb embere, Matkovich Pál, a nagytekintélyű egyházkerületi felügyelő óva intette: ne fogadja el a soproniak meghívását, idegen nyelven prédikálva, ne kockáztassa eddig szerzett szónoki hírnevét.

De mint német szónok is megnyerte hívei rajongó szeretetét. Egy nemeit prédikációjának meghallgatása után enyelgő tréfával mondta neki Matkovich Pál: „Attól félek, hogy most meg majd a bécsi lutheránusok csalogatják el Nagytiszteletűségedet papjuknak. És akkor ki lesz a mi szuperintendensünk!” Mert erre a legnagyobb méltóságra már előre őt szemelte ki a kerület bizalma és 1812-ben meg is választotta.

Mint pap, püspök és író csudálatos, mondhatjuk „lutheri” buzgalommal teljesítette hármas hivatását. Tekintélye évről-évre nőtt, gyülekezete, kerülete, vallásfelekezete és hazája korlátain túl is. Érdemeit a jénai egyetem theológiai doktori oklevéllel, a királyi kegy nemességgel és királyi tanácsosi ranggal koronázta meg. 1830-ban a magyar Tudós Társaság, 1842-ben a Kisfaludy-társaság tagja lett. A katho-

likus világ is szeretettel karolta fel a szelídlelkű és vallásilag elfogulatlan férfiút.

A nemesek sorában való emelését a legmelegebben a szombathelyi püspök támogatta.

Édesatyjának katolikus vallású földesura, gróf Festetich Ignác azzal tisztelte meg Kis Jánost soproni papsága, kezdetén, 1808-ban, hogy a Szent-andráson ülésző egyházkerületi gyűlést testületileg a szomszédos Egyeden lévő kastélyába hívta meg ebédre. Asztalához ültette Kis János édesatyját is és pedig, hogy bátrabb legyen, a szentandrási pap mellé. Majd, e szép nap emlékére hű öreg jobbágyát felmentette jobbágyi terhei alól. Ugyancsak a gróf meghívására 1813-ban a kerületi gyűlést az egyedi kastélyban tartották meg.

Nem is csoda, hogy így viselkedett egy Festetich; annak a György grófnak, Széchenyi István anyai nagybátyjának rokona, aki katolikus létére, Csurgón a reformátusokat gimnáziumuk alapítására segítette.

Ez a kor a vallásos türelem gyönyörű kora volt: fényes, mint a sötét éjszakát felváltó aranyszínű hajnal.

Kis Jánost Sopronban gyakran meglátogatta Széchenyi István is és őt kérte fel a „Lovakról” írt első munkájának átnézésére; a „Hitel”-t pedig ajánló sorokkal küldte meg neki. Kis Jánosnak dicsőségére válik, hogy e munka korszakos jelentőségét felismerte s köszönő levelében, Ézsaiás próféta könyvének 40-ik fejezetére hivatkozva, ezt írta: „... most már reménylem, hogy a magyarok újjászületnek, erejük megújul... és magasba repülnek, mint a saskeselyűk.”

Sopronban, hozzáértő művelt emberek körében, lelkének megfelelő munkakörben boldog volt Kis János. A líceum ügyeit meleg érdeklődéssel intézte; benne a vallásos és magyar nemzeti szellemet gon-

dosan ápolta; a Magyar Társaságot a régi szellemben irányította; az iskola legkiválóbb növendékeit, köztük a nagyrahivatott Székács Józsefet, körébe vonta, lóságával elárasztotta.

De bizony Sopronban nehéz napokat is élt áx Kis János és védé gyülekezete. Ismételten tűzvész pusztította a várost, neki is kárt okozva. Az 1809-i évben őt is katonai megszállás zavarta fel otthonának nyugalmaából, mint annyi sok hívét. Ekkor francia nyelvtudásával polgártársainak jó szolgálatot tett.

De a francia, finom modorú tiszték nem egyszer meg is könnyítették az idegeinek beszállásolásával természetesen velejáró kellemetlenségeket. Így egy alkalommal három éves Lajos fiát a francia tábornoknál, ennek szobájában találta, bizalmasan ölébe simulva, míg ez parancsait diktálta adjutánsainak. „jjassa Főtisztelendő úr, a kis Louis jobb kereszttyén, mint az édesapja; ez tudja, hogy az ellenséget is szeretni kell”, – mondta enyelegve. – Magyar büszkeséggel ír Kis János arról a súlyosan megsebesült francia tisztről, akit a győri csata után szállásoltak be hozzá és aki folyton azt mondogatta kínjai közt is, hogy ő csak vitézember, hiszen francia, de olyan oroszánokról, mint a magyarok, fogalma se volt. Ilyenekkel Napoleon meghódítaná a világot.

Mikor osztrák „barátaink” csúfolódva szólnak a magyar nemesség győri utolsó hadiszerepléséről, jól esik olvasnunk, hogyan beszélt róla a lovagias és vitéz ellenség.

Kis János hivatalos pályája sem volt mentes a tövisektől. Emlékezéseiben van ezekről mit elbeszélnie. Bizony ez a melanchtoni szelídségű férfiú sokszor kénytelen volt Luther erélyével fellépni, hogy főpásztori tekintélyét megvédje: egyházkerületében a szükséges jó rendet megtartsa.

Mint emberre is rázúdultak a csapások. Jó feleségét elvesztette – öregségében kezdett a világ sötétülni körülötte, és pedig a szó közvetlen értelmében is, mert annyira rövidlátó lett, hogy a teljes megvakulástól kellett tartania. S mily bámulatos

Kis János öregkori arcképe.

a lelki erő, mellyel keresztjét hordozta, és a munkásság, amit félig vakon is kifejtett. Munkáit diktálta káplánjainak és a jobb líceumi diákoknak, akiket eizzel kitüntetett. Édesapám sokszor mesélte nekem, hogy mint soproni diák; o is írt a jó Kis Jánosnak” diktálása után.

Lelke késő öregségében is megtartotta ifjúkori üdeséget. Minden érdekelte, még a „legmodernebb” irodalom is. 1846-ban Petőfi költeményeinek első kiadását ajándékozta a Magyar Társaságnak.

Mint író „lutheri termékenységi!” volt. Cikkeinek és nagyobb munkáinak címjegyzéke valami tizenöt oldalt betölt Emlékezéseiben. Jórészt fordítások ezek s leginkább tanító-jellegűek. Még

Kis János szülőháza mai alakjában, az emléktáblával.

„Ábc”és könyv is van köztük. De tiszteletreméltó eredeti írói működése is. Különösen prédikációi, imádságai, mindenek fölött szívből jövő és szívhez szóló nagyszámú énekei – a dunántúli énekes könyvnek ma is drágagyöngyei – sok lelket emeltek magasra és vigasztaltak meg bánatában. Ezek által is élni fog emléke.

Pedig ő maga igen szerényen ítélte saját költői tehetségéről, így szólván:

„Azt fogadom s íme adom parolámat,
Hogy nem tartok örök dicsőségre számot.”

Mi is az az „írói Örök dicsőség”?! Még emberi értelemben véve is, csak a Dantéknak, Goethéknak, Petőfiknek jut osztályrészül. De „Szuperintendens Kis János”, a lutheri buzgóságú pap és püspök, a hangyaszorgalmú író, híveinek és nemzetének bölcs tanítója, Kazinczy barátja és „apostol-társa”, a szelíd, jó ember is megérdemli, hogy minden magyar szív és különösen minden evangélikus magyar szív áldva őrizze emlékezetét.

BERZSENYI DÁNIEL.

Kis János után egészen természetesen következik hű barátja, kedves komája, Berzsényi Dániel, akit ő fedezett fel és mintegy jegyzett el az irodalomnak.

Odatérünk vissza, ahol előbbi történetünk egy része is lefolyt, a Vasvármegye keleti részén elterülő Kemenesalji-rónára. A takaros, tiszta kis falukban ott a Sághegye körül értelmes, művelt, szorgalmas, erőteljes, színmagyar és tekintélyes részében evangélikus nép lakik. A sok kastély és udvarház pedig előkelő nemes urak otthona, akik többnyire evangélikusok. Azok a többek között az Ostffyok, Vidosok, dukai Takáchok, Mesterháznyak, WeÖreösök és a Berzsényiek is.

Berzsényi Dániel e kedves, szép vidék egyik kicsiny falujában, a Kissomlyohegy aljában fekvő Egyházashetyén született 1776-ban. Szüleinek egyetlen fia volt, gyenge, beteges. Féltették, kényeztették, majdnem tizenöt éves koráig csak játszva tanították. Idejét kertben és mezőn, a jobbágyok és béresek fiai között töltötte. Ő is elmondhatta Toldi Miklóssal:

„Hát ki volna úr más széles e határban?”

Megerősödött és megtanult pompásan parancsolni, de nem tanult meg engedelmeskedni.

Megtelt a szíve magyar érzéssel és büszkeséggel. Édes apja táplálta ezt benne, aki sokszor mesélt neki a régi Berzsenyiekről, különösen Dánielünk nagyatyjáról, Mária Terézia háborúinak egyik hős bajnokáról.

Sopronban, mint a líceum növendéke gyorsan és játszva elérte, sőt elhagyta fiatalabb tanulótársait, mert tüzesze volt. De a tanulásban csak néha járt elől, ha éppen a kedve tartotta. Hanem azért „princops juvenutis” volt, királya a társainak, mert a diáksport minden nemében messze kitűnt közülök. Erős és bátor fiú volt. Egy alkalommal öt poncichter fiút beledobált a vizes árokba, a mai Sétatér helyén, a líceum előtt. Mintha csak őt magát látónok, ha leghatalmasabb ódájának e sorait olvassuk:

„Birkózva győztél s Herkulesként
Ercbuzogány rezegett kezében.”

De ha a német fiúkkal birkózott, verekedett is: a kedves, szép soproni német leányok között annál kellemesebben telt a daliás, jó táncos, vidám fiú élete. Nem csuda, hogy olyan szépen leírta egy költeményében a magyar táncot, hisz átérezte annak ritmusát minden porcikája. Mint minden mást, a német nyelvet is játszva, mulatva tanulta meg. Sőt annyira megkedvelte a német irodalmat, hogy Matthisson és Salis hatása alatt eleinte egészen idilli, sőt érzelgős volt a költészete.

De hazulról hozott magyar érzése erősen fellángolt a lelkes diákság körében, melyet ekkor már a Kis János Magyar Társaságának szent tüze melegített. Különben is csupa tűz volt a lelke az ifjú daliának. Ez hajtotta ki, mint annyi más nagy költőt is, forrongása éveiben a nagy világba, hogy

ott valami újat, rendkívülit, izgatót keressen. Katonának állt. Apja kiváltotta, de nem hagyta az iskolában, melynek fegyelmébe úgysem tudott beleilleszkedni, hanem hazavitte és maga mellé vette a gazdaságba.

Tüzes gazda lett; ebben a tekintetben panasz nem lehetett rá. Csak estéit szerette kedves latin

Berzsenyi Dániel.

és német költőinek társaságában eltölteni. Ezt apja nem nézte jó szemmel, mert félt, hogy fia, álmodozva elveszti lábai alól a valóság biztos alapját. A két egyformán nemes, de egyformán büszke és dacos lélek nem tudott összeférni. Berzsenyi anyja már nem élt; nem volt békítő angyal az apa és fiú között. így azután elhagyta az

apai házat, elvette feleségül rokonát, a tizennégy éves dukai Takách Zsuzsikát és Kemenessömjénbe, anyai örökségére költözött át. A szilaj Herkules a boldog szerelem rózsás igájában megszelídült, az önállóság és felelősségérzés hatása alatt megkomolvodott, mintaszerű gazda, férj és családapa lett.

A sömjéni idillre illenek rá Berzsenyi e sorai:

„Véled kívánok élni,
Elrejtve a világtól.

Hol mást ne hallanék én,
Csak szád kegyes sugását
S íiiv szíveink verését.”

A takarékos és tűzről pattant menyecskének csak egy panasza lehetett férje ellen, hogy ez féléljeleket íróasztala mellett töltött és rengeteg sok gertyát fogyasztott. Olvasgatott... a bibliát is: ebből fakadt és szárnyalt ég felé a „Fohászkodás”, a legszebb magyar vallásos költemény... Horatiust is ... ebből lövelt ki a „Magyarokéhoz, a legtüzesebb óda.

De ezt még senki se tudta... még Kis János, a dömölki fiatal pap se, pedig gyakori vendége volt egyházas érzésű, vallásos, „jó templombajáró” kedves komájának. Eleget gyanakodott rá, vallatta is, mindhiába! Végre Berzsenyin is győzött a költők lelkének nyilvánosság után epedő vágyakozása. Elvitte néhány versét Kis Jánoshoz, hogy ez olvassa el, azután dobja tűzbe azokat, vagy tetyen velük, amit akar.

Ha a Sághegye, ez az évezredek óta nyugalomba helyezkedett vén tűzokádó váratlanul megfiatalodva újra öntötte volna magából a tüzes lávát – az se ejthette volna a jó Kis Jánost nagyobb ámulatba, mint mikor a „Magyarokhoz” ódának lángagyújtó varázsa feltárult szeme előtt.

Dehogy dobta tűzbe e verseket, melyekben, mint maga írja, „meglátta az oroszlánkörmöket”. Sietve elküldte a „vezér”-nek, Kazinczynak. Ennek a gyermekded, naiv léleknek öröme talán még nagyobb volt, mint Kis Jánosé. A két nemes szív lelkes dicsérete avatta fel a költők sorába Berzsenyit.

Nemsokára ő is elhagyta a Kemenesalját, mint komája. Átköltözött somogyvármegyei birtokára, Nikiára. Egyike legszebb verseinek az, melyben elbúcsúzik gyermekreményeinek és bánatainak tanyájától:

„Messze sötétedik már a Ság teteje,
Ezentúl elrejtí a Bakony erdeje,
Szülőföldem, képedet;
Megállok még egyszer, β reád visszanezek.
Ti kékellő halmok! gyönyörű vidékek!
Vegyétek bús könnyemet!”

De Niklán is derűs ég mosolygott reája, mert két géniusz kísérte oda: a Költészet és a Boldog Szerelem.

Ha „Az én osztályrészem”-et olvasva tudjuk, hogy ezerkétszáz hold „aranykalással biztató földje”, a gombai hegyen negyven holdnyi „kies szőlő”-je volt és „szeretet, szabadság lakta hajlékát” – akkor bizony elhiszük, hogy méltó oka volt elmondania: „Kegyés Istenimtól kérjek-e többet!” De ezt a „többet”, a kortársak elismerését, a nemzet rajongó bámulatát is megadta neki a jó Isten. Festetich György és a helikoni ünnepekre egybegyűlt dunántúli előkelőségek megkülönböztetett tisztelettel fogadták; a költők és írók pesti látogatása alkalmával hódolattal és meleg szeretettel vették körül. Gróf Teleki Józsefnének, Eóth Johannának, a jótékony evangélikus nagyasszonynak fia, László, mint Somogy vármegye főispáni helytartója, Kaposvárrott, a vármegyei urak népes gyülekezetében ünnepelte őt. A pompás fiúk, a szé-

kesfehérvári katolikus kispapok, vetélkedve adták össze filléreiket, hogy Berzsenyi költeményeinek kiadását lehetővé tegyék. Mert a kissé nehézkes, tartózkodó poéta sorsára bocsátotta verseinek kéziratát és kiadásukra gondolni se akart. A tiszta jövedelmet azután száz forinttal megtoldva, az Akadémiának ajándékozta.

A szeretet és hódolat napjának meleg sugaraitól kinyílt az érzékeny költői lélek és termetté a legszebb virágokat.

Azonban mint a májusi fagy „a tavasz leányai”-t, úgy hervasztotta el betegesen érzékeny lelkének életkedvét, költői termékenységét Kölcsey Ferencnek igazságra törekvő, de őt egy töle idegen költői iskola nézőpontjából megítélő, sőt elítélő szigorú bírálata. Ezután szinte egészen elnémult a lantja és haláláig leginkább nemzetgazdasági, esztétikai, poétikai tanulmányokkal foglalkozott.

Kölcsey tartotta felette az Akadémiában az emlékbeszédet; nemes lelkére fényt vet a gyengédség, mellyel félreértett költőtársának elégtételt adott.

A kis Nikla földművelő népe sokáig emlegette, természetesen inkább a „furcsaságairól a „Dani uraság”-ot, akinek merengő egyéniségét hogyan is érthette volna meg. Azt is mesélte róla, hogy kertjében üldögélt és ébren álmodozott, világot feledve, míg észre nem vette, mennyire megnehezült a fején, magas, fehér cilinderkalapja. Méhraj szállt meg a tetején. Talán megéreztek a kis mézgyűjtögetők, hogy testvérük e nagy álmodó; hisz ennek a lelke is „hiblájai mézet” gyűjtöget az ábrándvirágok kelyhéből.

De nem feledte őt nemzete sem, sőt éppen halála után értette meg lassanként igazán költészetének csudás gazdagságát és örök időkre szóló nagyságát,

amint a költő időben és térben tőle mindinkább távozott.

Nekünk pedig, magyar evangélikusoknak, egyik legnagyobb büszkeségünk, hogy e nagy költő nemcsak születésénél fogva a miénk, hanem mélységes egyházszereteténél és 'vallásosságánál fogva is, melyet költészete és élete tükröztet.

Kinizsy Pálról beszélük, hogy egyszer egy török martalóc, nagyvázsonyi sírjához vetődve, vak dühében rásütötte pisztolyát annak élethű szobrára, aki előtt életében annyiszor megszaladt. De a golyó visszapattant és megölte a törököt. Így győzte le a törökverő hős nemzete ellenségét még halála után is.

Berzsényi lelke, emléke is nagy nemzetmentő erőnek bizonyult a szabadságharc után következő elnyomás korának végén. Az erejét újra-érző, szárnyait bontogató nemzeti lélek egyik nagy erőpróbája volt 1860-ban Berzsényi niklai síremlékének leleplezése. Mindenki érezte, hogy egy nemzet, melynek Berzsényi Dánielje van, el nem veszhet soha. Ég felé szállt Berzsényi ódájának szárnyain a bizakodó nemzet imádsága:

„Él még nemzetem istene!
Buzgó könnyeimen szent öröm ömledezz!
Állsz még, állsz szeretett hazám!
Nem dőlt még alacsony porba nemes fejed!”

SZÉKÁCS JÓZSEF.

Kis Jánossal és Berzsényivel együtt Székács is Sopron szellemének hatása alatt fejlődött nagygyá. De már – képiesen szólva – a „genius loci”, szülőföldjének, Orosházának lelke is homlokon csókolta és ezzel mindegy eljegyezte jövőendő élethivatásának.

Orosházának vidéke hetven esztendővel Székács születési éve, 1809 előtt még lakatlan pusztaság volt. Ekkor kapta birtokul Harruckern János valami harminvezer forintnyi hadiszállítási követelése fejében majdnem egész Békés vármegyét. Új birtokára telepéseket toborzott; a sok anyagi jó mellett vallásszabadságot is ígérve nekik. Orosházán bujdosó magyar evangélikusok telepedtek meg, akik tolnamegyei otthonukat vallásuk üldözése miatt hagyták el. Nép, mely vallásáért elhagyja édes szülőföldjét és nekivág a bizonytalanságnak – ezzel erős jelét adja hitéhez való ragaszkodásának.

Orosháza lakosai még abban a régi jó vallásos korszakban is kiváltak evangéliumi, lutheri lelkükkel. Hétköznaponként is délélőtt-délután tömegesen látogatták a templomot. Házi istentisztelet, bibliaolvasás, éneklés, imádkozás napirenden voltak. Vallásos szellem, becsület, szorgalom, szeretet lakozott Székácsunk atyjának, a szegény tímármesternek házában is. Ilyen lélek és fényes tehetsége segítettek a kis Józsefet már az elemi iskolában is első helyre háromszáz tanulótársa között. Ennyien jártak akkor Orosházán egy tanító alá!

A lelkész biztatására atyja – legyőzve szegénysége miatt való aggodalmait – a mezőberényi evangélikus gimnáziumba adta, hogy papnak neveltesse. Itt is első kitűnő volt és az maradt Sopronban is. Ide bizonyára az Orosházán még mindig élő dunántúli emlékek is vonzották.

Sopronban az iskola „jó szelleméinek, Kis János szuperintendensnek hatása alá került. Ez felismerte benne a nagyráhivatottságot; gyakran házához hívta; bevezette az egyházi szónoklatba; nyelvek tanul asara buzdította; tanítványokat szerzett neki, hogy magát eltarthassa. Dolgozott is reggeltől estig szakadatlanul. De erős szervezete bírta a munkát, sőt örült, hogy üres hívságokra ideje nem maradt. Ta-

nítványai között volt a derék Ihász Dániel is: Kosuth későbbi „Mikes Kelemen”-je, bujdosásában hű társa.

De arra, mégis volt ideje Székácsnak, hogy élénk részt vegyem az ifjúság társadalmi életében és a Magyar Társaság munkájában. Ebben akkor is csak úgy lángolt a magyar lelkesedés. Vörösmartynak itt voltak a legrajongóbb hívei. A „Salamonéra

Székács József.

tizenketten fizettek elő a diákok közül. Olvasták lelkesen, sőt elő is adták a színházban.

Menjünk el mi is oda. Nem lehet drága. Hiszen még az én kis diákkoromban is tíz krajcárért jártunk a karzatra. Mikor pedig már ez, mint főgimnázistáknak, „derogált” nekünk, akkor huszonnégy krajcárért a földszintre. Hogyan tapsoltunk onnan kedves színészeinknek, különösen egy-egy hazafias da-

rabban. Jó részben mi voltunk „a színpadi siker fő-tényezői”.

Tapsoljunk hát a Salamon szereplőinek is, köz-tük annak az eszményi szépségű, daliás fiúnak. Né-zük csak a színlapot! Ki lehet?! „Ottó morva her-ceg ... Székács József úr.” Székács szép ifjú volt és őszfürtökkel koszorúzott üde arcával még szebbé öregedett. Rá is el lehetett mondani, mint Leonardo da Vincire: „A szomorodott szívű felvidult, ha őt meglátta.”

Külföldi egyetemre készült, tanulmányai befeje-zésére. De erre előbb pénzt kellett szereznie. Az al-bizálás kora már elmúlt, tehát nevelőséget vállalt. Milyen magas véleménnyel voltak egyházunk „kul-túrfőlényé”-ről a más vallású előkelőségek. Milyen szívesen kerestek gyermekeik mellé evangélikus nevelőt. Mert erre bízták legnyugodtabban család-juk reményét. Így Haberern Jonatánt a Szirmay grófok, egy máik hitsorsosunkat, Döbrentei Gábort, a vanyolai pap fiát a Gyulay grófok hívták meg házi nevelőül. Székács a gazdag szerb rudnai Nikolics családnál, Karlóca vidékén lett nevelő. Itt megtanult szerbül és a gyönyörű szerb népies románcok gyöngyeinek fordításával gazdagította irodalmunkat.

Tanítványával, aki Eperjesen lett jogász, ide köl-tözött át; a kollégiumban magyar irodalmi előadá-sokat tartott; a soproninak mintájára az ifjúsági olvasókört irodalmi önképzőkörré, Magyar Társa-sággá alakította át. Így hintette el a soproni jó ma-got a fogékony eperjesi talajba.

Végre külföldre, a berlini egyetemre mehetett; majd itthon újra nevelőséget vállalt Pesten. Ekkor barátkozott meg a későbbi nagy festővel, Barabás Miklóssal, a volt nagyenyedi diákkal. Egymásba nyíló két kis szobában laktak és négykézláb mász-káltak át egymáshoz a közös ajtót félig elfedő nagy

kép alatt, mely a „műterem”-ben készülöben volt.

Ekkor – 1836-ban – Bajza József pesti hitsorsosainak figyelmét Székácsra irányította, mint aki már irodalmi munkásságával is kezdett kitűnni. A pesti magyar hívek meg is választották papjuknak. Ezóta az eddigi két – német és tót – pap mellett magyar papja is lett a deák-téri gyülekezetnek.

Szerény kezdet – négyszáz forint fizetéssel – a fiatal papnak. Szerény kezdet – háromszáz lélekkel – a gyülekezetnek. Az isteni gondviselés vezette Székácsot e kis, de nagyra hivatott gyülekezetbe, mely azután a viszonyok kedvező fejlődése mellett, de az ő érdeméből is magasra szárnyalt. Gyülekezetével együtt emelkedett a fiatal lelkész is. Ügy kezdtek emlegetni az egész országban, mint „Isten kegyelméből való” szónokot. Szívhez szóló hangját, ékes és mégis közvetlen előadását, beszédeinek tartalmi és alaki szépségét olyan illetékes bírálók dicsérik, mint Szász Károly, Győry Vilmos és Zsilinszky Mihály. Vidékiek nem igen távoztak Pestről, sokszor még másvallásúak sem, míg Székács prédikációját meg nem hallgatták. Egy-egy szónoklata országos hírre és jelentőségre emelkedett. Így „árvízi prédikáció”-ja, mellyel egy egész nemzet gyászát és a gyászon túltekintő reményét és építő akaratát tolmácsolta, mint Vörösmarty is az „Árvízi hajós”-ban. Még nagyobb hatása volt 1860-ban, a nemzeti ébredés hajnalán Berzsenyi Dániel niklai síremlékének felavatásakor mondott szíveket meg-
rázó és szíveket felemelő beszédének. Ezért egy katolikus főpap nevezte el őt „az ország papjá”-nak.

A fényes hajnalhasadásnak, a remények és a lelkesedés újra éledésének e gyönyörűséges korában akarta a bécsi kormány Pátens-évei elvenni a protestánsok önkormányzatát. Székács a Pátens ellen folytatott harcnak egyik vezére volt. Mélyen megindította a lelkeket azzal a rögtönzött imádsá-

gával, melyet a kormánybiztos által felosztatott bányai egyházkerületi gyűlés befejezésekor mondott. Ebben az egész egyház, sőt az egész nemzet szíve dobbant meg.

De nemcsak a szónak, hanem a tettnek embere is volt. Mint buzgó lelkipásztor, híveit szorgalmasan látogatta, őket magához és ezzel az egyház iszent ügyéhez is odabilincselte, jótékonyaságukat felébresztette, de az egyház javára igénybe is vette. Elnevezték „az ország első koldusá”-nak.

A jótékonyaság „irányításában” mester volt. Mikor a budai gyülekezet megalapítása volt napirenden, őt ajánlotta Mária Dorottya főhercegnőnek, hitsorsosunknak, József nádor áldott lelkű feleségének, hogy tegyen e gyülekezet javára tízezer forintos alapítványt azzal a feltétellel, ha a budai hívek ugyanannyit adnak. Így történt s a „hegyen épített gyülekezet” megalakult. Utóbb a főhercegnő egyszer azzal fogadta: „Tudja-e, hogy a férjem azt mondta, ennek a Székácsnak több esze van, mint valamennyi többi lutheránusnak összevéve.”

A jótékonyaságot intézményekkel állandósítani is tudta. Megalapította gyülekezetében a jótékony „Tabitha” nőegyesületet. Ez rátermett vezetők alatt az ő szellemében azóta is áldásosán működik. Majd mint a bányai egyházkerület szuperintendense, az „Egyházi Gyámintézet”-et alapította; mely – szoros kapcsolatban a hasonló célú német Gusztáv Adolf egyesülettel – ma is támogatja a szegény gyülekezeteket és iskolafenntartókat. Az iskolák fejlesztésében, jó szellemben való irányításában korszakalkotó jelentősége van. Kiváló munkatársak segítették ebben: Hunfalvy Pál, Haberern Jonatán és mások.

Egyháza és felekezete körén túl is kiterjedt a hatása. Lelke méltó barátjával, Török Pál dunameléki református szuperintendenssel mindent elköve-

tett, hogy a két testvéregyházat egymáshoz minél közelebb hozza. Ezért alapították meg a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapot és a pesti közös protestáns theologiai intézetet.

Mint kiváló költő, műfordító és író is országos hírre emelkedett. De irodalmi munkálkodását is elsősorban egyházának szentelte. Gyönyörű, teljesen egyénies prédikációi, imádságai, eredeti és fordított énekei sok szívben gyújtották lángra a lutheri tüzet, mely az ő lelke oltárán égett.

És ez a nagy ember, akire egy nemzet tekintett fel, és aki harcok tüzeiben volt egyházának vezére, legboldogabb volt, mint mestere Luther is, a kicsinyek között. Saját gyermekei körében maga is gyermekké lett, velük „kis örömet nagyonak érzett”. A tanuló ifjúságot az iskolában szívesen felkereste. A konfirmációi oktatást igen nagy gonddal intézte. A konfirmációt gyülekezete legnagyobb ünnepévé tette. Ilyenkor szinte emberfölöttivé magasztosult a lénye: az egyes gyermekeknek adott jeligéje ezeket végig kísérte az élet útján.

A napokban hallottam egy gyülekezeti felügyelő ajkáról, hivatalába való beiktatásakor, hogy ő kötelességének tartotta e felelősséggel teljes hivatal elvállalását, megemlékezve konfirmációi emlékmondatáról, amivel őt a nagy Székács a templomban megáldotta: „Légy hű mindhalálig.” Utolsó alkalommal is konfirmációi ünnepen szólt hívedhez. Egész életének méltó befejező akkordja az utolsó mondat, mely ajkáról az oltár előtt elhangzott: „Úgy fényl-jék a ti világosságtok az emberek előtt, hogy lássák a ti jó cselekedeteiteket és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat.” (Máté ev. V. 16.)

Székács világossága is fénylett egy egész országos egyháznak, sőt egy egész nemzetnek, amíg élt – lelkének, emlékének fénye nem oszlik el sok-sok egymásután következő nemzedék életében sem.

POZSONY ÉS BÉL MÁTYÁS.

Wittnyédy, Kis János, Berzsényi és Székács lelke soproni Sionunk oltárán gyulladt lángra, illetőleg Sopron volt Istentől megáldatott működésük legfőbb színtere. Most olyan férfiúnak hódolunk, akinek dicsősége Pozsonyt, ezt a „hegyen épített várost” ragyogja be soha el nem múló fénnel.

Pozsony hegyen épített város a szó közvetlen értelmében is. A régi város a Várhegy oldalában „a koronát rejtő hegyi fészek” aljában fekszik; onnan mosolyog le délkelet felé a magyar rónára, amerre hűséges német polgárai is mindig tekintettek.

De jelképesen is hegyen épített város. Az a szó nemzeti értelmében. Három évszázadon át az ország politikai fővárosa: vára pedig a nemzeti élet szimbóluma volt. Mikor Kölcsey Ferenc mint Szatmár vármegye országgyűlési követe, 1832-ben Pozsonyfelé utaztában messziről megpillantotta ennek várát négy csonka tornyával, felsóhajtott, hogy ime ez a haza, melynek ezután szíve minden dobbanását szentelnie kell.

Pozsony hegyen épített város, a szó egyházi értelmében is. Gyülekezete mindig a leggazdagabbak, legműveltebbek, legbuzgóbbak közé tartozott hazánkban; líceuma pedig körülbelül II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának végétől Kossuth Lajos szabadságharcáig egyike volt a legelső magyar felsőbb iskoláknak.

Erre a magaslatra Bél Mátyás lángesze és buzgósa emelte fel.

Bél Mátyás 1684-ben született Nagyócsán (Ocsván) Zólyom vármegyében. Atyja tót anyanyelvű mészárosmester, anyja magyar volt. Ő maga mindig a magyart vallotta anyanyelvének és ezt tartotta elsőnek a világon: méltóságosabbnak a spanyolnál

és finomabbnak a franciánál. Egész életén át kísérte a magyar lélek, melyet anyjától örökölt, de egyúttal a vallásosságnak az a benső közvetlensége is, mely szintén családi öröksége volt.

A család tagjai vasárnaponként rendszeren megtették az, oda-vissza számítva huszonöt kilométernyi fárasztó utat a hegyeken át, hogy résztvegyenek az istentiszteleten a garamszegi artikuláris gyülekezet templomában. De mindennapos volt náluk a házi

Pozsony.

istentisztelet is. Vallásos apja papnak kívánta taníttatni a fényes tehetségű, fiút. Ez tehát tanítványa lett a losonci, majd az alsósztrégovai gimnáziumnak, melyet régi jó evangélikus szokás szerint az akkor még evangélikus Madách-család tartott fenn a család fiai részére, de idegen szegény fiúkat is befogadott ingyenes növendékeknek. Majd mint beszercebányai gimnazista németül tanult meg s utóbb a hazai evangélikus egyházunkban otthonos mindhárom nyelven értékes munkákat írt. Itthoni tanulmányait Pozsonyban fejezte be; az-

után három évet töltött a hallei egyetemien. Itt a nagy Franckénak, a pietista irány legfőbb apostolának hatása alá került. Fiának nevelője, családjának mintegy 'tagja, iskolájának tanára lett. Közről látta és érezte e nagy férfiúnak lángoló vallássosságát, emberfölötti munkásságát, csodálatos szervező, másokat sugalmazó erejét. És bámulta erős hitét, hogy három tallérnyi kis összeggel nekivágva árvaháza alapításának, évek során egész városrészt kitevő iskolatelepet alkotott meg. Rokonlelke megérezte azt is, amit Francke hirdetett, hogy a vallás hitből fakadó kegyes élet, melynek áldott gyümölcsöket kell teremnie.

Bél Mátyás künn maradhatott volna Németországban. Gimnáziumi igazgatónak választották meg, egyetemi tanárságot helyeztek neki kilátásba, de hazaszeretete visszavonzotta a szabadságért akkor is életre-halálra harcoló, szegény Magyarország elnyomott evangélikus világába, hogy ennek javára gyümölcsöztesse azt, amit Franckében bámult és amit tőle eltanult.

Hat évig mint besztercebányai gimnáziumi igazgató ezt az iskolát virágoztatta fel. Jó híre Pozsonyba is eljutott és 1714-ben az egykori kiváló tanítványt ide hívták meg a líceum igazgatójának. Ebbe az iskolába, mely akkor hanyatlóban volt, u.j életet öntött, úgyhogy a tanulók száma fokozatosan negyvenről négyszázötvenre emelkedett.

Nemcsak maga folytatott tervszerű, következetes és lelkes tanítói és nevelői munkát, hanem csodálatos szervező, sugalmazó, „franckei” lelkével az egész iskolát: tanárokat, tanulókat mintegy a maga képére formálta át.

Pompásan tanították itt a latin nyelvet. Még a messze sárospataki református iskolából is jöttek végzett diákok, hogy mint „gyakorló-tanárok” Bélmátyástól tanulják meg a latin nyelv helyes taní-

tási módját. De éppen oly jól tanították – ami akkor csodaszámba ment – a reális tárgyakat, köztük Francke és Bél kedves szakját, a földrajzot.

Külön tanárt hívtak a magyar nyelv tanítására. Bél kitűnő magyar nyelvtant írt: ezt még száz év múlva is használták a hazai iskolákban. Milyen pompás dolog! Abban a latin korszakban Pozsonyban már tanították a magyar nyelvet. A mi tótnak-

Bél Mátyás.

németnek nevezett egyházunk ebben a tekintetben is példát mutatott a többi hazai felekezeteknek.

De a tanítás középpontja a vallás és a legelső tankönyv az élet könyve, a biblia volt, mint Francke iskoláiban is. Bél Mátyás kitűnő tankönyvei sorában vallástani könyvet is írt. De legtöbbet tett a saját példája: az a vallásos lélek, mely egész lényé-

ből csodálatos varázserővel kiáradott. Ebből a lélekből fakadtak emelkedett imádságai.

Különös korszak volt az a Hol Mátyás kora! Őt, akit az Isten jó kedvében teremtett tanárnak és igazgatónak, azzal kívánta megjutalmazni az iskolafenntartó gyülekezet, hogy elvonta az iskolától és egyik papjának választotta meg.

De szerencsére felügyelete alatt kiváló igazgatók és tanárok: Marth János, Beer Frigyes, majd Tomka-Szászky János az ő lelke szerint vezették az iskolát.

Annyiban meg jó volt ez a Bél Mátyás életében beállott változás, hogy ezután több időt szentelhetett az irodalmi foglalkozásnak és egész nemzetének tanítója lehetett, írt is annyit, mint egy egész kis tudóstársaság. Vannak német, magyar és tót könyvei is, de legfőbb tudományos műveit latinul írta. Hiszen ez volt „a magyarországi latinság aranykora.” Sokoldalúsága csodálatos. Mint földi ajsz és történetíró, nyelvész, theologiai, orvostani és botanikai művek írója egyaránt elsőrangú. A tulajdonképeni tudományos történeti és földrajzi irodalomnak ő az egyik megteremtője hazánkban. Legnevezetesebb, igazán monumentális műve a „Notifia... Hungariae novae”, az új Magyarország... ismertetése.

Ez az „Új Magyarország” az 1718-ik évben a pozsareváci békében a török uralom alól teljesen felszabaduló, integritását visszanyert Magyarország volt,

Boldog Bél Mátyás ! Ő látta elkövetkezni azt, ami nekünk, mai boldogtalan magyaroknak csak mint bizakodó reménységünk tündérképe lebeg a szemünk előtt.

A tíz vastag kötetre tervezett nagy mű csonka

maradt; nem is írta meg teljesen s nagy része nem került nyomtatás alá. De így is bámulatba ejt adatainak pontosságával, nézőpontjai emelkedettségével, igazi tudományos szellemével, tiszta, szép latin-ságával.

Ez a munka és általában egész óriási irodalmi tevékenysége dicsőséget szerzett nevének. Elnevezték „historicus patrius”-nak, a haza történetírójának, a király nemessé tette; Kupeczky János, az első világhírű magyar festő, hitünk sorsosa, a szomszédos evangélikus Bazin város szülöttje, lefestetis arcképét. Az 1741-i „vitám et sanguinem” országgyűlés alkalmával a szerény papnak háza volt a haza legjobbainak találkozóhelye.

Mondhatjuk, bizonyos tekintetben az az irodalmi és társadalmi főmozgató erő volt egymaga, ami majd később Kazinczy és Széchenyi együtt lesznek. Együttal ő az első magyar ember, akit tudományos érdekei emeltek világhírré. Mert híre-, neve elterjedt a haza határain túl is. A pápa arany érmet küldött neki; egy csomó külföldi tudós társaság tagjának választotta meg. És ez a világhírű tudós egyszerűsmind finom modorú, kedves, minden szívet megnyerő egyéniség volt. Széltében beszélték és általánosán elhitték róla ezt, a talán egyúttal igaz is, de mindenesetre jellemző anekdotát:

A királyné, aki véletlenül jelen volt, mikor a király Bél Mátyást audiencián fogadta, ennek eltávozta után, elragadtatva mondta: „Meg kellene hívunk nevelőnek kis Mária Teréziánk mellél!” Csak akkor csapta össze ijedten kezeit, mikor férje megmondta neki, hogy az, aki a tetszését annyira megnyerte, „eretnek prédikátor”.

Képzeletünk szinte látja Bél Mátyást, mint a leendő magyar király nevelőjét, majd Mária Teréziát, e valóságban vakbuzgó lelket, mint a vallási felvilágosodottság géniuszát, és a „türelmi rende-

let"-nek negyven esztendővel korábban való megjelenését.

Ennek a minden tekintetben rendkívüli férfiúiak emlékét méltó megőriznünk szívünkben, de fönntartotta azt az iskola is, melyben lelke élt sok-sok elkövetkezendő évtizeden át.

Tömegesen látogatták ezt pozsonyvidéki német, felvidéki tót, alföldi magyar, sőt szerb fiúk. Csehek is sokan jöttek ide. Nem csak Magyarországnak, hanem az Osztrák-Magyar Monarchiának képe volt ez kicsiben. Nem is olvadhatott az ifjúság anynyira eggyé, mint például Sopronban. De annál hevesebben égett a magyar tűz a Magyar Társaságban egyesült magyar és német ifjúságban, meg abban a sok tót anyanyelvű fiúban, aki velük érzett és hozzájuk csatlakozott.

Apám beszélt, aki utolsó diákéveit Pozsonyban töltötte és a Magyar Társaság könyvtárosa volt, hogy milyen lelkes örömmel üdvözölték Jósika egy-egy új regényének megjelenését. Nem is győzték megvárni, míg a drága kincs kézről-kézre járhat, hanem összegyűltek, apámmal, mint könyvtárossal felolvastatták a könyvet és hallgatták bámuló gyönyörrel. A magyar tüzet az is élesztette bennük, hogy akkor Pozsonyban dobogott a nemzet szíve. Itt hangzottak el Kölcsey, majd Deák és Kossuth szavai, melyekben százados bánatot felváltó nemzeti reménység lobbant fel.

Mikor apám, mint vándordiák a Jósika hónába, Erdélybe, Nagyenyedre jutott el, meleg érdeklődéssel hallgatták a kedves erdélyi fiúk „Nagy-magyarország” szülöttjét, aki a legnagyobb magyarokat szemtől-szemben látta, lángszavaikon megittasodott, Petőfivel személyesen ismerős is volt.

Televolt a pozsonyi diákélet romantikával. Mikor minden iskolai év végével az Alföldre való po-

zsonyi líceumi diákok közösen dereglyét vásároltak, maguk közül egy jogászt kapitánynak választottak s a „víg argonauták” e „Diákhajó”-n leveztek Pest felé, folyt a lelkes nótázás, dévaj tréfálkozás az egész hosszú utazás alatt.

De klasszikus tanú is beszél a pozsonyi liceisták diákéletéről. Jókai cseregyerek volt Pozsonyban és a líceumba járt. Áldott intézmény volt ez a gyerekcsere! Magam is beszélhetnék róla. A magyar gyerek a német családban, a német gyerek a magyar családban édes otthonra lett. A magyar kis diák játszott a német kisleánnyal, a magyar nagy diák udvarolt a német nagyleánynak. Ebből szerelem lett, házasság lett, mint Jókai egyik legbájosabb regényében „A mire megvénülünk”-ben is. A magyar és a német család szeretetben eggyé olvadt. Ez az egyik titka a hazai magyar és német nép testvéri együttérzésének.

Be sokat mond nekünk a felírás a Jókai pozsonyi diákkori otthonának homlokzatán, amit az idők gyászosra fordultával ellenségeink elpusztítottak, de amely szívünk táblájáról letörölhetetlen:

„Jókai egykoriban hozzád járt német igére,
Most te sietsz hozzá nemzeti szóra, Pozsony!”

Édes Pozsonyunk, mikor siethetünk mi, Csonka-Magyarország szomorú fiai, te hozzád meleg kézfogásra, forró ölelésre?!

SZARVAS ÉS TESSEDIK SÁMUEL.

A Bél Mátyás szellemében vezetett pozsonyi iskola egyik legkiválóbb tanítványának, Tessedik Sámuelnek emlékéért újítjuk meg, és lélekben Pozsonyból Szarvasra röppenünk át.

Ez bizony nem „hegyen épített város”, mint Pozsony. Ha már hasonlatban akarjuk kifejezni a je-

lentőségét, inkább azt kell róla mondanunk, hogy „pásztortűz”, melynek lángja fellobog és bevilágítja a tenger-pusztaságot.

Lebegjünk lélekben Szarvas fölött s vessünk a tájra egy-egy tekintetet három különböző időben: 1700-ban, 1800-ban és 1900-ban. Lehetetlen, hogy Szarvasnak, Magyarország mértani kellős közepének táján legyen ez a lakatlan, sivár rónaság! Inkább lehetne valahol Elő-Ázsiában, a török faj ősi otthonában. Ma – 1700-ban – nem uralkodnak ugyan már itt a törökök: tavaly kötötték meg a karlócai békét, mely e tájat is visszacsatolta a Szent István koronájához. De itt maradt másfél-száz éves átkos, embert és kultúrát pusztító uralmuk nyoma. Az elhagyott sivatagon elvétve ha egy-egy magánosan léptető lovast pillantunk meg. 1800-ban mennyire más képet látunk a délibábos rónán. Népes falu a Körös parton; kicsiny, tiszta nádfedeles házak a hosszú utcák során. A határt elborítja a pitypalaty énekétől hangos hullámozó kalásztenger. A zöld végtelenséget kedvesen tarkítják a mosolygó fehér tanyák.

Harruckern báró bölcs gondossága és a Gömör-Nógrád vármegyéből idetelepült tót nép szorgalma hozta létre e nagy változást.

De a körösparti ligeteket kivéve, se a tanyák mellett, se a faluban nincs fa sehol! Úgy látszik az erdők hónából idetelepült tót nép is eltanulta a szomszédos magyarságtól, hogy a fa nem való kertbe, mezőre, mert árnyékában nem terem meg semmi.

Megint más a kép, mely 1900-ban nevet fel reánk. A széles egyenes utcákról fehérvirágos akácfák kábítóan édes illata lebeg felfelé. Minden udvaron és a szőlőskertekben virágos gyümölcsfák erdeje; a mezőn az okszerű gazdálkodásnak szász jele. Az egész tájkép gyönyörű szimfónia Tessedik

Sámuel tiszteletére, aki rajta e változást létrehozta.

Ha igaz a francia közmondás, hogy aki egyetlen gyümölcsfát ültetett, már jóltevője az emberiségnek, hát akkor tudjuk-e eléggé dicsérni Tessedik Sámuel, aki amellet, hogy az akácfát meghonosította Szarvason, tizenötezer gyümölcsfával gazdagította termékeny határát.

*

Tessedik 1742-ben született. Atyja Pest vármegyében, Albertin volt evangélikus lelkész. Sámuel – Pozsonyban elvégezvén tanulmányait – több évet töltött német egyetemeken. Igen nagy hatással volt reá is, mint valaha Bél Mátyásra, Halle. Ő is átérezte Francke munkásságának jelentőségét és felbuzdult ennek példáján, aki „semmből” oly nevezetes intézményeket teremtett lángeszével, buzgóságával és szervező erejével. Szívvel, lélekkel hódolt annak a felfogásnak, hogy a papnak, mint hívei lelki atyjának, ezek anyagi és erkölcsi felemelésén egyaránt kell buzgólkodnia. Úgy, ahogyan nagy kortársa, Oberlin János cselekedett, aki a Rajnán-túli Elzásznak egy elhagyott völgyét, a Steinhalt, melynek evangélikus lelkésze volt, néhány évtized alatt földi paradicsommá változtatta.

Mint szarvasi lelkész azután Tessedik is nagy elszánással és Istenbe vetett bizodalommal hozzáfogott, hogy elmaradott híveit kultúrában és erkölcsben emelje, okszerűbb gazdálkodásra szoktassa, a hasznos mesterségekhez kedvet ébresszen bennük.

Nem írok gazdasági könyvet, elég legyen tehát legnevezetesebb alkotásait „Gazdasági és ipariskolaiját” említenem. Ebben maga is tanított, első, majd második felesége és leánya is. De emberfölötti szorgal-

mával, nagy szervező tehetségével, csodás nevelő és tanító, úgynevezett „közlő” képességével és példaadásával az egésznek ő volt a lelke. Sok száz tanítványa útján a felnőttek körében is kezdtek gyümölcsözni tanításai. Működésének híre messze elterjedt és hozta számára özönnel az elismerést. II. József őt és méltó élettársát, egyúttal munkatársát, első feleségét, Markovits Teréziát, külön-külön elismerő oklevéllel és arany emlékéremmel tüntette ki. II. Lipót magához hívatta és melegen megdicsérte. József nádor meglátogatta iskolájában s Ferenc király nemisokára nemesi rangra emelte. Festetich György meghívta Georgikonja, gazdasági intézete igazgatójának, s mikor ezt el nem fogadta, tőle kért tanácsot nagy alkotása berendezéséhez és vezetéséhez. Külföldi tudósok egész serege felkereste üdvözlő levelekkel.

Csak itthon nem volt „próféta”, amint az első lelkesedés szalmalángja ellobogott a hozzá ragaszkodók szívében is. Nem értették meg, nem akarták követni tanítását, példáját, visszaretentek vakmerőnek látszó és sűrűn egymást követő újításaitól. Pap társa féltékenységből ellene izgatta a híveket; azzal vádolta őt, hogy az anyagiakban és nem az erkölcsben és a hitben akarja tökéletesíteni népét, tehát letért szent hivatása útjáról. Az lett a sorsa, ami a legtöbb úttörőnek: nem fogták fel nagy gondolatait. Ő is elmondhatta Lutherrel: „Ich bin alleinig, wie eine Feldblume”.

Mindenféle oktan vádakkal illették. Még azért is gúnyolták: „Miért éj jelez annyit íróasztala mellett Bizonyára azért tanul most, mert ifjúkorában elmulasztottal A másik tisztelendő úr, lám, nem tanul, mert megtanult mindent, mikor kellett, fiatal korában.”

De ő törhetetlenül haladt az útján, hintve a jó magot tövises és köves talajba is, A mellett erélyesen

fellépett minden rossz szokás, például a temetések alkalmával divatos lakmározások, torozások ellen. Szigorú erkölcsbíró volt; féltek tőle, haragudtak rá. Pedig maga és családja jártak elől az istenfélő és

Tessedik Sámuel.

kegyes élet jó példájával és gondosan megírt, a hit melegével előadott prédikációi a hasznos ismereteknek, de egyúttal a vallás igazságainak kincsesházai voltak.

De lassan-lassan mégis kezdett a kultúra iránt való fogékonyság terjedni Szarvason és vidékén, habár nem is egészen abban a reális, a valóságokra irányuló szellemben, amelynek ő volt híve. 1802-ben megalakult a békési evangélikus egyházmegye mezőberényi gimnáziuma. Nemsokára – 1806-ban – megszűnt Tessedik kedves iskolája. Épületébe 1834-ben a Szarvasra átköltöztetett egyházmegyei gimnáziumot, sok évtized múlva a bányai egyházkerület tanítóképzőjét, majd tanítónőképzőjét helyezték el.

A Tessedik-hirdötte vallási türelemnek és a szeretet szellemének gyönyörű bizonyossága és hatása, hogy a méltó Harruckern-örökösök, a Bolza grófok, Szarvas földesurai, katolikus létükre háromszáz hold földdel biztosították a szarvasi evangélikus gimnázium fennmaradását.

Így a Tessedik-emelte épületből ezután is áradt ki a műveltség, habár inkább a humánus és nem a reális műveltség, az Alföld jó részére.

Kitűnő tanárok hírneve messze vármegyékből Szarvasra vonzotta a tanulni vágyó ifjúságot. Itt tanított Vajda Péter, a költő, a nemes, büszke lélek, aki előtt még a hízelegni nem tudó és nem akaró Petőfi is tisztelettel hajolt meg; Habetern Jonatán, a klasszikus műveltségű tudós; Domanovszky Endre, az országos hírű filozófus; Zsilinszky Mihály, a történetbúvár, később az evangélikus egyház és a magyar állam egyik vezérémbere; Tatay István, a szigorú s mégis rajongva szeretett tanár és igazgató; az ifjúság melegszívű barátja, a költészetért és művészetért hevülő szép lélek, a feledhetetlen, jó Benka Gyula.

Látogassunk el ma is a vendégszerető Szarvasra. Menjünk ki a temetőbe, Tessediknek lombok árnyában fekvő sírjához, melyet a kedves, jó képezdész-leányok oly szépen rendben tartanak.

Nézzünk körül az okszerúen művelt határban; sétáljunk egyet a városi parkban, az Alföld egyik legszebb közkertjében; álljunk szóba a Tessedik Sámuel-utcán végigmentünkben az értelmes, művelt szarvasi tót földműves-polgárokkal. Szívesen és tiszta magyarsággal felelnek kérdéseinkre. És meggyőződünk róla, hogy Tessedik Sámuel munkája

Az evangélikus templom és Tessedik egykori iskolája Szarvason.

nem volt hiába való. A jó mag, amit ő és a kultúra utána következő munkásai elhintettek, százszoros termést hozott a szarvasi határnak és a szarvasi lelkeknek fogékony talajában.

A SZEPESÉG ÉS HUNFALVY PÁL.

Luther egyháza „tanítóegyház”. A papok egyúttal tanítói gyülekezetüknek, sőt olyan „nagy papok”, mint Kis János, Székács József, Bél Mátyás

és Tessedik Sámuel egész egyházuknak és nemzetüknek is.

De a tudományok nagyarányú fejlődése óta a tanári működés olyan embert kíván, aki életét egészen az iskolának és a tudománynak szenteli. Méltó hát, hogy a nagy „világi urak” és papok után Hunfalvy Pálban egy Luther lelke szerint való tudóstanárt mutassunk be; talán a legnagyobbat, akivel magyar evangélikus egyházunk, sőt nemzetünk dicsekedhetik.

A XIX. század „első tizedeiben valóságos csillaghullás volt a magyar égen. Annyi kiváló emberünk született ekkor, mintha csak azt akarta volna a gondviselés, hogy annak a cenki fiatal grófnak, ha majd kilép a közélet terére, legyenek munkatársai, akiknek segítségével nemzetünket, ezt a „Kelet népé”-t nyugat népévé alakíthassa át.

Ebből a csillaghullásból bő rész jutott az istenáldotta Szepességnek is. Ha Weber Samunak magyar szívvel írott német könyvét, az „Ehrenhalle verdienstvoller Zipser”-t olvassuk, bámulva látjuk, hogy a múlt század első felében mennyi kiváló emberünk került ki a Szepességből. Köztük a leghíresebbek, csak hitsorsainkat tekintve: a legelső magyar katona, Görgey Artúr; a 48-as idők kiváló politikusa, Trányi Dániel; az emigráns Ludwigh János; a tudós Haberern Jonatán; a nagy orvos, idősb Bókai János; a Vasárnapi Újság szerkesztője, Mikszáth mellett talán legnagyobb humoristánk, Pákh Albert; egyházunk nagy egyetemes felügyelője és mecénása, a magával szemben takarékos, a közügyekre a sajátjából pazarló férfiú, a pátens ellen való küzdelem egyik vezére, Zsedényi Ede. De nem folytatom tovább e névsort, hiszen én nem a szepesieknek, hanem egy szepesi embernek, Hunfalvy Pálnak dicsőségét akarom hirdetni, akiben a szepesi erényeknek meg-

testesülését látom. Mert ezeket a kiváló „cip-szer”-eket, velük Hunfalvy Pált is, mintha csak testvérek volnának, jellemzi a komoly kötelesség-tudás, emelkedett gondolkodás, igazi, a klasszikusok tanulmányozásán kifejlődött humanizmus és a gyermekded, naiv kedély.

Olyanok ők, mint otthon maradt egyszerű rokonuk, mint amilyen például Hunfalvy Pál atyja, a nagyszalóki földműves polgár is, aki verítékét hullatva szántogatja földjét. De ha egy percre megpihen, s kezét az ekeszarván nyugtatva, feltekint a Tátra bércéire, lelkének érzései és gondolatai is magasra emelkednek. A felhőbe rejtőzködő hegycsúcs arra tanítja, hogy Isten bölcseségének és hatalmának útja és titkai is el vannak rejtve előlünk, mert azok minden emberi bölcseségnek felette vannak. És ha napsugár aranyozza be a hegyeket, mintha csak a mennyország mosolyogna be a szíve közepéig, s minden azt hirdetné neki, hogy az Isten szeretet.

*

Hunfalvy Pál 1810-ben született Nagyszalókon, Szepesvármegyében, szegény földműves szülőktől. Az az igénytelen falu a Magas-Tátra aljában mintegy jelképe az életének. Alacsony sorsból a hírnév napsugaras magaslátára emelte fel őt az isteni kegyelem, mely egy hosszú élet biztos cél felé törekvő, szakadatlan munkásságát koronázta meg.

Már gyermekkorában feltűnt nagyratermettsége a falu katolikus plébánosának. Nagyszalókon ugyanis, e népes evangélikus faluban, igen kevés hívet számláló katolikus plébánia is volt. Ez a jóra való férfiú biztatta Hunsdorfer uramat, Pálunk atyját, hogy fiát felsőbb iskolákra küldje. Még akiszítet is elengedte neki, amit az evangélikusok is

fizettek a plébánosnak, csakhogy eloszlassa a szegény apa aggodalmait.

Így került Hunfalvy Pál tizenhárom éves korában a késmárki híres evangélikus líceum tanulói közé. A jámbor fiút eleinte megdöbbenette ez a „roppant nagy város”,... melynek akkor háromezer lakosa volt. Ki se mert menni az utcára, nehogy eltévedjen. Szerencséjére volt lakótársa, akivel együtt mehettek iskolába a Szücs-kapun át. Ez meg a képes biblián kialakult képzetében Jeruzsálem kapuinak képét idézte fel.

Bámulta iskolatársait, hogy ezek mennyivel többet tudtak latinul, mint ő. Arra viszont büszke volt, hogy a bibliában és a Luther-kátéjában ő az erősebb. De a latinban is csakhamar megelőzte valamennyi tanulótársát. Sőt magánszorgalomból franciául is megtanult és rengeteg sokat olvasott, felhasználva az iskola gazdag könyvtárát.

Magyarul azonban még nem tudott az az ifjú, aki majd a tudományos magyar nyelvészet úttörő apostola lett. Tizenhétéves korában kezdett magyarul tanulni Miskolcon, ahová éppen a magyar szó kedvéért ment át két esztendőre diáknak.

Áldott Miskolc! Hány szepesi német fiút és német leányt alakítottál át a magad képére nyelvben is, érzésben is magyarrá.

Szive azonban ismét visszavonzotta szülőföldjére. Milyen boldog volt, mikor Gömörvármegye északi határhegyéről megpillantotta szülőföldjének havas ormait. Örömet felede Miskolc melegebb táját, dinnyéjét, szőlőjét, csakhogy megint ott lehetett a gyermekálmoktól szent bércek alatt.

Késmárkon most már kitűnően elvégezte a filozófiai, jogi és teológiai tanfolyamot. Bár tudott magyarul, még mindig csak távolról szemlélte a magyar nemzeti törekvéseket, mint aki a Tátra

csúcsáról látja délfelé a messzeség ködébe merült vidéket.

Ekkor Széchenyi „Világ” című munkája az ő lelkében is világosságot gyújtott. Maga írja:

„Aki kavicsban drágakőre találna, nem lépetnék meg örvedetesebben, mint mi Széchenyi „Világ”-

Hunfalvy Pál.

ától... Elővettük a „Hitel”-t, elő Berzsenyit, Kisfaludyt, Kölcseyt; s mintha fiul fogadtattunk volna, buzgóság gerjede bennünk a magyar művelődésért.”

Ezután – szerencséjért, de tegyük hozzá, nemzetünk szerencséjére is – alkalmá nyílt még jobban megismerni és megszeretni a magyar nemzetet, melyet édesanyjául fogadott. Nevelő lett Aszódon a báró Podmaniczky-családnál. Hogy ennek a hi-

vatásának is mennyire megfelelt, a mellett egyik tanítványa, Podmaniczky Frigyes tett tanúbizonyoságot – ez a későbbi vitéz honvéd, író és Tisza Kálmán korában közéletünk egyik legjobban szeretett és tisztelt alakja.

Hunfalvy Pál tanítványaival külföldön is járt, hosszabb ideig Drezdában is tartózkodott. Így élete másik hivatása is mintegy megnyílt előtte, hogy közvetítő legyen a német és magyar kultúr világ között. Erre különben a szepesi német születésű ifjút már származása is utalta.

Az Athenaeumban megjelent cikkeiért, a „Drezdai levelek”-ért, a „Késmárki emlékek”-ért és klaszszikus tárgyú tanulmányaiért az Akadémia levelezőtagnak, a Kisfaludy-társaság rendes tagnak választotta meg.

A korán hírnevessé lett fiatal tudóst szülőföldje igyekezett magához kapcsolni: 1842-ben meghívták Késmárkra jogtanárnak, majd nemsokára állandó igazgatónak is megválasztották. Egész életére jellemző igazgatói székfoglalójának címe: „Hit, vallás, egyház” és ennek alapeszméje, hogy az evangélium erő. Neki valóban ereje is volt életének harcai és megpróbáltatásai között. Mint tanár úttörő volt: magyarul tanított, magyar iskolakönyveket adott ki. Életének boldog korszaka volt ez a hat esztendő. Mellette működött, mint tanártársa, tízévvvel fiatalabb öccse, János, a későbbi kiváló földrajzíró.

Az iskolában nagyon népszerű volt; a senki kedvéért bókot nem mondó Petőfi nevezte el őt felvidéki „Úti levelei”-ben „a tanítványaitól általános szeretett professzorinak.

Kedves emlékként őrzöm Bozzay Pálnak, a korán elhunyt költőnek, atyámhoz, pozsonyi iskolatársához írt levelét, Ez a lelkes ifjú öccsével felkerekedett és Pozsonyból gyalog zarándokolt el Késmárkra, hogy itt Hunfalvy Páltól hallgathassa a

jogtudományt. Zarándoklásuk híre megelőzte Késmárkra érkezésüket; Poprádra elibük gyalogoltak a késmárki jogászok és diadalmenetben kísérték be a városba a két dunántúli magyar ifjút.

Az iskolán kívül álló világ is elismerte Hunfalvy érdemeit. Az 1848-i országgyűlésre legszűkebb házája, a szepesszombati kerület „küzdelem nélkül” választotta meg képviselőjéül. Így a nagy eseményeknek közelről szemlélője lett, sőt bennük nagy része volt. Előterbe nem tolakodott ugyan, de mint mindenütt, ahová sorsa állította, híven megtette kötelességét. Átment az országgyűléssel Debrecenbe is és a képviselőház szorgalmas jegyzője volt.

Szívvvel-lélekkal a „békepártihoz tartozott és eszméit, az uralkodó-párt haragjával dacolva, bátran kifejtette Jókai „Esti Lapok”-jában. Az 1849 április 14-i függetlenségi nyilatkozatba nem tudott beleszólni, bár a fellobbanó lelkesedés egy percre őt is lánggra gyújtotta. Szerinte a függetlenségi nyilatkozat kimondásakor „a kitekintő józan politika fátyolba rejté arcát és sírva sírt.” De azért remény nélkül is, egészen az aradi felbomlásig, megmaradt a helyén, ahová a kötelesség állította.

A világosi nagy összeomlás után egy ideig őt is üldözték, zaklatták. De el nem csüggedve, azokhoz csatlakozott, akik összeálltak, hogy a romokból új Magyarországot építsenek. Többedmagával megindeítette 1850-ben az Új Magyar Múzeum című folyóiratot. Ennek első cikkét az „Igaz Arany Bullát” ő írta. Önmagára jellemzőleg kifejtette ebben a cikkben, hogy a nemzeti munka az az igazi aranybulla, melyre a pecsétet Isten maga ütötte, s melyet tőlünk semmi önkény el nem vehet.

Elmondhatjuk, hogy ebből a „nemzeti munká”-ból senki se vette ki jobban a maga részét, mint ő. A munka és a tanulás volt vigasztalója a haza sorsa felett való keservében is.

Lelkesen foglalkozott klasszikái, görög-latin tanulmányokkal, szoros kapcsolatban őt megértő testi-lelki jóbarátjával, Haberern Jonatánnal, a Nagyszalókkal szomszédos Felka szülöttjével.

Mint az Akadémia könyvtárosa hivatalának leghétköznapibb teendőit éppen olyan hűséges szorgalommal teljesítette, mint az Akadémia titkári dolgait Arany János.

Egy Toldi Ferencről kölcsönkapott nyelvtanból finnül tanult meg. Ez figyelmét a finn-ugor összehasonlító nyelvészetre irányította. Ennek a tudománynak világszerte tisztelt vezértudósa lett. Azt tartotta, hogy ebben a szakban nekünk magyaroknak kell előljárnunk, nehogy nemzeti tudományunk csődbe jusson a művelt világ előtt.

A szeptesi német ember szívósságával és a magyar ember hevével lépett annak a tudóstábornak élére, mely Vámbérik török-tatár elmélete ellenében a finn-ugor rokonságot bizonyította igen nagy erejű tudományos érvekkel.

A finn-ugor népek nyelvének tanulmányozása átvezette logikusan gondolkodó, alapos lelkét e népek egész életének vizsgálására. Így lett a nyelvtudósból egyúttal etnográfus. Etnográfiai ismeretei nagyban bővültek 1869-i Balti-tengermelléki utazása alkalmával. Ennek az útjának igen érdekes leírása a magyar eredeti mellett később németül is megjelent és neki a külföldi tudósvilágban is nagy hírnevet szerzett. Nincs is talán egyetlen tudósnak se, akinek munkássága inkább az egész világnak szólt volna, mint az övé. Ezért választotta meg tagjának kilenc európai és amerikai tudóstársaság.

Etnográfiai tanulmányainak eredménye alapvető nagy műve: „Magyarország Etnográfiája” Ebben kétségbevonta a hun-magyar mondakör történeti hitelességét és a székelyek hun származását. Szerinte ezek az Árpád-királyok alatt odateleptett

magyar határőrök ivadékai. Mind a két tételével nagy vihart keltett fel, mert kedves nemzeti álomképeket támadott meg.

Még nagyobb vihart keltett az oláh tudós és nem-tudós világban azzal a nézetével, melyet tudományos igazsággá emelt, hogy az oláhok nem Trajánus császár Dáciában maradt római telepesei, hanem a Balkán-félszigetről sok száz évvel később észak felé húzódó albán-szláv-román keverék pásztornép. így tépte szét e balkáni szomszéd nép tudománytalan ábrándjait, melyekre hazánk keleti részeire való „történeti jogait” alapította.

A néprajz művelésére szervezte a „Néprajzi Társaság”-ot. Ennek sokáig elnöke is volt.

Ezenkívül is óriási tevékenységet fejtett ki az Akadémiában, a főrendiházban és a közügyek terén, különösen pedig irodalmi téren. Hisz 284 nagyobb művének csak a címjegyzéke is jókora olvasmány. Tudományos működése alapján bátran nevezhetjük a „nemzet tanáráénak.

És ez a nagy ember, akinek dolgait az egész világ kísérte bámuló figyelemmel, nem kicsinyelte a munkát szeretett egyháza érdekében sem: többek között, mint egyetemes tanügyi bizottsági és Luther-társasági elnök. A pesti Deák-téri evangélikus gyülekezetnek három évtizeden át (1853-1883) volt iskolai felügyelője. Itt is megmutatta, mint a nagy Székács József munkatársa, hogy milyen komolyan veszi a kötelességét. Nemcsak névleg, hanem valószínűleg iskolai felügyelő volt. Mint Luther, ő is szerette a tanulóifjúságot. Az előadásokon, vizsgálatokon szorgalmasan megjelent. A tanárokat módszeres értekezletekre hívta össze és megnyitotta előttük óriási tudásának kincstárát.

Székács mellett neki van legfőbb része abban, hogy a budapesti csonka gimnázium teljes főgimnáziummá fejlődött. Rajta volt Székáccsal együtt,

hogy ide elsőrangú tanárokat hívjon. Ezek: Szénássy Sándor, Heinrich Gusztáv, Lehr Albert, Torkos László és mindenek fölött Böhm Károly társaikkal együtt az iskolát rendkívül magas színvonalra emelték. E nagy tanárok előtt szívét is megnyitotta és ezzel példát mutatott arra, hogy akik az ifjúság nevelésével a haza jövőjét alapozzák meg, a nemzet szellemi vagy rangbéli arisztokratáinak tiszteletére is méltók.

Érdemeit emléktábla örökíti meg, mind a budapesti főgimnáziumban, mind a késmárki líceumon, melyeknek ő egyik legnagyobb büszkesége, ékes arany koronája volt. Nemzetünk nagy tanítója egyúttal mecénása is volt az iskolaügynek és iskolai célokra végrendeletileg alapítványt is tett,

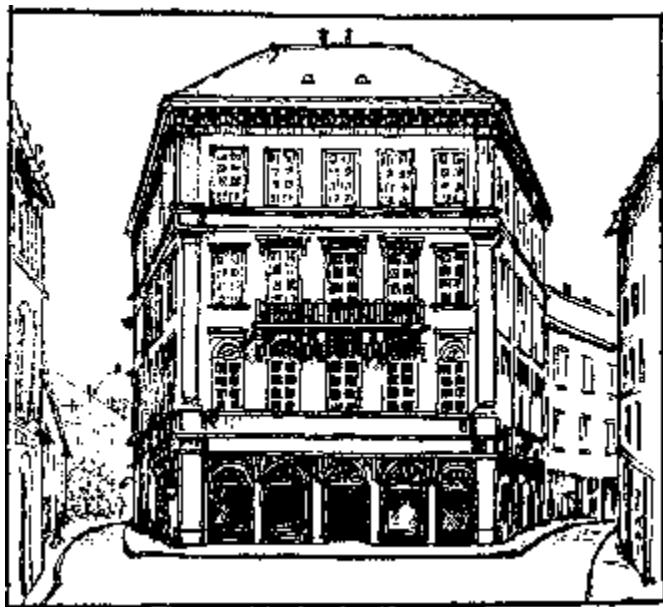
Hunfalvy Pál életét a legszebb vég, a szép halál koronázta meg; 81 éves életének utolsó napján is dolgozott nagy munkáján, az oláhok történetén. Este áldott jó élettársa, Rock Karolina felolvasta neki Eötvös József egyik novelláját.

Munkában és esztétikai magasztos örömben eltöltött nap után csendesen elaludt és az álom szépen átvitte azon a küszöbön, melyen sok más ember a legrettenetesebb szenvedések árán juthat csak át.

Hunfalvy Pál igazi nagy ember volt. Naggyá nemcsak fényes tehetsége, óriási munkássága, világraszóló hírneve teszi, hanem még inkább szép jelleme, teljes lényének, egész életének összhangzatossága.

Nem hiába volt humanista, a klasszikus világnézet lelkes híve; önmagában is megvalósította azt, amire a humanista elnevezés utal: az egész ember minden szép tulajdonságának harmonikus kifejlesztését.

És ez a nagy kiválóság vallásosságából kifolyó nagy szerénységgel párosult. Mikor élete vége felé hálás tisztelői ünnepelték, minden érdemet elhári-

A budapesti régi evangélikus gimnázium.

tott magától, mint aki, keresztelő Jánossal szólva, csak utat készített a nálánál nagyobbaknak. Érdekeit sírjánál a dicséretben annyira takarékos, sőt nagyon sokszor „bálványokat döntögető” Gyulai Pál méltatta, szívből jövő és szívekre ható búcsúbeszédében.

PÉTERFI SÁNDOR, A TANÍTÓK TANÍTÓJA.

Láttuk a magyar evangélikus egyház „kultúrpalotájának” homlokzatán az ősi családok címerét, a dicső múlt ez emlékeit. Láttuk a palota díszes osz-

lopait, ékes oromzatát: a nagy írókat, tudós papokat, költőket. Hódoltunk a tanárnak, aki-e palota messzetekintő falait megépítette. Szabad-e elfelednünk a tanítót, aki az alapot rakta le, akinek munkája eredményében nem oly feltűnő és messzetündöklő, mint amazoké, de fontosságában egyiké mögött se marad el?

Tegyük le hát e sorokban hálánk virágszálát Péterfi Sándornak, egyházunk, sőt nemzetünk egyik legelső tanítójának emléke elé.

Péterfi 1841-ben Nemesesóban, e kis vasvármegyei artikuláris gyülekezet kebelében született, mely több mint egy évszázadon át Vasvármegye egész nyugati felének „Luther-oltár”-a volt. E dicső múlt hagyományait szívta magába Péterfi is, a nagvon szegény földműves szülők gyermeke. Szerencse, hogy a közvetlen szomszédságban, a kőszegi evangélikus algimnáziumban, a buzgó Beyer János tanár vezetése alatt elvégezhetette a gimnázium alsó osztályait. Itt kötött barátságot nagybátyámmal, Halász Imrével, a későbbi politikai íróval. Ez a benső viszony később is fennmaradt, egészen Péterfi haláláig. Nagybátyám beszélgetései alapján is elevenen él lelkemben Péterfinek, a nagy embernek és jó embernek képe.

A soproni tanítóképző-intézetben egy másik nagy evangélikus tanárnak, Pálfi József igazgatónak hatása alá került. Ez a kiváló férfiú – lutheri lelkesedésben a nagy pap-tanárok és iskolaalapítók, a Bél Mátyások, Tessedik Sámuelek méltó társa – felismerte Péterfiben a belső nagy értéket; atyai szívébe fogadta, a tanítói pálya iránt a saját lelkesedését beleoltotta; mint növendéket is munkatársául fogadta, segédtanárul maga mellé vette.

Péterfi több helyen tanítószkodott a dunántúli egyházkerületben, utoljára az előkelő győri gyülekezet körében. A hír szárnyára kapta a lelkes és kiváló

ifjú tanító nevét és az ország akkor talán legelső elemi iskolájához hívta meg a pesti Deák-téri gyülekezet bizalma. Nemsokára az iskola igazgatója lett. Itt olyan hatalmas evangélikus egyéniségek körébe és hatása alá jutott, mint Székács József,

Péterfi Sándor.

majd Győry Vilmos, a költő-lelkészek, Hunfalvy Pál és a budapesti gimnázium kiváló tanárai.

Lelke most kapott igazán magas szárnyalásra. Tanítói és irodalmi nagyértékű működése felébresztette a hazai közoktatásügy vezérének, báró Eötvös Józsefnek figyelmét is. Azt, aki kisebb körben olyan hűséggel és sikerrel működött, most már,

mint a budapesti állami tanítónőképző-intézet pedagógia tanárát nagyobb hatáskör várta.

Ezzel kezdődik pályájának nemzeti fontosságú szakasza, Bámulatosan gazdag és mélységes irodalmi működésével, egyéniségének végtelenül vonzó melegségével és közvetlenségével, nagy energiájával és szervező képességével az egész magyar tanítóság vezére lett, méltó társa Molnár Aladárnak, Gönczy Pálnak, Gáspár Jánosnak és a „nagy miniszter” jórészben protestáns emberekből álló iskolai „táborkara” többi vezértagjának. Nagy alkotások fűződnek a nevéhez. A magyar tanítók első országos naggyűlésének ő volt a legfőbb létrehozója és lelke. A gyermektelen ember a tanítókat és azok gyermekeit fogadta be szerető szívébe. Hallottam példák egész sorát arról, hogy ez az önzetlen ember, aki macának semmit se kért: mennyit lótot-futott, könyörgött, míg egy-egy tanító fiának ingyen ebédet, ró nevelőseget, ösztöndíjat, állást nem szerzett. És addig izgatott, dolgozott, végzett emberfölötti szervező munkát, míg meg nem teremtette a tanítók jótékony Eötvös-alapját és meg nem alkotta a budapesti tanítók házát. Ebben és majd kolozsvári testvérintézetében sok száz és száz tanítófiú talált kedves otthont és végezhetette el anyagi gondoktól mentesen felsőbb iskolai tanulmányait.

De nemcsak anyagi téren, hanem szellemileg is igyekezett felemelni tanítótestvéreit. Mint a Néptanítók Lapjának szerkesztője, rengeteg pedagógiai és iskolaügyi értékes cikk, sok tudományos és iskolai alapvető jelentőségű könyv megírója, páratlanul népszerű és buzgó felolvasó, igazán megérdemli, hogy a tanítók tanítójának nevezzük. De megilleti ez a név a szó ótestamentumi, legfelsőbb fokot jelentő értelmében is, mert buzgóságban, szaktudásban, a tanítás gyakorlatában is „a tanítók tanítója”, vagyis a legjobb tanító volt.

És ez a férfiú, akinek működése az egész országra kihatott, nem feledte el az egyházat, mely nevelte, honnan dicsőséges pályafutása kiindult. Ennek munkás és szerető tagja maradt mindig. Egyháziás érzületének képe mintegy megelevenedik előttünk, ha légiónyi cikkeinek során végigtekintve, látjuk a sok egyházi vonatkozású címet. Luther, Melancton, Kossuth, Berzsenyi, Vajda Péter, Schedius, Hunfalvy Pál nevelésügyi, vagy iskolaszervezési működése, vagy az iskola szempontjából való jelentősége, a hazai evangélikus elemi iskolai rendszer és tanterv – mind lekötötték a lelkét és foglalkoztatták a tollát.

Természetes, hogy a tanítók rajongással környezték azt, akit irigység nélkül ismertek el maguk között legelsőnek. Rajta is beteljesedett a francia közmondás: „Amilyen arccal beletekintesz a tükörbe, olyan arc néz reád vissza.”

De az iskolán kívüli világ is elismerte, hogy ő „nagy értéke” volt nemzetünknek. Reggelenként, iskoíábamenet elvisz az utam az Erzsébetváros egyik szép utcája, a „Péterfi Sándor-utca” mellett. Ez is újra és újra feléleszti a lelkemben annak a képét, akit mint evangélikus magyar tanár-ember és evangélikus tanítók ivadéka, különben se tudnék feledni, mert egyházunk hű fia és a magyar közoktatásügy egyik legkiválóbb alapvető munkása volt.

EPERJES ÉS DESSEWFFY ARISZTID.

Eddig leginkább egyházszerzők, iskolaalapítók, papok, tudósok, költők, tanárok, tanítók békés munkája előtt hódoltunk. De igazat mond a közbeszéd, hogy minden intézményt leginkább azok az erények és tulajdonságok tartanak fenn, amikkel megalapították.

Luther harcias, halálra elszánt lélekkel indította meg a reformációt. Ez a lélek tartotta fenn egyházát négyszáz esztendő veszedelmei között. Árpád nemzete fegyverrel foglalta el ezt a szép hazát, és egy évezred vérzivatarja közt harcias erényeivel védelmezte meg. Méltán mondja Szalay László: „Sokszor tévedett a magyar, de gyáva nem volt soha”.

Nem természetes-e tehát, hogy a harciasság és halálra elszántság lelke a legerősebben lobog a bátor Luther bátor magyar híveiben! Ha titkos szavazás útján próbálnánk megtudni, kit tart nálunk a közvélemény a legbátrabb magyar embernek, vajjon nem Zrínyi Miklós, a szigetvári hős nyerné-e el a pálmát! Már pedig őt, a lutheri lélekkel megáldott Zrínyi Kata édesapját, Thurzó György nagyapját teljes joggal tartjuk hitsorsosunknak, – hiszen mura-, drávavidéki birtokain az ő védelme alatt egész sora keletkezett az evangélikus gyülekezeteknek.

És melyik a legdaliásabb szakasza hazánk ezeréves történetének! Nem 1848–1849-e! És kik ennek a bátorságban legjobban kimagasló vezéremberei! Három hitsorsosunk: Görgey Arthur, a katonai bátorságnak, Kossuth Lajos, a politikai elszántságnak megtestesülése és Petőfi Sándor, akinek a lelkében annyi tűz lobogott, hogy egy egész jégtengert lángragyújthatott volna vele.

Ezek a vezérek... És a közlegények között, akiket a mi Kossuth Lajosunk nevezett el „névtelen félistenekének, nem a fehértollas, vörössapkás honvédek tündökölnek-e legelői! Köztük pedig mennyi evangélikus diák volt Késmárkról, Lőcséről, Eperjesről!

*

Eperjesen látom én az evangélikus magyar emberek harciasságának, halálra elszántságának lel-

két a legmagasabban fellobogni. Zarándokoljunk oda is el, legalább egy rövid sétára. Én ott is megbízható kalauza lehetek olvasóimnak: hiszen életem boldog hat ifjú esztendejét Eperjesen töltöttem el, mint a kollégium főgimnáziumának történelem-tanára. De ne most menjünk oda ... ma szívünk megtelnék ott kimondhatatlanul fájó hazafias bánattal, hanem képzeletben szálljunk vissza a trianonelőtti boldogabb időkbe.

Nézzük meg először a város kedves vidékét! Szép ez, olyan szép, mintha – Petőfivel szólva – az ő képzelete után alkotta volna meg a teremtmény. Sétáljunk arra a dombra, ott a Tárcán túl, ahol a Kerényi, Tompa, Petőfi költői versenyét megörökítő „Erdei lak” emlék-obeliszkje áll. Az emléknél kedves, ifjú csapattal találkozunk: a kollégiumi főgimnázium Magyar Társaságának tagjaival. Évzáró-ünnepet tartanak ott, illetve tartunk, mert éti vagyok a tanárelnökük. Három diák elszavalja a három Erdi-lak költeményt. Azután megemlékezünk arról, hogy Christmann-Kerényit a mi társaságunk szent tüze olvasztotta német fiúból színarany magyar költővé; Tompa mint a Péchy-fiuk nevelője tartózkodott Eperjesen és szerepelt vendégként a társaság ülésén; Petőfi pedig, aki két költő barátja látogatására jött e városba, elszavalta egy társasági ülésen Vörösmarty „Szép Ilonkát”-ját.

Szent emlékektől megihletve sétáljunk vissza a városba. Régi boltozatos kapun át jutunk be Eperjesre. Itt-ott még látjuk ódon várfalak és bástyák romjait. Ezeket valaha hős eperjesi férfiak és nők nemes vére öntözte. Mikor az 1683-i bécsi nagy török veszedelem után Thököly szerencsecsillaga lehányatlóban volt, hatalmas császári had foglalta el rettenetes erő kifejtéssel ezt a kuruc evangélikus várost.

De a hasonlítlanul nagyobb erő ellen „utolsó csepp vérig” védte a polgárság otthonával együtt nemzete és egyháza vérbefulladás szabadságát. A nők egysorban küzdöttek a férfiakkal, mint valaha az eгри asszonyok, akiknek hősiességét Tinódi énekelte meg. Az eperjesi hős asszonyoknak még nem akadt „homérosza”, de méltó, hogy a lutheránus krónikás áldja emléküket.

Eljutottunk a Főutcára. A túlsó oldalon feltűnik a gyönyörű renaissance-stílusú Rákóczi-ház, csipkés oromzatával. Ebben lakott a későbbi szabadsághős, II. Rákóczi Ferenc, akinek zászlaja alatt majd sok eperjesi hős hullatja nemes véré.

*

A kollégium északi homlokzata előtt látjuk a Szentháromság-szobrot. Ennek a helyét is nemes vér öntözte, de nem ellenség fegyverétől, hanem a hóhér bárdja alatt, mikor Caraffa – 1687-ben – huszonnégy derék magyar evangélikus embert végeztetett ki, hogy így a magyar lelket és az evangélikus lelket egyszerre fojtsa vérbe. Az áldozatok közt ott olvassuk eperjesi polgárok: Fleischhacker György, Feldmayer Simon, Zimmermann Zsigmond és társaik nevét, akik együtt haltak meg előkelő felvidéki magyar urakkal, Keczer Andrással, Radvánszky Györggyel, Palásthy Gáborral és társaikkal. Ez is bizonyossága annak, mennyire egyé olvasztották a közös eszményképek és a közös szenvedések a német nyelvű polgárok és a magyar nemesek szívét.

A kollégium sarokfalán van a huszonnégy vértanú emlékszobra: bilincsekbe verve a vérpadon álló, dacosan néző férfiú. A művész, – a bártfai Marschalko – azt az eszmét faragta ki köből, amit Luther „Erős várunk”-ja énekbe foglal,

Lépjünk be a kollégium főkapuján. A tágas előcsarnokban két hőselelkű volt tanítványnak, a kollégium legnagyobb büszkeségeinek emléktábláit láthatjuk: Thököly Imrét és Kossuth Lajosét. Thököly diákkorában egy iskolai műkedvelő-előadáson, mint Imre király lépett fel. Vele szerepelt hetvenhat tanulótársa: közülök nem egy utóbb hőstisztje, vagy vértanúja lett szabadságharcának.

Fent a díszteremben egy harmadik hősnek hatalmas olajfestményű arcképe tűnik szemünkbe: Des-

Az eperjesi kollégium régi alakjában.

sewffy Arisztidnek, az 1848-49-i szabadságharc egyik legvitézesebb tábornokának és vértanújának arcképe, melyet Than Mór művészi ecsetje örökített meg.

A Dessewrfyek évszázadok óta igen előkelő állást foglalnak el a felvidéki, különösen a sárosmegyei nagy nemzetségek sorában. Ősük, Dezső a mohi csatában megmentette az ország zászlaját, a nemzet becsületének mintegy a szimbólumát. Később is sok vitéz katona került ki e dicső nemzetiségből. Hősünk fiatal korában huszártiszt volt.

majd nyugalomra tért és birtokain gazdálkodott: részint Szepes, részint Sáros vármegyében.

1848-ban katonai szolgálatot vállalt és érdemei, határtalan vitézsége folytán a tábornoki rangig emelkedett. Sok csatában kitűnt a bálványozott ve-

Az eperjesi vértanúk emléke.

zér. Vitézsége legfényesebben tündökölt a turai csatában. Itt három huszárszázaddal két orosz lovasezred közül vágta ki magát emberfölötti hősiességgel. Később orosz hadifoglyok nem győzték magasztalni a turai hős husárokat, különösen azt

a pirosruhás, aranykeresztes katolikus püspököt, aki úgy harcolt az élükön, mint valami oroszlán.

Pedig dehogy volt az katolikus! Evangélikus volt a szíve közepéig! És dehogy volt püspök! Dessewffy Arisztid volt teljes tábornoki díszben, érdemjeleivel. Mintha csak a halált hívta volna: „Ne

Dessewffy Arisztid. Dombormű az aradi vértanúk emléksobrának talapzatán.

bántsд kedves huszárjaimat: itt vagyok én, ha kell, áldozatul!”

Csakhogy a halál szeszélyes, gőgös legény. Mikor hívjuk, nem jön. Akkor suhan hozzánk, mikor nem várjuk és olyan alakban, amilyent maga választ magának. Dessewffy Arisztid számára sem a harcmező dicső halála volt megírva a végzet könyvében.

Végigharcolta a szabadságharcot. A visszavonuló

csapatokkal már csaknem elérte Orsovánál a biztos menedéket nyújtó, vendégszerető török földet. De visszatartotta valami... valami titokzatos érzés, mely nem engedte, hogy édes hazája földjét elhagyja.

Majd egy volt osztrák tisztára, Lichtenstein herceg, a régi barátságtól hajtva, önként becsület-szavát adta neki, hogy megmenti az életét. Haynauk kegyelemígéretét is kieszközölte a részére. És mégis kivégezték a többi tizenkettővel együtt. A cinikus Haynau utóbb azzal mentegetőzött Lichtenstein herceg szemrehányásaival szemben: „Hiszen én megkegyelmeztem neki kötél által való halálról golyóval való halálra!” De hát . . . dicső a halál a hazáért a csatamezőn... épp oly dicső a vértanúi halál. Lelkét odafenn az egekben bizonyára testvéri örömmel fogadták az eperjesi vértanuk, akik 162 esztendővel előbb haltak meg azért a hitért és azért a hazáért, miket Dessewffy Arisztid is oly forrón szeretett.

Mikor az osztrák uralom éjszakája eloszlott a magyar égről, a hálás nemzet, különösen pedig a sárosvármegyei társadalom szép összeget gyűjtött, hogy a vármegye és Eperjes legnagyobb büszkeségének emlékét megörökítse. Lefestették arcképét; a fennmaradó pénzből pedig alapítványt tettek egy jogi tanszékre az eperjesi kollégiumban. Így élt emléke, sőt így dolgozott a lelke abban az ősi kollégiumban, melynek alapításában és felvirágzásában a Dessewffy-nemzetség nem egy tagjának is része van.

Befejeztük eperjesi sétánkat. Nehezen tudok elválni a helytől, melyet annyira szerettem, és a képtől, mely alatt olyan sokszor szónokoltam hazafias ünnepélyeken. Ez adott erőt gyöngé szózatomnak, hogy az ifjúságba átönthessem a hazafias érzésnek azt a melegét, mely az én szívemet dobogtatta.

... Jöttek ezeréves történetünk leggyászosabb napjai... A cseh megszállás kezdetén az eperjesi kollégium drága tudományos kincseinek csak igen csekély részét lehetett megmenteni. De a hős vértanú arcképét mégis át vihették Miskolcra, ahol most a kollégium két intézete, a jogakadémia és tanítóképző a régi szellemben működik.

A teológia beleolvadt a pécsi egyetem soproni teológiai fakultásába. A gimnázium átment a cseh-szlovákiai, úgynevezett keleti tót-egyházkerület birtokába, s ez fokozatosan elfojtotta benne a magyar szót. Az idei, 1926-i júniusban volt egyelőre az utolsó magyar érettségi-vizsgálat a Thököly, Kossuth és Dessewffy kollégiumában.

Dessewffy Arisztid megmentett arcképe nekünk, akik Eperjest siratjuk, a szebb jövő szimbóluma a „babilóniai fogságának eme, bár múltó, de mégis végtelenül gyászos napjaiban. Ez tölti el szívünket édes emlékezéssel és vigasztaló reménységgel.

Ha öreg napjaimat azzal koronázná meg a magyarok Istene, hogy megláthatnám, mikor majd diadalmenetben viszik vissza Dessewffy Arisztid arcképét és felfüggesztik újra régi helyére az ősi kollégiumban:

„Hej, de kivirulna szívemnek kertjében
Örömrózsája a Petőfi lelkének!”

A „LUTHER-OLTÁR” PAPNÓI.

Eddig férfiakat, sőt a legutolsó szakaszban – Zrínyivel, a költővel szólva –: „fegyvert s vitézt énekeltünk.”

De szomorú volna a „Luther-oltár” képe, hacsak férfiak ápolnák rajta a „szent láng”-ot.

A világ legférfiasabb nemzete, a római, sok istent imádott és sok pap mutatott be ezeknek áldozatot.

De a Vesta istennő tüzének, a haza géniusza jelképének ápolását papnőkre bízta.

És, jaj volna a papnőnek, „ha szenderegne, ha aludnék, ha elhalna mellőzött tüze ... elevenen mély sírboltba tennék, csontok korhadnának körülé.”

Jaj volna a magyar nemzetnek és vele a magyar evangélikus egyháznak a sorsa is, élőhalottként szállna sírjába, ha szerető, áldozatokban meg nem lankadó női szívek nem ápolnák oltárán a hazafias és vallásos érzés szent tüzét.

Papnőkben a mi szent oltárunk, hála Isten, soha se látott hiányt. Már eddig is, a férfiakról szóló történetek kapcsán meg-megemlítettünk egyet-egyét. De most külön is hadd szóljak közülök háromról, akiknek közéleti szereplése közelebb áll szívemhez.

Mind a hármat Luther lelke ihlette meg. Egyikük, Gróf Teleki Józsefné, Királyfalvi Eóth Johanna az ifjakat, a másik, Veres Pálné, Beniczky Hermin a leányokat, a harmadik, Haberern Jonatánné, Liedemann Róza a szegényeket vezette Luther útján Istenhez.

Az első a főúri osztály, a másik a középnemesség, a harmadik a művelt városi középosztály női erényeinek reprezentáló megtestesülése.

GRÓF TELEKI JÓZSEFNÉ, KIRÁLYFALVI RÓTH JOHANNA.

Ha valaki Plutarchos módjára „párhuzamos életrajzok”-at írna és egymás mellé állítaná egy-egy református és evangélikus magyar nagyember életét – egy keretbe kellene foglalnia Lorántffy Zsuzsannát és Róth-Teleki Johannát. – Ahogyan amaz a református, úgy ez az evangélikus tanulóifjúságnak volt a gondviselő édesanyja.

A nevezetes százezer forintos, úgynevezett Róth-

Teleki ösztöndíjalapból 1812 óta mintegy hétezer felsőbbiskolás ifjú részesült oly mértékű támogatásban, mely a pénz hetven-nyolcvan év előtti vásárló értéke korában felmentette az illetőt minden anyagi gond alól.

Áldott alapítvány magában is; jótékony hatását éreztem a sok ezer evangélikus ifjú között magam

Gróf Teleki Józsefné, Királyfalvi Róth Johanna.

is. Még aldottabbá teszi a cél, mely a végrendelkezőt vezette. Így jelöli meg őmaga:

„ ... Mivel a jámbor, istenfélő emberek által ... a vallás tisztasága ... megőriztetik ... ilyeneket pedig csak a jó nevelés készíthet... elő ... örökös fun-

dációul naivok az augustana hitvallást tartó s abban nevelendő tanulóifjak számára százezer forintot.”

Áldott a végrendelet, de még áldottabb a végrendelező, mert ez az alapítvány nem volt pillanatnyi hangulatának ötletszerű eredménye, hanem kora, környezete és sajátmaga érzés világának természetes megnyilatkozása, hosszú élete munkájának hozzáillő megkoronázása.

*

A XVIII. század vége és a XIX-nek eleje nevezetes szakasza, valóságos tavaszi ébredése a mi hazai protestáns közéletünknek. A II. Lipót-féle szabadelvű vallási törvények halotti dermedtségéből ébresztették fel a két protestáns egyházat, s ezeknek zsinataival megindultak a nagy alkotások és a még nagyobb tervezgetések.

A mi egyházunk körében megalapult többek közt a szarvasi Tessedik Sámuel-féle gazdasági és ipariskola, a szentlőrinc–bonyhádi, mezőberény–szarvasi, nyíregyházi és az újverbászi gimnázium. Létrejött az egyetemes evangélikus középiskolai terv. Az egyéni jótékonyág is megteremtette a maga nagy intézményeit: ezeknek hosszú sorozatában legjelentékenyebb a pozsonyi liceumi Skarica-féle 64.000 forintos konviktusi (köztartási) alapítvány. Tervbe vették evangélikus egyetem felállítását Pozsonyban. Ki tudja, hová fejlődtek volna a viszonyok, ha nem jön a francia háborúk súlyos negyedszázada és utána a dermedtő tavaszi fagy: az 1812-i devalváció, a pénz értékcsökkenése.

Ezeknek a nagy alkotásoknak és tervezgetéseknek középpontja a Cserhát-hegység két lejtője: déli Nógrád és északi Pest vármegye volt. Itt lakott Sziráknak, az ősi és előkelő királyfalvi Róth-nemzetiség otthonának szomszédságában ócsai Balogh Péter egyetemes felügyelő, a nagy mecénás, minden üdvös

mozgalom vezetője, Johanna férjének jó barátja, majd a nevezetes végrendelet végrehajtója.

Ez a vidék az otthona evangélikus egyházunk annyi vezércsaládjának, köztük a Prónayaknak, Beniczkyeknek, Földváryaknak, Podmaniczkyaknak.

Ebben a szellemi légkörben nevelkedett és élt a nagy végrendelkező; mert a királyfalvi Róthokat barátság és rokonság kapcsolta e nagy családokhoz. Előkelő szerepet vittek köztük, nemcsak rangjuk és vagyonuk, hanem evangélikus hitbuzgóságuk folytán is.

A család egyik őse, János, Caraffa alatt Eperjesen a börtönt és kínzatást elszánt lélekkel kiáltotta. Mikor aztán a pozsonyi országgyűlés alkalmával néhány követtsérsa nem akart, vagy nem tudott hitelt adni annak, amit emberfölötti szenvedéseiről nekik elbeszél – megmutatta sebeit, mint egykor Krisztus a hitetlen Tamásnak. Csak így hitték el azt, aminek elhívésétől jó érzésük borzadott. A királyfalvi Róthok birtokukra, a katolikus vidéken fekvő nógrádmegyei Szirákra evangélikus jobbágyokat telepítettek. Ezek részére gyülekezetet alapítottak, templomot építettek: abban az oltár falába elhelyezték családi címerüket; így jelezték, hogy „én és az én házam tiszteljük az Urat”. A kis Johanna konfirmációi ajándékát, mint úrvacsorai kelyhet a templomnak ajándékozta. Ezzel mintegy eljegyezte lelkét evangélikus egyházának.

A vallásos lelkület és a protestáns érzés otthon volt abban a családban is, melybe Johanna házassága útján bekapcsolódott. A Teleki grófi nemzetség – Szilágyi Erzsébet nemzetségének rokona – a magyar „történelmi osztályában dicső helyet foglal el. A nagy Teleki Mihály, Erdély híres kancellárja óta a Telekieket általában jellemzi a közügyekben való buzgóság, a református egyházhoz való hűséges ragaszkodás. A család sok tag-

ját igen magas műveltség, sőt írói tehetség emeli kortársai fölé.

A család legkiválóbb tagjai közt van Johanna férje, Teleki József. Anyai ágon Ráday Pálnak, a költőnek, II. Rákóczi Ferenc kancellárjának unokája, unokaöccse a költő Ráday Gedeonnak, akit Kazinczy annyira becsült és szeretett. Ő maga is író és mecénás. Saját költségén kinyomatta Utrechtben a bibliát és kiosztotta egyháza négy kerülete között. Vezető szerepet vitt a korszakot alkotó 1790-91-i országgyűlésen, elnöke volt a református zsinatnak.

Ilyen férj oldalán még inkább erősödött Johanna lelkében a nemzeti ügy, és minden jó ügy iránt való lelkesedés. Saját egyházához való ragaszkodása mellett megszerette férje egyházát is. Úgy tekinthetjük őt, mint védő szellemét a két testvéregyház együttérzésének.

Lelkületét utódaiban is megörökítette. Két fia, László és József, az egyháziasság és jótékonyság erényeinek valóságos megtestesülése. József például az 1816-17-i nagy erdélyi ínség alkalmával jóltevő édes atyja volt jobbágyainak. Johanna unokája, József, a nagy történetíró, az Akadémia kiváló elnöke és jóltevője, alapvető értékű munkában ismertette nagy rokonainak, a Hunyadiaknak korát. Másik unokája, László, a tragikus sorsú emigráns megírta a Kegycenet, e klasszikus tragédiát.

És Johanna nagy Teleki-ivadéka anyai ágon nemzetünk dicső vértanúja, Tisza István is. Elismerjük, hogy református testvéreink méltán büszkék legnagyobb hitsorsosukra, de mi is részt kérünk e büszkeségből, mert Tisza István a hitért és hazáért börtönt, kínzatást nemesen megálló, evangélikus egyházuk iránt áldozatokra buzduló királyfalvi Róthok egyenes leszármazója.

Bizony méltó dolog, hogy áldjuk azt a végrendeletet, melyből annyi jó származott sok ezernyi magyar evangélikus ifjúra, de áldanunk kell a nagyaszonyt is, aki tettekben gyümölcsöző hazai és egyházszeretetet örökölt dicső őseitől és ezt átszármaztatta hozzá méltó utódaira is.

Életének részletes leírása nem lehet feladatunk e kis könyv szűkreszabott keretei között, de annyit meg kell jegyeznünk, hogy végrendelete csak legfeltűnőbb megnyilatkozása nemes lelkületének. Egész élete nem más, mint a vallásosság, hazafiaság, jóság, áldozatkészség megnyilatkozásainak szakadatlan láncolata.

Mecénása volt minden nemes nemzeti és *egyházi* ügynek. Szuperintendens Kis Jánost is segítette egy könyv kiadásában.

Ráillik a szent íge (II. Timotheus 4, 7-8.), amit maga választott a sírja felett tartandó beszéd alapjául, mert ő a nemes harcot megharcolta és a hitet megtartotta.

VERES PÁLNÉ, BENICZKY HERMIN.

Nógrád vármegye kies déli tája az otthona, mint Ivóth-Teleki Johannának, Veres Pálnénak is, aki a magyarországi felsőbb nőnevelést reformálta és ezzel bebizonyította, hogy Luther lelke él benne. Mert a mi „tanító” egyházunk előljárt a nőnevelésben is. Már Luther írt tervet a nők oktatására vonatkozólag, sőt háza kicsiben mintegy felsőbb leánynevelőintézet is volt. Bora Katalinhoz szívesen adták egy-egy időre leányaikat a legelőkelőbb német családok. Bizony kissé eleven volt néha a Luther-ház. A nagy reformátor nem egyszerű kertje illatozó virágai és zümmögő méhei közé vonult vissza és ott elmélkedett, dolgozott.

Aki elolvassa Takács Sándor érdekes könyvét a „Magyar nagyasszonyokéről, láthatja, milyen magas műveltségű, lelkes, buzgó nők voltak a XVI–XVII. században a lutheri magyar egyház igazi védő-szellemei.

Az előkelő családok később is gondoskodtak leányaik magasabbfokú neveltetéséről: vagy külföldi intézetekben, vagy még többször itthon, házi nevelő'nők útján. Feljegyezték, hogy a XIX. század közepén tízezer idegen nevelőnő „Fräulein, miss és mademoiselle” tartózkodott az előkelőbb magyar családoknál.

Ezek közül sok bizonyára megfelelt hivatásának, de ez idegen nevelésnek az a nagy veszedelme mindenesetre megvolt, hogy az előkelő nők eltávolodtak a nemzeti kultúrától. Magyarul alig tudtak, a nemzeti irodalom szépségeit nem látták meg s nem érezték át.

Erdélyben nemzetiesebb volt a lélek. Egy Teleki gróf csodálkozva mondta „nagy-magyarországi”, vendégének: „Magyarországi grófné... És tud magyarul! Ez igazán meglepő és szép dolog!”

Látták a magyar nők ez idegenné válását és sirtatták a költők, mint Vörösmarty is a „Magyartalan hölgyhöz” és az „Elhagyott anya” című költeményeiben:

„E bús anya képe, te képed, oh hon:
Márványkebel átka van asszonyidon.”

Látták a pedagógusok is, és akartak rajt segíteni. Különösen evangélikus részről. Így Schmidt András eperjesi kiváló tanárnak volt évtizedeken át jóhírnevű leánynevelő-intézete. De az országos jelentőségű, társadalmi úton létrehozott első alkotás Veres Pálné nevéhez fűződött.

Beniczky Herminnek, az előkelő, kiváló tagokban oly gazdag evangélikus család tagjának ifjú-

kora, mely a XIX. század közepére esik, meglehetősen szomorú volt. Szülei korán elhaltak, magányosan élő nagyatyjának házában nevelkedett. Valóságos megszabadulást jelentett részére farádi Veres Pállal, szintén előkelő, déli nógrád vármegyei

Veres Pálné, Beniczky Hermin.

evangélikus földesurai való házassága. Az egymást megértő, boldog fiatal pár vanyarci kastélya gyülekező helye volt az egész vidék előkelő társágának. Ennek középpontja, lelke a művelt háziasszony volt. De bizony a műveltsége akkor még erősen idegen színezetű volt. A ház két barátjának, Madách Imrénének, a költőnek és a szellemes

Szontágh Pálnak hatása alatt fordult a fiatal úrnő figyelme és érdeklődése nagyobb mértékben a magyar irodalom felé.

Egyetlen leányának vidámabb fiatalságot nyújtott, mint amilyen az övé volt, de nemzetiesebb nevelést is. A szülők az év nagyrészében Budapesten laktak és a legkiválóbb tanárokat járatták házukba. Magyar irodalomra Győry Vilmos, a későbbi költő-pap tanította a költői lelkű leánykát. Ez a név egyúttal jelzi a nevelés vallásos irányát és e családnak az egyházhoz való ragaszkodását is. A nevelés és tanítás állandóan a gondos édesanya felügyelete alatt folyt. Rengeteg sokat olvasott, még többet elmélkedett: a nevelés és tanítás tudományában rendkívül gazdag ismereteket szerzett.

Mikor azután leányát Rudnay Józsefhez férjhez adta, cselekedetté érlelődött az, ami sokáig mint ábránd, majd mint terv élt a lelkében. A kor különben is kedvezett nagy tervek megvalósításának. A magyar alkotmányos élet feléledésével 1867 után kibontotta szárnyait a magyar lélek. Eötvös József közoktatási miniszter irányítása mellett a nemzet és állam évek alatt évszázadok mulasztásait igyekezett pótolni a közoktatás terén. De éppen a magasabb nőnevelésben, a női társadalom számára is bőven maradt tennivaló.

Kitartó buzdítás, lelkesítés és szervező munka után megtarthatta végre az apostoli lelkű nő az „Országos Nőképző-Egyesület” alakuló gyűlését, melyen összesen csak huszonketten jelentek meg. De nem csüggedett. A szerény kezdetben mustármagot látott, melyből kitartó munkával terebélyes tölgyet nevelhet. Megnyitotta „továbbképző” leányiskoláját két kis bérelt szobában tizenegy növendékkel. S hová fejlődött ez a huszonötéves jubileumig. Ekkor már, a ma Veres Pálnéről elnevezett utcában hatalmas vörös téglafalú iskolapalo-

tában elemi, polgári, továbbképző, nevelőnőképző-intézet, internátus volt, melyben a tanárok és nevelők száma többszörösen felülmúlta az első év növendékeinek számát.

Voltak a nagy alapítónak kiváló munkatársai, de az egésznek ő volt a lelke. A hazafias, vallásos, ideális nevelés az ő szellemében folyt. Jósága mindenről gondoskodott, csudálatos energiája, szervező, összetartó ereje minden akadályt elhárított.

Az intézet nem volt felekezeti jellegű, de az evangélikus nagyasszonyt és többnyire evangélikus és református nőkből álló „vezérkarját” kiváló protestáns írók, pedagógusok, mint Gyulai Pál, Szász Károly, Gönczy Pál, Beöthy Zsolt, Mikszáth Kálmán támogatták munkájában, illetőleg kedvet, lelkesedést adtak neki az intézet iránt való szeretetteljes érdeklődésükkel.

Távolabbi körök figyelme is a virágzó intézet felé fordult. Erzsébet királyné ismételten meglátogatta azt és behatóan érdeklődött korszakalkotó munkája iránt. Királyi kegy és a társadalom elismerése volt méltó jutalma az alapító nemes munkájának. Halála után az Erzsébet-tér fái és virágai között emlékszobrot emelt neki a hálás nemzet.

Később némileg eltért az egyesület az alapító részéről megállapított céltól. A világháború után már csak leánygimnáziumból és internátusból állt az intézet. Az egyesület a nehéz pénzügyi viszonyok miatt megcsökkent anyagi erejét kénytelen volt teljesen a gimnázium fenntartására fordítani: internátusát tehát a pesti deáktéri magyar evangélikus gyülekezetnek adta át kezelésbe.

Ez a nagy alapító szellemében vezeti az internátust és a mellé felállított háromévfolyamos továbbképző leányliceumot, melynek ugyanaz a hivatása, ami a régi Veres Pálné-intézetnek volt, hogy ha-

zafias, vallásos és eszményi nevelést adjon olyan úrileányoknak, akik nem lépnek kenyérkereső pályára.

Így lett most már névleg is evangélikus az az intézet, melyet a lutheri lelkű nagyasszony alapított. De természetesen más vallású növendékeket is befogad és benne a felekezeti korlátokon felül-emelkedő keresztyén szeretet uralkodik. Mint aki magam is tanítok ez intézetben, jól látom, mennyire igyekszik megvalósítani Veres Pálné élet-programját, melyet szobrának felirata így fejez ki:

„Küzdött, hogy a nő műveltségével és szívével a nemzeti jólét tényezője lehessen.”

HABERERN JÓNATÁNNÉ, LIEDEMANN RÓZA.

Haberern Jónatánnénak a jótékonyág terén való buzgólkodását, vallásos és egyházas lelkületét csak úgy értjük meg igazán, ha figyelembe vesszük azt a családot, melyből származott és amelybe házassága útján került, valamint azt a környezetet, melyben élte jórésze lefolyt.

A Liedemann-család pesti ágának őse a szepesi származású kereskedő, Liedemann Sámuel vallásos lélek és igaz jó lutheránus ember volt. Senki-nek sincs nagyobb érdeme a türelmi rendelet után a pesti gyülekezet megalapításában, mint neki.

Nagy üzleti érzékével, számító eszével egyházának anyagi ügyeit rendezte. De az anyagiakra; irányuló hivatásában oly kitűnő férfiú, egyúttal művelt, emelkedett lelkű ember is volt. Gyülekezete iskolái iránt melegen érdeklődött. Esmékben gazdag értekezésben fejtette ki, hogyan kell az iskolába az evangéliumi szellemet bevinni.

Ivadékait, a Liedemannokat, Zsigmondyakat, ősük tehetsége és lelkülete jellemezte. Közülök nem egy írta be nevét egyházunk aranykönyvébe.

Őszintén vallásos ember volt Liedemann Róza férje, Haberern Jonatán is: a Szepesség szülöttje,

Haberern Jónatánné. Liedemann Róza.

a klasszikus tudós, a kiváló szarvasi gimnáziumi, majd pesti protestáns teológiai akadémiai tanár. Egyházi, iskolai téren hű munkatársa volt Székács Józsefnek és Hunfalvy Pálnak. Családjában is ősi örökség volt ez a lélek. Egyik anyai elődjét, mint

felkai lelkészt, a gályarabok korában hitéhez való hűségéért ártatlanul hazájából a bujdosásba, a nyomorba kergették.

Haberernné is munkatársa lett Székácsnak, majd utódainak, és pedig, női lelkének megfelelőleg a jótékonyság terén. A Székács-alapította „Tábitha” egyházi jótékony nőegyesületnek volt félszázadon át elnöke, lelke, mindene.

Ebben az egyesületben a tagok nemcsak felesleges filléreiket adták alamizsnaképen a szegényeknek, hanem dolgoztak értük, szerető szívük melegével Istenhez igyekeztek okot vezérelni. Bámulatos volt, mennyire meg tudta nyerni Haberernné a nőket a jótékonyság szolgálatára. Rajongva sereglettek szeretett elnöknőjük köré, és fáradhatatlanul varrtak, dolgoztak a szegényekért, örömmel emlékszem vissza, hogy az ő munkatársa volt az is, aki hozzám legközelebb áll.

Anyai szívébe fogadta az árvákat is: a Protosztáns Árvaház ügyeinek egyik leglelkesebb intézője, utóbb ez áldott intézet tiszteletbeli választmányi tagja volt. Bármily szerényen dolgozott is a szent ügyért, az elismerés felkereste. Királya érdemkereszttel tüntette ki. Gyülekezete lefestette arcképét és tanácstermében függesztette fel a nagy papok: Székács József és Győry Vilmos arcképének közelében, akiknek a jótékonyság szolgálatában senki se volt nála hűségesebb munkatársa.

Amennyire igaz Üdvözítőnk szava: „Szegények mindig lesznek veletek”, annyira óhajtandó, hogy Haberern Jónatánnék, az ő példájára munkálkodó áldott jó nagyasszonyok is mindig legyenek velünk és közöttünk.

BEFEJEZÉS.

Ezekben igyekeztem bemutatni Luther lelkét, amint az hozzá legméltóbb magyar fiaiban és leányaiban élt és munkálkodott egyházunk és hazánk javára négy évszázadon át.

Jól esett Arany Jánossal elmondanom:

„Azokkal időzöm, akik másszor voltak,
Mit az élet megvon, megadják a holtak.”

Megadják a nagy halottak a mostani zordon időkben a vigasztalást; megadják a reményt, hogy a nemzet és egyház, ha ilyen gyermekeik vannak, nem veszhetnek el, legyen bár ellenségeik száma légió; megadják az önbizalmat, hogy szívünk mélyéből törjön fel a kiáltás:

„Osztzkodni, hazánk s egyházunk elleni, jöttök?
Gyász jelenünk tietek: múlt s a jövő a mienk!”

TARTALOM.

	Oldal
Luther él. Írta báró Radvánszky Albert	3
A szerző előszava	5
A sárvári magyar diák Wittenbergában	7
Thurzó György	35
Zólyomvármegye és a Radvánszkyak	43
Hat nap Sopron életéből	50
Wittnyédy István	59
A névtelen hős	65
Kis János	67
Berzsenyi Dániel	79
Székács József	85
Pozsony és Bél Mátyás	92
Szarvas és Tessedik Sámuel	99
A Szepesség és Hunfalvy Pál	105
Péterfi Sándor, a tanítók tanítója	115
Eperjes és Dessewffy Arisztid	119
A „Luther-oltár” papnői	127
Gróf Teleki Józsefné, Királyfalvi Róth Johanna ..	128
Veress Pálné, Beniczky Hermin	133
Haberern Jónatánné, Liedemann Róza	138
Befejezés	141